ศิลปากร

พระยาสีวิชัยชาดก

294.3144
ส242 ทด

ที่ระลึก

ชาดกภาค

หอสมุดแห่งชาติ
10 มี.ค. 2532
กรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

เรียบเรียงโดยพระยาศรีราชอักษร

พิมพ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาศรีราชอักษร (มา กาญจนาคม)

ณวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘

พิมพ์ครั้งที่สอง ๒,๐๐๐ ฉะบับ

ด้วยอภินันทนาการ
จาก ชาญ ปทุมพงศ์

หมวดหมู่ 791.

เลขทะเบียน 291.3144
ส212ท

เลขทะเบียน ๖ ๓๒๓๔๖๓๕ ว.ม.

สำนักวิทยบริการฯ
จุฬาฯ

ทฤษฎีและการวิเคราะห์ภาพยนตร์

พัฒนา

ทฤษฎีและการวิเคราะห์ภาพยนตร์

(นครพนธุภาค ณ)

ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์
จุฬาฯ

ทฤษฎีและการวิเคราะห์ภาพยนตร์
พัฒนา
นครพนธุภาค ณ
ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์
จุฬาฯ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระยาศรีราชอักษร (มา กาญจนาคม)

๒๔๑๐—๒๔๗๘

ประวัติ

พระยาศรีราชอักษร (มา กาญจนาคม) เกิดวันศุกร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๒๙ ตรงกับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๑๐ เป็นบุตรนายสุด นางเด็ก นายสุดเป็นบุตรหลวงอนุรักษ์ (ทองสุก) และนางเด็กเป็นบุตรพระมหาราชครู พระครูมหิธร (ทองอู่) อาศัยนามเดิมของปู่และตา มีคำนำหน้าว่า "ทอง" และนามตัวว่า "มา" พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชชกาลที่ ๖ จึงพระราชทานนามสกุลว่า "กาญจนาคม" แปลว่า "ทองมา" หรือนัยหนึ่งว่า "มาแต่ทอง."

เมื่ออายุ ๑๓ ปี ได้ศึกษาวิชาหนังสือไทยในโรงเรียนหลวงในพระบรมมหาราชวัง จนถึงอายุ ๑๘ ปี.

พ.ศ. ๒๔๒๗ ปีเดียวกับที่ออกจากโรงเรียน เข้ารับราชการเป็นเสมียนในกรมพระอาลักษณ์ ในรัชชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชชกาลที่ ๕ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ ไปเป็นเสมียนในกรมราชเลขานุการ ซึ่งความจริงก็อยู่ในบังคับบัญชาของหัวหน้าเดียวกัน และได้รับราชการในกรมนี้ตลอดเวลาราชการเลื่อนจากตำแหน่งเสมียนตรี, โท, เอก, จนเป็นนายเวร, ปลัดกรม และเจ้ากรมเป็นลำดับ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนวิจารณ์ราชหัตถ์ แล้วเลื่อนเป็นหลวง, พระ, พระยา, ในนาม "ศรีราชอักษร" นามเดียว. ด้วยความมานะอดทน, หมั่นต่อหน้าที่, ปฏิบัติ

ราชการโดยเรียบร้อยปราศจากความผิด, มั่นคงและยั่งยืนในราชการ จึงได้รับพระราชทานเหรียญตราเป็นบำเหน็จความชอบ ตั้งแต่ชั้นต่ำจนถึงชั้นสูง ครั้งสุดท้ายที่ได้รับอยู่ คือ :—

๑. ทุติยจุลจอมเกล้าและพานทอง.

๒. ทวิติยาภรณ์มงกุฎสยาม.

๓. ตริตาภรณ์ช้างเผือก.

๔. รัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓ (ว. ป. ร.).

๕. จักรพรรดิมาลา.

นอกจากนี้ยังได้รับพระราชทานเหรียญราชการอื่น ๆ และเข็มข้าหลวงเดิมรัชชกาลที่ ๖ ยศมหาเสวกตรี และเป็นองคมนตรีในรัชชกาลที่ ๖ และที่ ๗ ทั้งสองรัชชกาล.

พ. ศ. ๒๔๖๘ ปรารภถึงความสิ้นความเสื่อมแห่งสังขาร รู้สึกว่าไม่สามารถจะรับราชการให้บริบูรณ์ได้ จึงกราบถวายบังคมลาออกรับพระราชทานบำนาญ ในขณะที่อยู่ในตำแหน่งเจ้ากรมกองการหนังสือไปมา รวมเวลาราชการทั้งหมด ๔๒ ปี.

พระยาศรีราชอักษร มีนิสัยฝักใฝ่ในทางพระศาสนามาก แม้จะไม่มีโอกาสอุปสมบทในเมื่ออายุครบ ๒๐ ปีตามประเพณีนิยม ก็ยังขวนขวายลาราชการอุปสมบทเมื่ออายุถึง ๓๘ ปี คือใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ณวัดราชบพิธ ฯ พระนคร พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นพระอุปัชฌายะ พระเชมาภิมุข-

ธรรม (อิ่ม) และพระราชมุนี (ชม) สำนักวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นกรรมวาจาจารย์ มีนามฉายาตามที่สมเด็จพระอุปัชฌายะประทานว่า "สิรินฺธโร" ได้เพ่งต่อการศึกษาและปฏิบัติธรรมวินัยโดยเคร่งครัด ดังจะเห็นได้ว่าแม้แต่อุปสมบทเพียงพรรษาเดียว ยังเป็นปัจจัยให้สามารถเรียบเรียงหนังสือ "ทิศวิภาค" อันเกี่ยวแก่ทางสัมมาปฏิบัติโดยพิสดารได้ และปกติถึงจะอยู่ในเพศคฤหัสถ์ ก็ประพฤติตนเป็นสัมมาจารีอยู่เนืองนิตย์ เป็นที่รักใคร่นับถือแก่พระเจ้าพระสงฆ์ทั่วไป ได้ร่วมอยู่ในพุทธมามกสมาคม ฐานเป็นผู้เริ่มตั้งและเป็นกรรมการผู้หนึ่ง ฝ่ายคฤหัสถ์ก็ไม่มีผู้ใดจะพึงรังเกียจเดียจฉันท์ เพราะเหตุมีอัธยาศัยน้ำใจโอบอ้อมอารี มีมรรยาทอันงามและวาจาอ่อนโยนเที่ยงตรง จึงเป็นที่รักใคร่นับถือแก่บันดาญาติมิตรทั่วหน้า.

เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้เริ่มป่วยเป็นโรคหัวใจฉีดโลหิตแรงก่อน แต่ต่อมาค่อยทุเลาจนเกือบหายเป็นปกติ ครั้นในราว พ.ศ. ๒๔๗๖ เกิดเป็นโรคหลอดเสียงแหบขึ้นอีก มีอาการกำเริบคือเสียงแห้งไปทุกที ในที่สุดจึงปรากฏชัดว่าเป็นโรคเนื้อร้ายงอกในลำคอ แพทย์ได้พยายามรักษาเต็มความสามารถ แต่โรคชะนิดนี้เป็นอเตกิจฉา เหลือกำลังแพทย์จะเยียวยาได้ ประกอบด้วยโรคหัวใจซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วกลับมาประสมเข้าอีก จึงเมื่อวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ เวลา ๑๖ นาฬิกา ๑๕ นาที ถึงอนิจจกรรม ณ บ้านถนนรองเมือง พระนคร คำนวณอายุได้ ๖๘ ปี ๙ เดือน ๗ วัน

ระหว่างถึงอนิจจกรรม สังกัดอยู่ในกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
มีบุตรธิดา อันเกิดด้วยคุณหญิงแหวน ซึ่งมีชีวิตอยู่เวลานี้
๕ คน คือ:—

พระประสิทธิวินิจฉัย (แส กาญจนาคม).

นางจักรายุธวิชัย (หยาด หงส์กุล).

คุณมาละตี กาญจนาคม.

นางสาวสุมน กาญจนาคม.

คำชี้แจง

หนังสือ "ทิศวิภาค" ฉะบับแก้ใหม่นี้ ท่านผู้เรียบเรียงได้อุตสาหะเรียบเรียงในระหว่างที่ท่านเริ่มป่วยแล้ว แต่ยังปรากฏอาการเพียงเล็กน้อย ครั้นเมื่อเรียบเรียงจบลงไม่ช้า อาการป่วยก็กำเริบขึ้นจนถึงกาลสุดท้าย และในเวลาที่ป่วยหนัก ได้สั่งข้าพเจ้าด้วยปากทั้งได้จดบันทึกย่อ ๆ ไว้ด้วยว่า "วานท่านผู้รู้ตรวจแล้วพิมพ์แจก (เมื่อตาย) เพราะเป็นของพยายามทำขึ้นด้วยน้ำพักน้ำแรง จะมีประโยชน์แค่ไหนหรือจะไม่มีเลยนั้นแล้วแต่ผู้อ่าน" พอสั่งได้ ๒-๓ วัน ประจวบกับพระมหาทองสืบ ป. ๙ สำนักวัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งเป็นหัวหน้ากองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย มาเยี่ยมอาการป่วย ท่านผู้เรียบเรียงจึงเลยขอให้ท่านตรวจ ท่านก็ยินดีรับตรวจด้วยความเต็มใจ ทั้งที่ท่านมีงานอยู่เต็มมือ และได้รีบเร่งตรวจเพื่อฉลองศรัทธาของท่านผู้เรียบเรียง จนแล้วเสร็จก่อนหน้าถึงอนิจจกรรมถึง ๒ สัปดาห์ ได้มีเวลามาสนทนาในข้อความที่ตรวจ ยังให้ท่านผู้เรียบเรียงซึ่งอยู่ในทุกขเวทนาแห่งพยาธิอันแรงกล้า สามารถบังเกิดความปีติเบิกบานใจ แม้ชีพจรซึ่งเดินบ้างหยุดบ้างเป็นระยะ ๆ แล้วก็กลับเดินเป็นปกติได้ด้วยโสมนัส ถึงแก่แย้มสรวลออกอุทานว่า "สิ้นธุระไปที" นับว่าเป็นผลานิสงส์อันเลิศล้นแก่ท่านผู้ตรวจ และผู้เรียบเรียงด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย.

รสชาติและคุณประโยชน์ของหนังสือนี้จะมีเพียงใด ท่านผู้

ตรวจได้จดหมายบันทึกไว้โดยละเอียดแล้ว และมหามกุฏราช-
วิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ก็ได้ขอลิขสิทธิ์ต่อท่านผู้เรียบเรียง
ซึ่งท่านผู้เรียบเรียงอนุโมทนายอมยกให้ เป็นสมบัติของมหามกุฏ-
ราชวิทยาลัยนั้นสืบไปแล้ว.

ด้วยอำนาจกุศล อันท่านผู้เรียบเรียงได้พากเพียร เรียบเรียง
ขึ้น ๑ ประณิธานของท่านที่สั่งให้พิมพ์แจก เมื่อท่านล่วงลับไป
แล้ว ๑ อานิสงส์แห่งการมอบลิขสิทธิ์ให้เป็นสมบัติของมหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย อันเป็นสำนักบำรุงการศึกษาทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณา
จักร ๑ ประกอบด้วยกำลังจิตตาธิษฐานของท่านผู้พบอ่านหนังสือนี้
จะกรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไป ๑ ขอจงเป็นผลสำเร็จแด่ท่านผู้เรียบเรียง
ซึ่งล่วงลับไปนั้น โดยควรแก่สุคติภพทุกเมื่อเทอญ.

ประสิทธิวินิจฉัย

ผู้รับคำสั่ง

๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๘.

ความเห็นผู้ตรวจ

ได้ตรวจด้วยความพินิจพิเคราะห์ทั่วถ้วนกระบวนความ ตลอดทั้งศัพท์บาลี—ไท—สะกด—การันต์—เครื่องหมาย—วรรคตอน—เลขข้อ—ย่อหน้า แล้ว จึงลงความเห็นไว้ ดังต่อไปนี้ :—

๑. หนังสือนี้มีระเบียบเรียบร้อยทั้งถ้อยคำสำนวน และระเบียบสะกดการันต์เครื่องหมายวรรคตอน ฯ ๓ ฯ นับว่าประณีตตลอดทั้งเรื่อง.

๒. คำอธิบายชัดเจนแจ่มแจ้งนับว่าดีถึงชั้นที่สุด สามารถให้ความเข้าใจและความรู้สึกต่อหน้าที่และวิธีปฏิบัติต่อกันเป็นอย่างดี มีหลายตอนที่แสดงให้เห็นคุณของมารดาบิดาเป็นต้นเด่นชัดเป็นที่จับใจยิ่งขึ้น ซึ่งถ้าภิกษุอธิบายแล้ว คงไม่สามารถถอดถ่ายความรู้สึกลึกซึ้งออกมาแสดงได้.

๓. เนื้อความแห่งธรรมสมควรเป็นข้อปฏิบัติของบุคคลทุกชั้นทุกวัย ถ้าผู้ใดได้ประพฤติตามแล้ว จักเป็นพลเมืองดีและเป็นพุทธมามกะดี อย่างน้อยที่สุด ผู้อ่านจักได้รับความเย็นใจ เพราะฉะนั้นหนังสือนี้จึงสมควรเป็นแบบแผนของนักศึกษาและปฏิบัติธรรมได้เป็นอย่างดี.

มีสุภาษิตอยู่ว่า ผู้มีความพากเพียรเห็นธรรมอยู่ แม้มีชีวิตเพียงวันเดียว ก็ประเสริฐกว่าผู้เกียจคร้านมีชีวิตตั้งร้อยปี ผู้ใดได้

ทำกิจการอันเป็นสารัตถประโยชน์อย่างนี้ ควรปลื้มใจว่า มีชีวิต ไม่ไร้ประโยชน์และตนได้บำเพ็ญกุศลกรรมตามสมควรแล้ว.

พระมหาทองสืบ จารุวณฺโณ
หัวหน้ากองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย
๒๓ กันยายน ๒๔๗๘

คำปรารภ

เมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๔๘ ข้าพเจ้าได้กราบถวายบังคมลา อุปสมบทณวัดราชบพิธพรรษา ๑ ได้ศึกษาข้อปฏิบัติตามระเบียบภิกษุบวชใหม่ ขณะที่ศึกษาอยู่ได้มีความคิดเกิดขึ้นอย่าง ๑ คือเห็นว่าข้อปฏิบัติเหล่านั้นล้วนเป็นวิถีทางอันจักนำผู้ปฏิบัติให้ถึงสุขภาพได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นบทที่ให้เห็นคุณและโทษของการประพฤติไว้มากมาย แล้วแต่จะเลือกใช้ได้ทุกวัย ความรู้สึกนี้กระทำให้หวนระลึกถึงยุวชนที่ยังมิได้ศึกษาและผีกตนมิให้ตกไปในทางชั่ว ถ้าได้รวบรวมข้อปฏิบัติที่ควรแก่ผู้เยาว์จะศึกษาขึ้นไว้สำหรับเรียนรู้รักษาตัว ตลอดถึงการปกครองบ้านเรือนและดำรงวงศกุลเจริญรอยตามบรรพบุรุษของตนให้รุ่งเรืองสืบไปภายหน้า คงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจบ้างไม่มากก็น้อย เสมือนได้กรุยทางให้เดินในที่ไม่รกชัฏ เพราะทุกคนจักต้องดำเนินชีวิตผ่านวงการเหล่านี้ทุกระยะของวัย เมื่อเยาว์ก็ควรเป็นเด็กที่น่ารักน่าเอ็นดูของท่านผู้ใหญ่ เมื่อบัดดุภาวะเข้าเขตต์เป็นผู้ใหญ่ ก็ให้เป็นบุคคลที่ควรเคารพยำเกรงของผู้น้อย ประพฤติตนทันสมัย ไม่กีดขวางต่อระเบียบแบบแผนที่ดี โดยเหตุที่ความคิดของข้าพเจ้าขยายตัวมาถึงเพียงนี้ เมื่อได้สอบความรู้สำหรับภิกษุใหม่เสร็จแล้วก็มีเวลาว่าง จึงลงมือเรียบเรียงหนังสือนี้ให้เป็นเรื่องที่ผู้อ่านจักมองเห็นภาพไปในตัว โดยถอดเอาทิศ ๖ มาเป็นตัวเรื่อง เลือกธรรมบางอย่าง และคิหิปฏิบัติที่เหมาะแก่เรื่องเข้าประกอบ มิ

บทสันนิษฐานย่อตามที่เคยได้ยินได้ฟังมาบ้าง เทียบเคียงเอาตามอัตตโนมัติบ้าง เพื่อเป็นเครื่องสนับสนุนความเข้าใจให้แจ่มชัน เมื่อเรียบเรียงเสร็จก็พอประจวบกับเวลาสิกขา จึงได้พักการตรวจไว้และพักต่อมาเป็นเวลานาน จนมิท่านผู้เคยทราบการเรื่องนี้ตักเตือนขึ้น ประกอบกับรู้สึกเสียดายเวลาที่ได้พยายามทำมา เพราะหวังประโยชน์ดังกล่าวแล้วจึงได้ลงมือตรวจแก้ไข แล้วนำถวาย พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (เสด็จอุบัชฌาย์) ขอพระกรุณาในการทรงตรวจ และประทานชื่อ ก็ได้ทรงตรวจและประทานชื่อหนังสือนี้ว่า "ทิศวิภาค."

อนึ่งมีความบางตอนกล่าวซ้ำกันเป็นการพันเผออยู่บ้าง เช่นกล่าวถึงโทษของการดื่มน้ำเมาเป็นต้น ที่ต้องซ้ำก็เนื่องด้วยเรื่องเช่นนั้นมีแทรกอยู่ตามบทเดิมหลายบท ขอท่านผู้อ่านโปรดนึกเสียว่า เกินดีกว่าขาด ก็จักไม่ต้องเป็นกังวลต่อไป.

การพิมพ์ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒ ได้แก้ไขเพิ่มเติมข้อความลงอีก แต่หาได้ถวายทอดพระเนตรอีกไม่ เพราะเกรงจะเป็นการรบกวนพระองค์ท่านไม่รู้จบ แม้จะมีสิ่งที่ไม่ต้องอรรถาธิบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ยังหวังในความเมตตาจากท่านวิญญูชนจักกรุณาทักท้วงให้สติสิ้นไป.

ศิริราชอนุสรณ์

สารบาน

ที่มาแห่งทิศทั้ง ๖ หน้า ๑

วิเคราะห์ทิศเบื้องหน้า " ๒

ทิศเบื้องหน้า " ๘

สถาน ๑, ๒, ๓, ๕, บุตรบำรุงมารดาบิดา " ๘

สกุลอันมั่งคั่งจะตั้งอยู่นานไม่ได้เพราะสถาน ๕ " ๑๑

ประโยชน์การถือโภคทรัพย์ ๕ อย่าง " ๑๕

สถาน ๕ บุตรบำรุงมารดาบิดา " ๑๘

สุขของคฤหัสถ์ ๕ อย่าง " ๑๘

การค้าขายไม่ชอบธรรม ๕ อย่าง " ๒๐

มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ " ๒๒

สถาน ๑ มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตร " ๒๒

อบายมุข ๕ " ๒๓

อบายมุข ๖ " ๒๔

สถาน ๒ มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตร " ๓๘

สัปปุริสธรรม ๗ อย่าง " ๓๘

กุศลกรรมบถ ๑๐ " ๔๑

ควรทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน " ๔๒

อุปกิเลส ๑๖ อย่าง " ๔๓

คนเทียมมิตร ๔ จำพวก " ๔๘

มิตรแท้ ๔ จำพวก หน้า ๕๒
ประธาน ๔ อย่าง " ๕๕
สถาน ๓, ๔, ๕, มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตร " ๕๗
วิเคราะห์ทิศเบื้องขวา " ๕๙
ทิศเบื้องขวา " ๖๐
สถาน ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ศิษย์บำรุงอาจารย์ " ๖๐
อิทธิบาท ๔ อย่าง " ๖๒
อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ " ๖๓
สถาน ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ " ๖๓
วิเคราะห์ทิศเบื้องหลัง " ๖๖
ทิศเบื้องหลัง " ๖๗
สถาน ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, สามีบำรุงภรรยา " ๖๗
ภรรยาอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ " ๖๙
สถาน ๑, ๒, ๓, ๔, ภรรยาอนุเคราะห์สามี " ๗๐
ทิฏฐธัมมิกประโยชน์ ๔ อย่าง " ๘๓
สถาน ๕ ภรรยาอนุเคราะห์สามี " ๘๕
วิเคราะห์ทิศเบื้องซ้าย " ๘๖
ทิศเบื้องซ้าย " ๘๖
สถาน ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, กุลบุตรบำรุงมิตร " ๘๖
สังคหวัตถุ ๔ อย่าง " ๘๘

ธรรมของฆราวาส ๔ อย่าง หน้า ๘๙
มิตรอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ " ๙๐
สถาน ๔, ๕, มิตรอนุเคราะห์กุลบุตร " ๙๐
วิเคราะห์ทิศเบื้องต่ำ " ๙๑
ทิศเบื้องต่ำ " ๙๑
สถาน ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, นายบำรุงบ่าว " ๙๒
อคติ ๔ " ๙๔
อธิษฐานธรรม ๔ อย่าง " ๙๕
บ่าวอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ " ๙๗
สถาน ๑, ๒, ๓, ๔, บ่าวอนุเคราะห์นาย " ๙๗
โลกธรรม ๘ อย่าง " ๙๙
สถาน ๕ บ่าวอนุเคราะห์นาย " ๑๐๐
วิเคราะห์ทิศเบื้องบน และทิศเบื้องบน " ๑๐๑
สถาน ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, กุลบุตรบำรุงสมณพราหมณ์ " ๑๐๑
สมณพราหมณ์อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖ " ๑๐๔
สถาน ๑, ๒, สมณพราหมณ์อนุเคราะห์กุลบุตร " ๑๐๔
วุฑฒิ ๔ อย่าง " ๑๐๔
อริยทรัพย์ ๗ " ๑๐๕
สถาน ๓, ๔, ๕, ๖, สมณพราหมณ์อนุเคราะห์กุลบุตร " ๑๒๒

ทิศวภาค

ที่มาแห่งทิศทั้ง ๖

ก่อนดำเนินเรื่อง ขอแถลงลักษณะที่มาของทิศทั้ง ๖ ไว้เป็นสังเขป ดังนี้ :—

ในสิงคาโลวาทสูตรมีว่า ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ในระหว่างทางพบสิงคาลมาณพกำลังไหว้ทิศทั้ง ๖ อยู่ พระองค์จึงตรัสถาม มาณพทูลว่า ก่อนบิดาจะตายได้สั่งไว้ให้ไหว้ทิศทั้งหลายดังนั้น พระองค์จึงตรัสต่อไปว่า ในอริยวินัยเขาไม่ไหว้ทิศ ๖ อย่างนี้ พระอริยสาวกย่อมปฏิบัติทิศทั้ง ๖ อย่างนี้ :—

ทิศ ๖

๑.	ทิศเบื้องหน้า	มารดาบิดา.
๒.	ทิศเบื้องขวา	อาจารย์.
๓.	ทิศเบื้องหลัง	บุตร ภรรยา.
๔.	ทิศเบื้องซ้าย	มิตร.
๕.	ทิศเบื้องต่ำ	บ่าว.
๖.	ทิศเบื้องบน	สมณพราหมณ์.

วิเคราะห์ทิศเบื้องหน้า

การที่ท่านจัดมารดาบิดาไว้ทิศเบื้องหน้านั้น ก็โดยฐานที่มารดาบิดาเป็นผู้ตกแต่ง คือให้กำเนิดและบำรุงเลี้ยงพิทักษ์รักษามาก่อน หรือจะสมมติเอาว่าเป็นเจ้าของแห่งชีวิตของบุตรเสียทีเดียวก็น่าฟัง ด้วยเหตุว่านับจำเดิมแต่แรกตั้งครรภ์ และต่อมาทุกระยะของวัยที่บุตรยังไม่รู้จักรักษาตัวได้เองตราบใด ก็แปลว่าชีวิตยังตกอยู่ในความคุ้มครองของมารดาบิดาตราบนั้น ถ้าพูดถึงการรบกวนของทารกแล้ว แม้มารดาบิดาไม่ถึงพร้อมด้วยพรหมวิหาร ก็น่าจะทนความลำบากตรากตรำต่อการบริบาลบุตรตลอดไปไม่ได้ ด้วยงานเหล่านี้เป็นภาระอันหนัก ๆ ทั้งแรงทั้งใจ กระทำให้รู้สึกอิดหนาระอาใจมิใช่น้อย เวลาถูกบุตรรบกวนมากเข้า ก็กระทำให้จิตต์ใจงุ่นง่านแทบจะผึ้นไว้ไม่ไหว ในเมื่อมีธุระจำเป็นอย่างอื่นพันพัวอยู่ อาจถึงละเมิดศีลธรรมกระทำการประหัตประหารได้ทีเดียว หากด้วยจิตต์เมตตาปราณีเป็นกำลังต้านทานอยู่ จึงบันดาลให้สิ่งที่ร้ายกลายเป็นดี เครื่องประหารทั้งปวงก็จะกลายเป็นขนมนมเนยไปหมด รวมความว่า การมุ่งร้ายหมายโทษอันทารุณดังกล่าวนี้ โดยปกติมนุษย์หาได้มีในนิสัยของผู้เป็นมารดาบิดาไม่แม้แต่น้อย.

การประคับประคองทำนุถนอม เพื่อความสุขแก่บุตรซึ่งเป็นกิจที่มารดาจักพึงปฏิบัติ ก็ได้เริ่มปฏิบัติมาแต่เมื่อรู้สึกว่าตนตั้งครรภ์มาทีเดียว เช่น :—

๑. อาหารก็ดี หรือยาบำบัดโรคก็ดี แม้ระแวงว่าจะเป็นปฏิปักษ์แก่บุตรในครรภ์แล้ว โดยจะมีความใคร่ในรสอาหาร หรือได้ทุกข์ทรมานด้วยโรคภัย ก็พยายามอดออม ไม่ยอมบริโภคสิ่งเหล่านั้นเป็นอันขาด.

๒. กิริยาอันเคลื่อนไหวที่เคยได้รับความสุขแต่ก่อน ก็กลับต้องสำรวมระวังมิให้กระทบกระเทือน ด้วยเกรงจะเป็นอันตรายแก่บุตรยิ่งครรภ์แก่ความลำบากอึดอัดเอื่อยในเรื่องบริหาร ก็ยิ่งทวีขึ้นเป็นลำดับ (เรียกกันว่าอุ้มท้อง) ต้องทรมานอดทนไปจนกว่าจักถึงเวลาคลอด (กำหนดในราว ๙ หรือ ๑๐ เดือน) ตอนั้คล่อดนั้น เป็นตอนเข้าด้ายเข้าเข็มที่มารดาจะต้องได้รับทุกข์เวทนา ด้วยความเจ็บปวดอันร้ายแรงเหลือที่จะทนทาน บางคนถึงต้องเสี่ยงโชคไม่น้อยครั้ง จิตต์ใจของมารดาเวลานั้นกล่าวกันว่า เท่ากับเข้าประจัญบานด้วยข้าศึกซึ่งมีกำลังอานุภาพอันใหญ่หลวง หากเพลี่ยงพล้ำลงก็ถึงแก่ชีวิตพินาศทีเดียว แม้เป็นโชคดีรอดพ้นอันตรายจากตอนนั้นไปได้แล้วก็ดี แต่จะวางใจเสียทีเดียวว่า จักไม่มีอันตรายอย่างอื่นเข้าแทรกแซงอีกหาได้ไม่ คงยังต้องระวังรักษาตัวอยู่ในวงการควบคุมของหมอไป จนกว่าอาการจักเป็นปกติจึงจะนับว่าพ้นอันตรายได้ ต่อจากนั้นไป มารดาบิดาจักต้องเข้ารับหน้าที่บริหารบำรุงเลี้ยงดูไปจนกว่าบุตรจักเติบโตสามารถรักษาตัวเองได้ ขนาดที่จักวางธุระได้จริง คงต้องถึงระยะมีเหย้าเรือนแยกครอบครัวออกไปเป็นหลักแหล่งแล้ว เพราะตอนนั้

มีหน้าที่บังคับให้ต้องเรียนรู้ถึงการปกครองตนเองและผู้อื่นอยู่ในตัว ซึ่งจักได้กล่าวในบทต่อ ๆ ไป.

การบริหารเลี้ยงดูเป็นเรื่องจุกจิกมาก นับตั้งแต่ให้อาหารให้นอนเป็นต้น ถ้าไม่มีคนสำรองทำแทนแล้ว ก็จักต้องเจียดเวลาการงานของตนมาทำให้แก่บุตร ที่สุดเวลารับประทานอาหารอยู่ เมื่อได้ยินเสียงบุตรร้องก็กระทำให้ใจพะวักพะวนจะทนพังต่อไปอีกหาได้ไม่ จำต้องละมาปฏิบัติให้แก่บุตรก่อนแล้ว จึงจักทำธุระอย่างอื่นของตนต่อไปได้ หมดความผาสุกเสียทุกอย่างทีเดียว ที่อดทนต่อการลำบากเหน็ดเหนื่อยอยู่ได้ ก็ด้วยความเสน่หารักใคร่ในบุตรต้านทานอยู่ สิ่งใดอันจะบันดาลให้บุตรมีความสุขได้ ถ้าไม่เหลือความสามารถแล้วเป็นต้องกระทำ หน้าที่บุรพาจารย์นั้น ได้ลงมือสอนกันตั้งแต่บุตรเริ่มออกสำเนียงอักษร อ. ได้มาทีเดียว ต่อไปก็สอนให้รู้จักบริโภคอาหาร รู้จักคลาน, ยืน, เดิน, เป็นลำดับ ตลอดถึงการรักษาตัวเช่นรู้ว่าไปใกล้บันไดจะตก เล่นมีดจะบาดมือ อมไม้จะตำคอเป็นอาทิ.

ในระหว่างที่บุตรกำลังคะนอง จะต้องระวังป้องกันอันตรายทั้งภายในและภายนอก เพิ่มวิธีสอนให้รู้จักผิดและชอบ ไม่ให้เที่ยวซุกซนซอกแซกเล่นในสิ่งที่ใกล้อันตราย หรือใกล้ต่อสิ่งอันจักนำไปสู่ความหายนะ และความไม่สุภาพ เช่นปีนต้นไม้ถ้าตกลงมา แม้จะไม่ถึงแก่ชีวิตเป็นอันตรายก็คงแข้งขาหัก ไปใกล้บ่อน้ำจะตกบ่อ วิ่งกลางถนนรถจะทับ ไฟหรือสิ่งที่เป็นของร้อนของระเบิดได้ ถ้าไปเล่นมัน

เข้าจะเป็นอันตรายเพราะวัตถุนั้น ๆ อันตรายเหล่านี้ล้วนแต่เกี่ยวแก่ชีวิตทั้งนั้น และยังมีอันตรายอย่างอื่นอีกเป็นอเนกประการ ตลอดถึงโรคภัยไข้เจ็บ บางอย่างก็ป้องกันได้บ้าง เช่นเที่ยวตากแดดตรำฝนจักทำให้เป็นไข้เป็นหวัด กินอาหารพร่ำเพรื่อไม่เป็นเวลาจะเกิดโรคท้องเสีย เหล่านี้ มารดาบิดาต้องคอยตักเตือนให้รู้จักระวังป้องกันตัว ประหนึ่งว่าร่างกายของบุตร เป็นแม่เหล็กคอยดูดดึงเอาดวงตาของมารดาบิดาให้ไปจดจ่ออยู่ที่ตนได้เสมอ ไม่ว่าจะเชยชมไปทางไหน ลำดับต่อไปก็สอนให้รู้จักประพฤติกิริยาวาจาสุภาพอ่อนโยน มีสัมมาคารวะเคารพนบนอบต่อผู้ใหญ่ รู้จักบาปบุญคุณและโทษ.

แต่นี้จักพูดถึงเรื่องทรัพย์ อันจักต้องจ่ายเพิ่มขึ้นจากจำนวนที่เคยจ่ายอยู่เดิมอีกมาก ถ้าบุตรเป็นคนขี้โรคและมารดาบิดาหาได้น้อยด้วยแล้วก็ถึงแก่เดือดร้อนเอาทีเดียว จึงเป็นข้อที่น่าคิดอยู่บ้าง เพราะจักต้องกระเทือนถึงการขวนขวายหาทรัพย์ เพื่อมาจับจ่ายจิปาถะในเรื่องบริหารและบำรุงความสุขให้แก่บุตร มีเครื่องป้องกันอันตรายและเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ เช่นค่าหมอ, ค่ายา, ค่าอาหาร, ค่าเครื่องนุ่งห่มและค่าเล่าเรียน ที่สุดจนค่าเครื่องเล่นกว่าบุตรจักเติบโตก็มิใช่น้อย เครื่องเล่นสามารถกระทำให้เด็กฉลาดได้ในทางความรู้รอบตัว และทำให้ใจคอเบิกบานเพลิดเพลินไม่รบกวน หรือเที่ยวซุกซนให้ผู้ใหญ่ต้องเป็นห่วง การที่มารดาบิดามิได้รู้สึกอิดหนาระอาใจ หรือเสียดายทรัพย์ที่สิ้นเปลืองไปในเรื่องบริบาลบุตรธิดาทั้งนี้ ก็โดยเหตุ

เพลิดเพลินในวัยของบุตร คอยตั้งตาดูอยู่ตั้งแต่น้อยจนใหญ่ว่าเวลาลูกบุตรของเราคว่ำได้แล้ว, เวลานั่งได้แล้ว, คลานได้แล้ว, ยืนได้แล้ว, เดินได้แล้ว, และพูดได้แล้ว ต่อไปก็มุ่งแต่จะฝึกให้บุตรเป็นคนดีมีความฉลาดเฉลียวเป็นลำดับ ด้วยความเมตตาปราณีไม่มีรังเกียจและมิได้ประสงค์สิ่งตอบแทนแต่อย่างใดเลย พระคุณอันนี้ย่อมซึมซาบอยู่ในความรู้สึกของผู้เป็นบุตรชิดาอย่างลึกซึ้ง.

เด็กทุกคนเชื่อว่า ในโลกมีมารดาบิดาเท่านั้น ที่เป็นผู้สามารถป้องกันอันตรายให้แก่ตนได้ทุกสถาน จักสังเกตได้ในเวลาตกใจ เช่น เมื่อได้ยินเสียงพ้าร้อง หรือเห็นแขกชายผ้าถือไม้โตเดินรี่เข้ามา ก็เกิดความสะดุ้งกลัว จนหน้าซีดตัวสั่นส่งเสียงร้องคับบ้านทันใดนั้นเอง เมื่อโผเข้าสู่แทบทรวงอกของมารดาได้ และซ้ำได้รับการเล้าโลมประคับประคองของท่านเข้าอีกด้วย ก็หมดความเกรงกลัวในสิ่งใด ๆ เสียสิ้น กลับจะลุกขึ้นล้อแขกเล่นเสียด้วยซ้ำไป.

ความกรุณาที่แท้จริงของท่าน แม้บุตรจะได้กระทำการหยาบช้าทารุณให้ได้ความเดือดร้อนสักเพียงใด ก็มิได้คิดจะทดแทนให้เกินไปกว่าเหตุ ท่านจึงกล่าวว่ามารดาบิดาเป็นพรหม เป็นบุรพเทวดา, เป็นบุรพาจารย์ของบุตร, และเป็นผู้ควรที่บุตรจักพึงบูชา.

ที่ว่าเป็นพรหม ก็เพราะมารดาบิดามีพรหมวิหารทั้ง ๔ ในบุตร เช่น :—

๑. ปรารภถึงบุตรในครรภ์ว่า เมื่อไรจะได้เห็นบุตรซึ่งหาโรค

มิได้หนอ ดังนี้ ได้แก่เมตตา.

๒. เมื่อบุตรยังอ่อนอยู่ เหลือบยุงเป็นต้นกัด, นอนหลับยาก, หรือร้องไห้ ความสงสารก็เกิดขึ้นแก่มารดาบิดา ดังนี้ ได้แก่กรุณา.

๓. เมื่อเห็นบุตรวิ่งเล่นไปมาได้ หรือเมื่อตั้งอยู่ในวัยอันงาม ก็ย่อมมีจิตเบิกบาน ดังนี้ ได้แก่มุทิตา.

๔. เมื่อบุตรมีภรรยาอยู่ครอบครองเหย้าเรือนต่างหากแล้ว ความวางเฉยย่อมมีแก่มารดาบิดา ด้วยเหตุเห็นบุตรสามารถตั้งตนได้แล้ว ดังนี้ ได้แก่อุเบกขา.

พรหมวิหาร ๔ นี้ พรหมยึดถือเป็นความประพฤติ จึงชื่อว่าพรหมวิหาร.

วิสุทธิเทวดา ได้แก่พระขีณาสพ ซึ่งหวังอยู่แต่ความบังเกิดประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนทั้งหลายส่วนเดียว ไม่ถือความผิดที่คนพาดทำฉันใด มารดาบิดาก็ปฏิบัติเกื้อกูลแก่บุตรของตนฉันนั้น ฉะนั้น มารดาบิดาจึงชื่อว่าเป็นเทวดา ที่ว่าเป็นบุรพเทวดานั้น ได้ความว่าเทวดาก่อน เพราะเป็นผู้มีอุปการะก่อนเทวดาเหล่าอื่น ทั้งเป็นบุรพาจารย์สั่งสอนบุตรมาก่อนอาจารย์อื่น ๆ ดังในที่กล่าวแล้ว มารดาบิดาจึงเป็นผู้ควรแก่วัตถุ มีข้าวน้ำผ้านุ่งห่มเป็นต้น ที่บุตรพึงนำมาให้ มารดาบิดาเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมดังกล่าวแล้ว จึงมีฐานะประจำในทิศเบื้องหน้าด้วยประการฉะนี้.

เมื่อบุตรธิดาสำนึกในคุณูปการของท่าน ที่ได้กระทำให้แก่ตน

มาในกาลก่อนแล้ว ก็สมควรบำเพ็ญกิจสนองคุณท่านตามข้อไขในทิศเบื้องหน้า ดังนี้ :—

ทิศเบื้องหน้า มารดาบิดา บุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ.

๒. ทำกิจของท่าน.

๓. ดำรงวงศกุล.

๔. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มฤดก.

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน.

สถาน ๑ บุตรบำรุงมารดาบิดา ที่ว่า “ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ” นั้น หมายความว่า ให้หมั่นเอาใจใส่ดูแลความเป็นอยู่ของท่านเนือง ๆ ว่าจักมีการขัดข้องอย่างไรบ้าง เป็นต้นว่าหมดความสามารถในอันจะหาเลี้ยงชีพให้เพียงพอ ก็ต้องเข้าช่วยเหลือประคับประคองเลี้ยงดูพร้อมด้วยเครื่องอุปโภคทั้งปวง ทำนุบำรุงให้ท่านมีความสุขกายสบายจิตต์ ด้วยน้ำใจอันผ่องใสชื่นบาน.

สถาน ๒ บุตรบำรุงมารดาบิดา “ด้วยทำกิจของท่าน” เช่น การงานใด ๆ ที่ท่านมอบหมายให้ทำ ก็ควรยินดีกะวีกะวาดทำกิจนั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี การงานทุกอย่างที่สามารถช่วยได้แล้ว แม้ท่านจะมิได้ใช้ให้ทำ บุตรที่ดีก็ควรถือเอาเป็นธุระจัดทำเสียเอง ไม่พักให้ท่านต้องออกปากใช้ หรือไม่ให้ท่านต้องเหน็ดเหนื่อยในที่จะต้องออกแรงทำเอง ถ้ามีการไข้เจ็บ หรือถึงทุพพลภาพ ก็เป็น

โอกาสที่บุตรธิดาจักได้สนองคุณท่านให้เต็มไม้เต็มมือ เช่นพิทักษ์ดูแลให้อาหารให้ยา พะยุงลุกพะยุงนั่ง ตั้งใจปฏิบัติท่านให้ได้รับความสุดชื่นเหมือนที่ท่านทำให้แก่ตนมาแล้วในกาลก่อน ซึ่งเป็นพระคุณอันหาค่ามิได้ ยากที่จักนำสิ่งใดมาเทียบให้เพียงพอแก่พระคุณอันนั้น จะเรียกว่าเจ้าบุญนายคุณก็ยังไม่พอ เพราะท่านเป็นทั้งเจ้าหนี้ของบุตร อย่างที่เรียกว่า "สินล้นพ้นตัว" ไม่มีสิ่งใดจะนำมาใช้ทดแทนให้สมแก่ค่าได้ด้วย ดังปรากฏในคำนมัสการคุณานุคุณว่า "เปรียบหนักชนกคุณ ชนนีคือภูผา ใหญ่พ้นพสุนธรา ก็บเทียบเทียมทัน เหลือที่จะแทนทด จะสนองคุณานันต์ แท้บูชไนยอันอุดมเลิศประเสริฐคุณ" ดังนี้.

การกระทำคารวะกราบไหว้ และถนอมน้ำใจมิให้เศร้าหมองขุ่นเคือง ก็เป็นอีกส่วน ๑ ที่บุตรจะพึงถือเป็นกิจวัตต์อันควรปฏิบัติแท้สังเกตตามวัยของเด็กนักเรียน โดยมากกว่าจะสำเร็จการเรียนก็โตเป็นหนุ่มเป็นสาว เข้าเขตต์จักต้องมีเหย้าเรือนไปตามกัน การมีเหย้าเรือนก็จักต้องกระทำกิจสำหรับพ่อบ้านแม่เรือนต่อไป เวลาที่จักเบียดให้กระทำปฏิการสนองคุณมารดาบิดาก็หาได้น้อย เป็นเหตุให้เอามาปรารภว่า ยังไม่มีเวลาพอ แล้วก็วางธระเนือยไปเสีย แต่การวิบัติอันจะเกิดขึ้นณเวลาใด หาได้กำหนดให้ทราบล่วงหน้าก่อนไม่ ฉวยพลาดพลั้งลงก็จะเสียความตั้งใจอันดีไป ผู้มีกตัญญูรู้คุณ ถ้ามาบกพร่องในข้อนี้ จะรู้สึกเสียใจในเมื่อเกิดความเดือดใจขึ้นภายหลัง

ซึ่งไม่มีตัวท่านจะรออยู่ให้ได้กระทำเสียแล้ว ฉะนั้นโอกาสจะอำนวยให้สนองคุณท่านได้แค่ไหนก็ควรกระทำทุกระยะ เพราะวันคืนที่ล่วงไปแล้วหาได้ย้อนกลับคืนมาอีกไม่ จึงไม่ควรผัดเพี้ยนว่าเมื่อนั่นเถอะ เมื่อนี่เถอะ ปล่อยให้โอกาสผ่านพ้นไปเสียเปล่า ๆ อันการปฏิบัติเลี้ยงดูท่านให้มีความสุขนั้น เสมือนได้ผ่อนใช้หนี้ไปคราวละเล็กละน้อย และจะเห็นอานิสงส์เช่นทำให้มีปีติเบิกบานทั้ง ๒ ฝ่าย คือทางฝ่ายมารดาบิดาก็ยินดีในบุตรว่าเป็นคนดีมีกตัญญูรู้คุณ ฝ่ายทางบุตรก็มีใจเบิกบานปลาบปลื้ม ที่ได้ทำการสนองคุณในท่านผู้เป็นบุรพการีของตน ให้ได้รับความสุขสมประสงค์.

สถาน ๓ บุตรบำรุงมารดาบิดา "ด้วยดำรงวงศกุล" นั้น ผู้เป็นบุตรทุกคนควรเรียนรู้หน้าที่ไว้เสีย แต่เมื่อมารดาบิดายังมีชีวิตอยู่ เวลาท่านล่วงลับไปแล้ว บุตรจักต้องปกครองตนเอง, ปกครองญาติผู้เยาว์, ตลอดถึงทรัพยสมบัติ และจัดระเบียบการงานทั้งปวง กระทำความโอบอ้อมอารีเมตตากรุณาเผื่อแผ่ แก่ญาติพี่น้องทั้งหลายทั่วหน้ากะทั่งคนใช้ หรือผู้ที่ท่านเคยกรุณารักใคร่มาแต่ก่อน ให้ได้รับความเอื้อเฟื้อเจือจานเหมือนเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ กระทำตนให้เป็นที่น่ารักใคร่นับถือทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อย.

สถาน ๔ บุตรบำรุงมารดาบิดา "ด้วยประพฤติเป็นคนควรรับทรัพย์มฤดก" นั้น ได้แก่จักต้องฝึกนิสัย ให้เป็นคนมีความรอบคอบรู้จักได้รู้จักเสีย สิ่งใดจักเป็นหนทางนำไปสู่ความสุขความเจริญ สิ่ง

ใดเป็นเครื่องถ่วงความเจริญ หรือซ้ำจักนำไปสู่ความวิบัติด้วยแล้ว ไซร้ ก็ต้องพยายามบ้องกันอย่าให้เข้ามาแฝงตัวอยู่ได้ ตัวอย่างเช่น ในบทต่อไปนี้ :—

สกุลอันมั่งคั่งจะตั้งอยู่นานไม่ได้เพราะสถาน ๔

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว.

๒. ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า.

๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ.

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน.

ผู้หวังจะดำรงสกุล ควรเว้นสถาน ๔ ประการนี้เสีย.

ข้อ ๑ การไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้วนั้น ย่อให้เห็นความไม่นำพาในสิ่งที่ตนจะต้องอาศัยใช้สอยดังนี้ เป็นหนทางอันจักนำความเสื่อมมาให้ จึงควรระวังหมั่นตรวจตราสิ่งของทั้งปวงที่มีอยู่ ให้คงจำนวนไว้เสมอ ของที่อยู่ไกลตาก็ควรทำเครื่องหมายไว้ให้แลเห็นได้ง่าย เช่นที่ดินไม่มีรั้วรอบขอบชิด ก็ต้องรักษาหลักเขตต์ของเจ้าหน้าที่ไว้ อย่าให้หายไปเสีย แม้ของเล็ก ๆ น้อย ๆ รวมกันเข้าก็เป็นราคามากได้ จึงไม่ควรละเลยปล่อยให้เป็นอันตรธานไป โดยมิได้สืบสวนค้นหาร่องรอยในอันที่จะเอากลับคืนมา มิฉะนั้นของนั้นก็จักหายอยู่ร่ำไปไม่รู้จบ ยิ่งหายเพราะโจรลักเอาไปด้วยแล้ว ก็ยิ่งน่าเอาใจใส่ให้มากขึ้น อย่างน้อยก็ควรทราบเค้าเงื่อนไว้ สำหรับบ้องกันไม่ให้ลักมาลักได้อีก การเดินเล่อเป็นลักษณะยั่วผู้ร้ายให้กำเริบ ทดลองเมื่อไร

ก็จักต้องเห็นจริงเมื่อนั้น.

ข้อ ๒ ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่านั้น ก็เป็นเครื่องพิศูจน์ความไม่เอาใจใส่ในทรัพยสมบัติของตนเช่นกัน จะเป็นพัสดุชะนิดใดก็ตาม เมื่อมีการชำรุดหักพังก็ต้องรีบซ่อมแซมแก้ไข ให้กลับคืนดีอย่างเดิม แม้จะไม่ดีเท่าเดิมทีเดียว เพียงแต่ให้ทนไปได้อีกนานหน่อย ก็ยังดีกว่าปล่อยให้ชุดโซมไป โดยมิได้เหลียวแลเสียทีเดียว การปล่อยให้ของชำรุดมากก็ต้องเปลืองค่าซ่อมมากเป็นธรรมดา ยิ่งปล่อยไว้จนแก้ไม่ไหว ครั้นเมื่อมีสิ่งจำเป็นมาบังคับให้ต้องใช้สิ่งนั้น ก็จะต้องสร้างต้องทำขึ้นใหม่ เป็นการเพิ่มความเปลืองขึ้นอีกหลายเท่า ถ้าเป็นคนมีฐานะไม่สู้บริบูรณ์ด้วยแล้ว ก็คงไม่พ้นความเดือดร้อน.

ข้อ ๓ ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัตินั้น แปลออกอีกทีก็ได้แก่การใช้ทรัพย์ไม่เป็นนั่นเอง จักประกอบการงานก็ล้วนแต่ไม่เป็นประโยชน์แก่นสาร สิ่งที่เป็นประโยชน์ก็ไม่คิดจะทำ ส่วนการใช้ฟุ่มเฟือยจนเกินจำนวนทรัพย์ที่หาได้ ไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ให้พอดี เช่นสิ่งใดควรใช้เพียงของอย่างกลางหรือเลวหน่อยก็ได้ หากไม่คิดที่จะประหยัดให้เหมาะแก่การ ไปเลือกใช้แต่สิ่งที่ดีเสียหมดทุกอย่าง ก็ต้องเปลืองมากเป็นธรรมดา การจ่ายเกินส่วนจนเหลือใช้เหลือสอยของที่เหลือก็เป็นจำนวนเสียเปล่าอยู่เสมอเช่นนี้ แม้จะเป็นผู้สามารถในทางหาทรัพย์ได้คล่องแคล่วเพียงใด ก็คงไม่พอใช้อยู่นั่นเอง ในที่สุด เมื่อมีเรื่องต้องใช้ทรัพย์เป็นพิเศษขึ้นเวลาใดก็จะต้องวิ่งเที่ยวกู้

ยิ่มเขาวุ่นไป ยังการใช้สุรุ่ยสุร่ายไม่เป็นประโยชน์ ดังปรากฏในอบายมุข ๔ และ ๖ มีติเตียนการเป็นนักเลงหญิงและดื่มน้ำเมาเป็นต้น เพราะเป็นเรื่องอันจะนำเข้าสู่ความพินาศได้ง่ายดาย จะได้นำมาเข้าระเบียบไว้ในบทข้างหน้าต่อไป.

ข้อ ๔ ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือนนั้น คนทุศีลเป็นคนไม่กลัวบาป สิ่งใดจักเป็นประโยชน์แก่เขาแล้ว เขาก็ไม่ละเว้นในอันจะกระทำ จะได้คิดถึงประโยชน์ผู้อื่นนั้นน้อยนัก เมื่อเขาได้รับเลือกเป็นแม่เรือนพ่อเรือน ซึ่งมีหน้าที่เก็บทรัพย์ ๆ ย่อมตกอยู่ในเงื้อมมือของเขา แม้เกิดโลภขึ้นเวลาใดก็เป็นการง่าย ในอันจะกระทำละเมิดต่อหน้าที่ของเขาได้ทุกอย่าง ๆ น้อยเพียงเกี่ยจกันเอาคราวละเล็กละน้อย หลายครั้งเข้าก็หมดไปได้มาก ๆ ฉะนั้นเมื่อจำจะต้องมีคนสำหรับหน้าที่เช่นนี้แล้ว ก็ควรเลือกแต่คนที่ประพฤติมั่นอยู่ในศีลในธรรม เป็นที่วางใจได้จริง ๆ จึงจะไม่มีเหตุเสียหายดังที่กล่าวนี้ เพราะผู้มีศีลเป็นคุณสมบัติอยู่เช่นนั้น ย่อมรักศีลยิ่งกว่าสมบัติใด ๆ ไหนเลยจะทำลายศีลของตนเสียง่าย ๆ ดังได้บรรยายไว้ในบทอริยทรัพย์ต่อไปด้วยแล้ว.

ลำดับนี้จักดำเนินเรื่องที่เกี่ยวแก่โภคทรัพย์สืบไป ผู้เป็นทายาทควรเรียนรู้คุณค่าของทรัพย์ไว้บ้าง เพราะทรัพย์เป็นของหายากจึงต้องรู้จักใช้ให้สมแก่ค่าของมัน ตัวอย่างดังต่อไปนี้ :—

ประโยชน์การถือโภคทรัพย์ ๕ อย่าง

แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยทางที่ชอบแล้ว

๑. เลี้ยงตัว มารดาบิดา, บุตรภรรยา, บ่าวไพร่, ให้เป็นสุข.

๒. เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข.

๓. บำบัดอันตรายที่เกิดแต่เหตุต่าง ๆ.

๔. ทำพลี ๕ อย่าง คือ สงเคราะห์ญาติ ๑ ต้อนรับแขก ๑ ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ๑ ถวายเป็นหลวง มีเสียอากรเป็นต้น ๑ ทำบุญอุทิศให้เทวดา ๑.

๕. บริจาคทานในสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ.

ข้อ ๑ การเลี้ยงตัวและผู้ที่ออกนามมา มีมารดาบิดาเป็นต้น ให้เป็นสุขนั้น หมายความว่า เป็นผู้ที่จำเป็นจะต้องเลี้ยงดูให้เป็นสุขตามลำดับบุคคล มิให้เครื่องบริโภคอุปโภคพร้อมทุกอย่าง มิได้ปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม.

ข้อ ๒ การเลี้ยงเพื่อนฝูงตามความในข้อนั้น ผิดกันกับข้อ ๑ ที่ปฏิบัติกันอยู่ในเวลานี้ มักนัดหมายกันเลี้ยงเป็นบางวัน (ไม่ได้เสมอไป) เลี้ยงที่บ้านพร้อมด้วยครอบครัวบ้าง เลี้ยงเป็นพิเศษบ้าง แล้วแต่เพื่อนที่สนิทมากหรือน้อย การจัดอาหารเลี้ยงก็ไม่ต้องประณีตอะไรนัก เป็นแต่ให้ผิดธรรมดาบ้างเล็กน้อยเท่านั้น บางทีถือความสะดวกก็พากันไปเลี้ยงตามโฮเต็ลบ้าง นิกล่าวตามสมัย แต่ถ้าไม่สังวรให้ดี การไปโฮเต็ลอาจตกเข้าสู่ช่ายอบายมุขได้ ที่เลี้ยงพิเศษ

ยิ่งกว่านั้นคือเสียงต้อนรับในคราวทำการงาน ชะนิดนี้ต้องจัดอย่างประณีตงดงามให้สมแก่บรรดาศักดิ์ของผู้ที่ได้เชื้อเชิญมา แต่การเสียง ไม่ว่าจะเป็นชะนิดใดคงรวมอยู่ในสำหรับความสุข และสมานสามัคคีทั้งสิ้น.

ข้อ ๓ การบำบัดอันตรายที่จะพึงมีขึ้น เช่นไข้เจ็บหรือภัยอย่างอื่น ก็รวมอยู่ในหน้าที่ของผู้ครองเรือน จะเอาเป็นธุระบำบัดให้เสื่อมสิ้นไปตามเหตุการณ์ของเรื่องนั้น ๆ.

ข้อ ๔ ทำพลี ๕ อย่าง มีสงเคราะห์ญาติเป็นต้น.

ก. การสงเคราะห์ญาติมีอยู่หลายนัย . ญาติที่อยู่ในปกครองหรือขัดสนไม่มีหนทางทำมาหาได้ ก็เอื้อเฟื้อเจือจานด้วยการให้บันเสียงดู แม้คนที่มีวิชาพอจะหาเลี้ยงตัวได้ ถ้าขัดข้องด้วยทุนรอนหรือด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ก็ควรดำริหาหนทางช่วยเหลือตามกำลังที่จะช่วยได้ อีกบัญหา ๑ แม้ญาติประพฤติเป็นพาลเกเร ก็ช่วยแนะนำสั่งสอนให้กลับประพฤติเป็นคนดีมีหิริโอตตัปปะ เลิกละความชั่วนั้นเสียจงได้ เมื่อญาติได้สำนึกในการอนุเคราะห์นี้ จะปลื้มปีติในความอารีที่ได้มีต่อเขาไม่น้อย แม้ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนก็คงหาวิธีสนองด้วยกำลังกายและใจ มีความรักใคร่นับถือคอยเอาใจใส่ช่วยเหลือในกิจการทั้งปวง คงจะเป็นหูเป็นตาระแวดระวังอันตรายทั้งปวงตามความสามารถของเขาได้ด้วย.

ข. ส่วนการรับแขกก็เป็นหน้าที่ผู้ครองเรือนพึงปฏิบัติ กระทำ

ต้อนรับด้วยมรรยาทอันสุภาพอ่อนโยนยิ้มแย้มแจ่มใส กล่าวเชื้อเชิญด้วยถ้อยคำ อันบุคคลพึงปรารถนาตามฐานะของผู้นั้น ๆ ผู้ที่ควรแก่อามิษปฏิสันถาร มีน้ำร้อนน้ำเย็นหมากบุหรี่เป็นต้น ก็พึงจัดรับให้พร้อมเพรียง การแสดงอัธยาศัยสุภาพละมุนละม่อมไม่กระด้างเย่อหยิ่งนั้น เป็นภาพอันนำให้น่ารักน่านับถือ สามารถเหนี่ยวรั้งใจผู้ที่ประสพให้เป็นมิตรได้ แม้แต่คนที่เคยเป็นศัตรูมาก่อน ถ้าแขกที่มาแต่ทางไกล จะควรต้อนรับเลี้ยงดู และจัดที่ให้พักอาศัยอย่างหนึ่งอย่างใด ก็อำนวยให้เป็นไปตามควรแก่เหตุ ข้อสำคัญมีอยู่ที่ต้องให้สำเร็จไปด้วยความยินดีและเต็มใจ อย่าให้เป็นทำโดยเสียไม่ได้ แม้จะหมดเปลืองไปบ้าง ก็ควรคิดเสียว่าเป็นบางครั้งบางคราวเท่านั้น การสงเคราะห์ผู้ที่ไม่มีสะเบียงพาหนะเช่นนั้น เป็นเหตุให้ผู้ที่ได้รับรู้สึกคุณค่าของการกระทำไม่น้อยเลย.

ค. ทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตายนั้น คงหมายเอาญาติมิตร นับแต่มารดาบิดาลงไปเป็นลำดับ ต่อไปก็ผู้ที่เคารพนับถือ เช่นครูอาจารย์เป็นต้น การรักษาศีลบำเพ็ญทานและอื่น ๆ ที่เป็นส่วนกุศลแล้วก็ควรอุทิศทั้งนั้น และการอุทิศก็เนื่องจากความกตัญญูกตเวทีระลึกถึงอุปการคุณของผู้ที่ได้กระทำให้แก่ตนบ้าง ด้วยความดีอย่างอื่นบ้างจะสมนาคุณโดยวิธีอื่นก็เป็นการพ้นวิสัย จึงสนองด้วยการอุทิศส่วนกุศลไปให้ดังนี้.

ฆ. การถวายเป็นหลวง มีเสียอากรเป็นต้นนั้น รวมความก็คือ

ให้เป็นคนมีน้ำใจรักประเทศชาติ ยินดีออกทรัพย์ช่วยเหลือราชการ แผ่นดิน เพื่อรักษาความสงบสุขของประชาชน อันรัฐบาลจะต้องใช้จ่ายทรัพย์เป็นจำนวนมากมาย เราผู้เกิดร่วมชาติและได้อาศัยความคุ้มครองของบ้านเมือง มีความสุขปราศจากภยันตรายทั้งปวง ดังนี้ จึงควรยินดีออกทรัพย์ช่วยการบำรุงรักษาประเทศบ้านเมือง อันเป็นที่รักของตนตามคราวตามสมัย ให้วัฒนาถาวรสืบไป.

ในพิธีคำรบ ๕ ว่าด้วยการทำบุญอุทิศให้เทวดานั้น ตามแบบเทวดามีเป็น ๓ ประเภท คือ :—

๑. พระราชา, พระเทวี, ราชกุมาร, จัดเป็นสมมติเทพ.

๒. เทวดาสิงอยู่ในที่ต่าง ๆ จัดเป็นอุปปัตติเทพ.

๓. พระอรหันต์ จัดเป็นวิสุทธิเทพ.

การอุทิศส่วนกุศลไปให้ น่าจะเป็นความประสงค์ เพื่อประกาศให้อนุโมทนาในส่วนกุศลทั้งปวงที่ได้กระทำไปแล้วให้มีผลานิสงส์มั่นคงยิ่งขึ้น.

ข้อ ๕ บริจาคทาน ฯ ล ฯ ทานที่ควรแก่สมณพราหมณ์พึงประสงค์นั้น ตกอยู่ในพวกปัจจัยทั้ง ๔ คือ ผ้านุ่งห่ม, อาหาร, ที่อยู่อาศัย, และยาแก้ไข้ กล่าวโดยประโยชน์ก็คือ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติธรรมวินัย นับว่าเป็นผู้รักษาพระพุทธศาสนา อันเป็นหลักสำคัญของชาติให้ถาวรมั่นคง เพราะท่านเหล่านั้นไม่สามารถจะแสวงหาจตุปัจจัยด้วยกำลังตนเองได้ การยังชีวิตจำต้องอาศัยทานของ

คฤหัสถ์อยู่ ข้างฝ่ายคฤหัสถ์ซึ่งไม่สามารถจะปฏิบัติได้เช่นนั้น ก็หันเข้าหาทางออกทุนทรัพย์ช่วยอุดหนุนด้วยทานบริจาค เพื่อเป็นกำลังแก่ท่านผู้บริหารการ เสมือนได้ร่วมมือกันจรรโลงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองถาวรสืบไป เป็นสงเคราะห์ซึ่งกันและกันด้วยประการฉะนี้.

สถาน ๕ บุตรบำรุงมารดาบิดา ที่ว่า "เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน" ดังนี้ ความประสงค์ก็เพื่อตักเตือนมิให้ละเลยในอันจะตามกระทำปฏิการ เป็นส่วนทักษิณานุประทาน แม้ในวาระเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว บุญที่จะพึงประกอบก็มีทานบริจาคแก่ผู้ควรได้รับ เช่นภิกษุสามเณรและผู้มีศีลตลอดถึงคนอนาถาชราพิการ และทานที่เป็นส่วนสงเคราะห์แก่บุคคลทั่วไป เช่นการก่อสร้างสาธารณสถาน มีโรงเรียน, โรงพยาบาล, สะพาน, ถนน, เป็นต้น ยังกุศลที่เกิดจากทางปฏิบัติ เช่นรักษาศีลและเข้าวัดบวชเรียนเหล่านี้ เป็นของควรอุทิศทั้งสิ้น.

ลำดับนี้จะได้นำความสุขอันเกิดแต่หลัก ๔ ประการ ซึ่งผู้ครองเรือนควรทราบ มาลงไว้ดังนี้ :—

สุขของคฤหัสถ์ ๔ อย่าง

๑. สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์.

๒. สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค.

๓. สุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้.

๔. สุขเกิดแต่ประกอบการงานที่ปราศจากโทษ.

ทรัพย์ที่จักอำนวยความสุขได้ตามข้อแรกนั้น จักต้องเป็นทรัพย์ที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์ ประกอบทั้งการหมุนเวียนและการรักษา ก็มั่นคงสมบูรณ์ปราศจากอันตราย ไม่ต้องเป็นห่วงไย เมื่อต้องการใช้เวลาใดก็หยิบฉวยได้โดยสะดวก ไม่ต้องเที่ยวกู้ยืมใครให้วุ่นไป ดังนี้ จึงนับเป็นความสุข.

ความสุขในข้อ ๒ คือมีสิทธิจ่ายทรัพย์ของตนในการซื้อหาแลกเปลี่ยนได้ตามประสงค์ โดยอาการรู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว ไม่จ่ายจนเกินส่วนของรายได้ และไม่ต้องออมในสิ่งที่ควรบริโภค.

ก็และสุขในข้อ ๓ นั้นย่อมทราบอยู่ทั่วกันว่า การที่ไม่ต้องเป็นหนี้ให้ใครดูหมิ่น ใช้อำนาจรอนสิทธิบางอย่างของเราไม่ให้เป็นไทแก่ตน อันเป็นเหตุกระทำให้ใจเศร้าหมองขุ่นมัวแล้ว ก็นับเป็นความสุขส่วนหนึ่ง.

ส่วนสุขในข้อ ๔ กินความกว้างมาก คำว่าโทษมีทั้งทางอาชญาและทางศาสนา เช่นรับของโจร ค้าขายของต้องห้าม มีของเถื่อนของปลอมเป็นต้น ส่วนทางศาสนาห้ามกว้างออกไปอีก สุดแต่สิ่งใดเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับทุกข์เดือดร้อนก็ห้ามหมด ผู้ที่จะประกอบการงานอันปราศจากโทษได้ ก็ต้องหลีกเลี่ยงให้พ้นสิ่งเหล่านี้.

มีบทห้ามการค้าขายไม่ชอบธรรม ซึ่งท่านกำหนดไว้ดังนี้ :—

มิจฉาวณิชชา คือ การค้าขายไม่ชอบธรรม ๕ อย่าง

๑. ค้าขายเครื่องประหาร.

๒. ค้าขายมนุษย์.

๓. ค้าขายสัตว์สำหรับฆ่าใช้เนื้อเป็นอาหาร.

๔. ค้าขายน้ำเมา.

๕. ค้าขายยาพิษ.

ข้อ ๑ การค้าขายเครื่องประหารนั้น เช่นศัสตราอาวุธ มีหอกดาบและปืนเป็นต้น สิ่งเป็นเครื่องประหารร่างกาย ชีวิต มนุษย์และสัตว์.

ข้อ ๒ การค้าขายมนุษย์นั้น ที่ท่านห้ามก็เพราะเหตุว่า มนุษย์มีชาติกำเนิดเสมอกัน มีความรู้สึกรักสุขเกลียดทุกข์เท่า ๆ กับเรา ไม่ควรทำใจโหดร้ายเบียดเบียนกันให้ได้ทุกข์เดือดร้อน เพราะเห็นแก่ประโยชน์ตนส่วนเดียว.

ข้อ ๓ การค้าขายสัตว์สำหรับฆ่าใช้เนื้อเป็นอาหารนั้น การขายสัตว์เป็นสำหรับเอาไปฆ่า ก็เท่ากับเป็นพรรคพวกทำการร่วมมือกับผู้ฆ่า มีโทษเป็นที่ ๒ จากการฆ่าเอง ถ้าพูดทางโลกผู้ฆ่าเองก็จะถูกติเตียนว่าเป็นคนใจอำมะหิตเหี้ยมเกรียม ถ้าว่าถึงทางธรรมก็เป็นคนไม่มีศีล ส่วนผู้เลี้ยงสัตว์ขาย ก็จะถูกติเตียนว่าขาดเมตตากรุณาและมีศีลด่างพร้อย หากจะมีคำค้านขึ้นว่า บุคคลมีธรรมชาติต้องกินเนื้อสัตว์มาแต่ไหนแต่ไร ถ้าพากันไม่เลี้ยงสัตว์ขายและฆ่าสัตว์

เสียหมด จะมิพากันอดหรือ? ข้อนี้เข้าใจว่า พระพุทธเจ้าท่านคง ทรงเล็งเห็นแล้วว่า บุคคลมิได้มีนิสัยเหมือนกันทั้งหมด ชั่วก็มีดีก็มาก พระองค์ทรงสั่งสอนได้ก็แต่ผู้ที่มีอุปนิสัยเชื่อฟัง ผู้ไม่เชื่อฟังก็ไม่ทรงสอน สกุลที่ไม่ละเว้นการกระทำปาณาติบาต ถือการมิจฉาชีพเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตยังมีอยู่มาก และไม่มีโอกาสที่จะหมดไปได้ด้วย ส่วนผู้ที่มิได้ถืออาชีพเช่นนั้นก็ไม่ควรเลี้ยงไว้ขายให้ด้วย เพราะยังมีอาชีพทางอื่นอีกมาก ดังเป็นอยู่ทุกวันนี้ ถ้าไม่มีคนเลี้ยงสัตว์ไว้ขายให้เขาฆ่า และไม่มีผู้ฆ่าเสียเลย ผู้ปฏิบัติจริงคงยอมบริโภคผักได้แน่.

ข้อ ๔ การค้าขายน้ำเมาที่ต้องติเตียนนั้น ก็เพราะน้ำเมาเป็นของย้อมใจผู้ดื่มให้เปลี่ยนจากสภาพเดิม ตกเป็นคนกักขพะร้ายกาจ อาจกระทำกรรมทุจริตชั่วร้ายได้ทุกสถาน กะทั่งปลงชีวิตกันก็มัก สำเร็จด้วยน้ำเมาเป็นเหตุ สุราเป็นน้ำเมาที่มีกำลังแรงมาก คนพาลชอบใช้เป็นกะสาย ในการกระทำชั่วมากกว่าใช้ประโยชน์อย่างอื่น.

ข้อ ๕ การค้าขายยาพิษนั้น ประสงค์ถึงการเจตนาเป็นสำคัญ คือตั้งใจให้เป็นเครื่องเบื่อเมาหรือประหารโดยตรง จึงเป็นโทษ ของที่มีพิษร้ายแรง เช่นสารหนู, แสลงใจ, เหล่านี้ ไม่แต่เป็นเครื่องประหารอย่างเดียว ยังมีคุณสมบัติในการทำประโยชน์อย่างอื่นได้เป็นอเนกประการ ผู้ขายก็ไม่มีประสงค์ให้นำไปทำอันตรายแก่ตนหรือใคร ๆ หากผู้ซื้อนำไปใช้ให้ผิดความประสงค์เอง ฉะนั้นจึงไม่

น่ามีโทษ, ยอกแท้ ๆ ตนเอง น้ำมันระกำที่ประกอบขึ้นเพื่อสำหรับทาแก้เมื่อยและขัดคนอยากตายไพล่เอามาเป็นเครื่องมือสำหรับปลงชีวิตเช่นนี้ก็เป็นการเหลือวิสัยของผู้ขาย จะตามสอดส่องไปถึงยังมีสิ่งอื่น ๆ ที่ประกอบขึ้นเพื่อประโยชน์ในทำนองนี้ ก็ถูกนำไปใช้เช่นกัน.

เมื่อมารดาบิดาได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว.

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี.

๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา.

๔. หาภรรยาที่สมควรให้.

๕. มอบทรัพย์ให้ในสมัย.

ในสถาน ๑ ของมารดาบิดาอนุเคราะห์บุตร "ด้วยห้ามไม่ให้ทำความชั่ว" นั้น รวมได้แก่สรรพสิ่งทั้งปวงที่โลกติเตียนว่าเป็นของชั่ว เป็นอวมงคลล่วงศีลธรรมแล้ว ก็เข้าในข้อห้ามทั้งสิ้น กระแสที่จะนำบุคคลให้น้อมเข้าในแดนความชั่วมีอยู่ ๒ ทาง ทาง ๑ เป็นเพราะความคะนองของตนเอง หรือเพราะความเขลาเห็นผิดเป็นชอบ ทางที่ ๒ ก เรื่องคบเพื่อนที่ไม่ดี ใน ๒ ทางนี้แลเป็นเหตุให้ความประพฤติ แปรไปสู่ระบอบข้างชั่ว อันคำว่า ชั่วนั้นเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนาแก่ผู้หวังดีทั้งปวง แม้ผู้ประพฤติก็รู้ดีว่าสิ่งนั้นเป็นของชั่ว แต่เหตุใดจึงได้ประพฤติ

ก็เพราะเคยเห็นดีมาก่อนด้วยความคะนองใจ เมื่อได้ประพฤติลงไป
แล้วก็ไม่ชอบให้ใครติว่าชั่ว พอขาดผู้ที่จะทักท้วงว่ากล่าวเสียแล้ว
ความชั่วก็เดินรุดหน้าตะบึงไปจนแก้ไม่ไหว ฉะนั้นในระยะที่เป็นหัว
ต่อสำคัญนี้ จำต้องอาศัยผู้ใหญ่คอยต้อน ให้เดินภายในแนวที่ต้องการ
ไว้ อย่าปล่อยให้ความชั่วเข้าไปซมวดซ่อนอยู่ในสันดานได้ จะแก้
ยาก อันคำว่า "ไม้อ่อนดัดง่าย ไม้แก่ดัดยาก" หรือ "กันดีกว่าแก้"
นั้น ไม่ควรลืมในอันที่จะนำออกใช้ในสมัยเช่นนี้ ผู้มีโชคดีนำให้
ประสพบุตรที่ว่านอนสอนง่าย รู้จักสิ่งอันเป็นประโยชน์และเสื่อม
ประโยชน์ ก็เป็นที่เบาใจเบาแรงของมารดาบิดา เสมือนได้ประสพ
ลาภอันประเสริฐที่เดียว ส่วนวิธีที่จะสอนก็ควรค่อย ๆ ปลอบโยน
ชี้แจงให้เห็นผิดและชอบแต่โดยดี จนเด็กเข้าใจข้อประสงค์ชัดเจน
ไม่ใช้คำผรุสวาทคุกคาม อันเป็นเหตุให้เด็กเสียขวัญเสียกลัวจนลาน
ไม่รู้ว่าความผิดของตัวมีอย่แค่ไหน ฟังคำชี้แจงสั่งสอนก็ไม่เข้าใจ
เพราะความกลัวเป็นกำลัง ห่วงอยู่แต่การที่จะต้องถูกทำโทษอย่าง
เดียว ถ้าเป็นเช่นนี้เสมอ ๆ เด็กอาจกลายเป็นคนสติพิการไปก็ได้ ได้
นำอบายมุขอันเป็นหัวข้อชี้หนทางแห่งความเสื่อมมาลงไว้ เพื่อให้ระวัง
อย่าให้เอามาเป็นเครื่องต้านทานความเจริญให้ชะงักไปเสีย ดังนี้ :—

อบายมข คือ เหตุเครื่องฉิบหาย ๔ อย่าง

๑. ความเป็นนักเลงหญิง.

๒. ความเป็นนักเลงสุรา.

๓. ความเป็นนักเลงเล่นการพะนัน.

๔. ความคบคนชั่วเป็นมิตร.

ข้อ ๑ ความเป็นนักเลงหญิง, อันจะนำความฉิบหายมาสู่ตน ก็ด้วยกามารมณ์เข้ากำบังจิตต์ไม่ให้มีสติยั้งคิด ตราบใดยังไม่บัลลุความสำเร็จ ก็พากเพียรจ่ายเงินบำเหน็จให้แม่สื่อ และจ่ายของกำนัลให้แก่หญิงที่รักเป็นจ้าละหวั่นไป การเสียดมเสียดายในเวลานั้น เป็นอันเลิกคิดกันเสียทีเดียว ถ้าไปโดนหญิงเป็นนักเลงปอกลอกเข้าด้วยก็ยิ่งซ้ำร้าย กว่าจะรู้สึกตัวซิ ทรัพย์ร่อยหรอเข้าไปเสียถนัดแล้ว แม้กลับใจไม่ได้ก็หมดตัวเสียทีเดียว ถ้ามีใจเด็ดเดี่ยวคิดเลิกเสียได้ ในไม่ช้าก็คงเริ่มใหม่เข้าอีก และก็คงโดนทำนองนี้อีกนั่นแล ความประพฤติชะนิดนี้ แม้จะได้ประสพคนดีมีหลักฐานพอที่จะหาความสุขได้แล้วก็ดี อันจะป้องกันการผิดใผิซึ่งมีประจำนิสสัยอยู่มิให้มีสิ้นไปหาได้ไม่.

ความในข้อ ๒, ๓, ๔, ต่อลงมาเป็นบทที่มีอยู่ในอบายมุข ๖ ทั้งนั้น จึงงดไว้ไม่รวมกล่าวในอบายมุข ๖ เสียทีเดียว ดังนี้ :—

อบายมุข คือ เหตุเครื่องฉิบหาย ๖ อย่าง

๑. ดื่มน้ำเมา.

๒. เที่ยวกลางคืน.

๓. เที่ยวดูการเล่น.

๔. เล่นการพะนัน.

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร.

๖. เกียจคร้านทำการงาน.

ใน ๖ อย่างนี้ จำแนกออกไปอีกอย่างละ ๖ คือ :—

๑. ดื่มน้ำเมามีโทษ ๖.

ก. เสียทรัพย์, แสดงว่าน้ำเมา เป็นสิ่งนำมาซึ่งความฉิบหาย สำหรับผู้มีทรัพย์อยู่ก่อนแล้วก็ไม่สู้กระไร แต่ถ้าผู้ที่หาได้น้อย หรือที่ตื่มติดมาแต่เมื่อยังบริบูรณ์ ครั้นมาประสพคราวฝืดเคืองเข้า จะงดเว้นเสียเพื่อการประหยัดรายจ่าย ก็งดหาได้ไม่ ที่สุดจะเดือดร้อนในเรื่องทรัพย์หาได้ไม่พอแก่ท้องของตน และเลี้ยงศรอบครัวอยู่แล้ว กตามที เมื่อถึงเวลาที่ทองเดือนขึ้นมา ดังเจ้าหนี้คอยคุมตัวอยู่เช่นนั้น ก็จำต้องขวนขวายหาหามาส่งตามจำนวนที่ต้องการ แม้ไม่มีรายจ่ายเป็นสัดส่วนไว้แล้ว ก็จะต้องหันเข้าเจียดเอาค่าอาหารประจำวันมาเป็นค่าน้ำเมาเสียตามส่วน สิ่งอื่นที่จำเป็นเช่นอาหาร แม้จะบกพร่องไปบ้างก็พอทน แต่ถ้าขาดทางน้ำเมาแล้วเป็นทนไม่ไหวทีเดียว ถ้าไม่มีทรัพย์รายใดที่จะเอามาเฉลี่ย ก็ต้องชื่อเชื่อเจ็ก เจ้าหนี้จะตามเกาะหัวบันไดทวงเช้าทวงเย็นก็ทนได้.

ข. ก่อการทะเลาะวิวาท, เพราะน้ำเมาเป็นเครื่องย้อมใจ ส่งเสริมอกุศลมูลที่ประจำอยู่ในนิสสัยให้กำเริบฮึกเหิม เที่ยวระรานหาเหตุแก่คนอื่น บางทีถึงวิวาทฆ่าฟันกันโดยไม่มีมูล.

ค. เกิดโรค, น้ำเมาหรือสุรา แม้บางคนนิยมว่าเป็นยาก็

ตามที่ แต่ถ้าดื่มอยู่เป็นนิตย์แล้วอาจกลายเป็นยาพิษ ทอนชีวิตผู้ดื่มให้สั้นเข้า เพราะกระทำให้หัวใจเต้นแรงจนประสาทพิการ และแพร่ไปเป็นโรคต่าง ๆ บางอย่างถึงพิการตัดหนทางอาชีพ ตกเป็นคนทุพพลภาพจนตลอดชีวิต บุตรภรรยาก็พลอยได้ความลำบากคับแค้นไปตามกัน.

ฆ. ต้องติเตียน, น้ำเมาเป็นของอำนวยความไม่สุภาพให้แก่ผู้ดื่ม แม้คนที่เคยประพฤติสงบเสงี่ยมมาแต่ก่อน เมื่อได้ดื่มเข้าแล้วอาจกลายเป็นคนมุทะลุดุเดือดฮึกเหิม กระทำในสิ่งที่ไม่น่าจะทำ และสิ่งที่ผิดกฎหมายได้ง่าย ๆ มีความเห็นวิปลาสผิดธรรมดา เห็นคนอื่นเป็นเลวขวางหูขวางตาไปหมด ไม่มีใครจะดีเกินตนได้ ทั้ง ๆ ที่เดินจะให้ตรงทางได้ก็ยังยากอยู่แล้ว เช่นนั้น เมื่อเต้นแร้งเต้นกาไปไม่ถึงไหน ในที่สุดก็ต้องลงนอนเกลือกฝุ่นกลางถนน หรือในท่อริมถนนก็เคยถือเอาเป็นที่สำราญอยู่บ่อย ๆ จะลุกขึ้นโดยลำพังหาได้ไม่ ต้องทอดธุระให้คนอื่นจัดการแทน ทำตนดุจท่อนไม้ ใครจะบ่นว่าสักเท่าไรก็ไม่รู้สึก.

ง. ไม่รู้จักอาย, เพราะน้ำเมากระทำให้มีสติฟั่นเฟือนไปจากความเป็นปกติ อาจบันดาลให้ผู้ดื่มทำหรือพูดในสิ่งที่น่าละอายได้ดุจคนบ้า กล่าวคำหยาบช้าอาละวาดเอะอะแก่บุคคลทั่วไป ทั้ง ๆ เสียงกะอ้อกะแอ้ จะตัดให้ขัดถ้อยชัดคำได้ก็เต็มฝืนอยู่แล้ว ฉะนั้น จะได้วายส่งเสียงโว้เว้ก่อความรำคาญให้แก่ผู้อื่นต่อไปอีกก็หาไม่ ความ

รู้สึกอับอายนั้นเป็นอันว่าไม่มีเสียทีเดียว ที่สุดความลับซึ่งควรปกปิด
เมื่อเมาเข้าแล้วก็นำออกขยายได้หมดโดยไม่เลือกบุคคล.

๒. ทอนกำลังปัญญา, ด้วยการมัวเมากระทำให้เป็นคนขาด
สติสัมปชัญญะ ไม่มีเวลาตริตรองในอันจะประกอบการงาน ที่เป็น
ประโยชน์แก่ตนและครอบครัวได้ อนึ่งการประทุษร้ายกันโดยวิธี
ลวงให้ดื่มน้ำเมา อย่างที่เรียกว่า "มอมเหล้า" ก็มีอยู่อย่างดกดื่น
การลวงด้วยประสงค์ทรัพย์บ้าง ประสงค์ทำร้ายร่างกายบ้าง ในที่
สุดได้ถึงอันตรายแก่ชีวิตเสียก็มาก กรรมเหล่านี้ล้วนสำเร็จด้วย
ความหลงในรสของน้ำเมาเป็นพื้น ข้อประสงค์ของการมอมเหล้า
ก็เพื่อกำบังความรู้สึกของผู้ที่เขาต้องการกระทำ ให้ตกอยู่ในข่าย
แห่งความประมาทมืดมน ไม่มีสติที่จะระวังตัวได้แล้ว ในที่สุดก็
ทำเอาตามความพอใจ ดุจร่างอันปราศจากวิญญาณแล้ว นี่เป็น
อุทาหรณ์ของลักษณะการทอนกำลังปัญญา.

ข้อแสดงโทษของการดื่มน้ำเมา ตามที่กล่าวมาทั้ง ๖ ลักษณะ
ล้วนเป็นเรื่องออกจากความประมาท อันจักนำตนเข้าสู่ความเสื่อม
อย่างเดียวเท่านั้น แต่ผู้ที่ดื่มแล้วไม่ปล่อยสติให้เซไปตามน้ำเมา ก็มี
อยู่บ้าง สมควรได้ชื่อว่าเป็นผู้ดื่มมีสติ แม้กระนั้นก็ยังต้องเปลืองเงิน
ค่าซื้อและบ่มโรคอยู่ สู้ไม่รู้จักดื่มเสียเลยไม่ได้ ผู้ยังไม่เคยดื่มก็ขอ
อย่าได้ริเข้าเลย ไม่สนุกอะไรนักดอก มันเป็นของให้โทษเห็นอยู่
ชัด ๆ เช่นนี้.

๒. เที่ยวกลางคืนมีโทษ ๖ คือ :—

ก. ชื่อว่าไม่รักตัว, อันการเที่ยวกลางคืน โดยมากมีแต่ส่วนข้างเสีย เพราะเป็นเวลาที่แวดล้อมไปด้วยภยันตรายหลายอย่างหลายชะนิด เช่นการปองร้ายก็ชอบทำแก่กันเวลากลางคืน จริงอยู่การทำร้ายย่อมเกิดแต่ความบาดหมางกันมาก่อน จึงเป็นเหตุให้ทะนงตัวว่าตนมิได้มีเรื่องวิวาทบาดหมางแก่ใคร ๆ จะมาเกลียดชังเอาอะไร ที่เข้าใจเช่นนี้ ออกจะเป็นการเสี่ยงอยู่สักหน่อย โดยเหตุว่าความผิดใจกัน อาจเกิดขึ้นในเวลาบัจจุบันทันด่วนก็ได้ มิฉะนั้นถ้าบังเอิญประจวบเวลาเคราะห์ร้าย มีการเข้าใจผิดว่าเป็นบุคคลที่เขาประสงค์จะทำร้าย เมื่อได้ทำผิดตัวไปแล้วก็เลยตามเลย ข้างผู้ถูกกระทำก็ตกเป็นคนเคราะห์ร้ายไปเท่านั้น ยังภัยที่เกิดแต่ขวากหนามหรือสัตว์ร้ายขบกัด เพราะเวลาค่ำมืดแลไม่เห็นก็อาจไปเหยียบมันเข้า ที่สุดไม่มีเหตุอะไรอื่นรบกวน ก็โรคอันเกิดแต่ความเมื่อยล้าอ่อนเพลีย จักสำแดงอาการขึ้นโดยไม่รู้สึกตัว จริงอยู่ถ้าพูดถึงทางเกิดโรคแล้ว ไปกลางวันก็หนีไม่พ้น ข้อนี้จึงขอแถลงไว้เสียทีเดียวว่า ตอนกลางวันมักเป็นเวลาของประโยชน์ธุระการงาน ๆ บังคับให้จำต้องไป หาใช่ไปเที่ยวเฉย ๆ ไม่ เมื่อต้องเหน็ดเหนื่อยเพราะตรากตรำการงานอยู่แล้ว เวลากลางคืนจึงเป็นเวลาที่ควรพักผ่อน.

ข. ชื่อว่าไม่รักลูกเมีย, ข้อนี้มีความหมายถึงการที่ตนซึ่งมีหน้าที่คุ้มครองบ้านเรือนและครอบครัว มาละทิ้งไปเสียในเวลาอัน

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

เปล่าเปลี่ยวอ้างว้าง และเป็นเวลาของภยันตรายทั้งปวงกำลังออก ระบาดกล่นเกลื่อน ฉวยมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นไข้เจ็บเป็นต้น เกิดขึ้นแก่ลูกเมียที่อยู่ทางบ้าน ก็จะไม่มีใครช่วยเหลือวิ่งเต้น.

ค. ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ, ข้อนี้ความทำนองเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว แต่ภัยอันจะเกิดแก่ทรัพย์สมบัติในเวลาเช่นนี้มักเป็นโจรภัย, อัคคีภัย, อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าเผอิญเกิดขึ้นในเวลาที่ตนไม่อยู่ก็จะรู้สึกเสียใจในการที่ไม่ได้อยู่ช่วยเหลือ หรืออีกนัยหนึ่งเมื่อไปถูกการล่อลวงล้วงลักเข้า ก็เป็นเรื่องที่ต้องเสียทรัพย์เหมือนกัน.

ฆ. เป็นที่ระแวงของคนทั้งหลาย, ด้วยเวลากลางคืนมักเป็นเวลาของคนร้ายชอบกระทำการทุจริต หรือผู้ที่ประสงค์ทำการซ่อนเร้นก็ชอบใช้กลางคืน เพราะเป็นเวลาเหมาะในอันจะหลบหลีกสายตาผู้ที่เป็นปฏิปักษ์ของเขา ฉะนั้นผู้ชอบเที่ยวซอกแซกในเวลาค่ำคืน จึงกระทำให้น่าระแวงว่า จักเป็นคนชะนิดที่กล่าว.

ง. มักถูกใส่ความ, ข้อนี้ความคล้ายคลึงกับบท ฆ. กล่าวคือเมื่อไปยืนหรือเดินในเขตต์ที่ควรจะสงสัยว่าเป็นคนร้าย หรือคนทุจริตผิดภรรยาและบุตรสาวท่านมาซุ่มซ่อนอยู่ ก็จะเป็นเหตุให้เขาอ้างหลักฐานใส่ความได้ ถ้าเราไม่มีที่อ้างอิงให้พอลบล้างข้อหาของเขาได้แล้ว ก็ค่อนข้างเสียเปรียบ.

จ. ได้ความลำบากมาก, คือความลำบากกายและใจอันจักพึงมีมาแต่เหตุทรมานร่างกาย ดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น.

๓. เที่ยวดูการเล่นมีโทษตามวัตถุที่ไปดู ๖ คือ ๑. รำที่ไหนไปที่นั่น, ๒. ขับร้อง, ๓. ดีดสีตีเป่า, ๔. เสภา, ๕. เพลง, ๖. เถิดเทิง.

การเล่นถ้าเป็นในเวลานี้ น่าจะต้องเพิ่มจำนวนขึ้นอีก มีหนังฉายเป็นต้น ที่ห้ามนี้คงไม่ถึงแก่ไม่ให้แตะต้องเสียทีเดียว เป็นแต่ไม่ให้ถือเอาเป็นสิ่งสำคัญ ถึงต้องละการงานอื่นหมด พอสิ้นแสงแดดก็เตรียมตัวไปเข้าประชุมมหรสพเป็นเนืองนิตย์ดังนี้ ก็ออกจะหนักมืออยู่ และซ้ำชวนให้คิดถึงกระเบ้าสตางค์ว่า จะถูกรบกวนไม่มีเวลาหยุดหย่อน เพราะการมหรสพสมัยนี้ หาได้มีให้ดูเปล่าเช่นแต่ก่อนไม่ จักต้องเสียค่าผ่านประตูตามลำดับชั้นแทบทุกอย่าง ถ้าเพียงแต่ไปเพื่อการหย่อนใจบางครั้งบางคราวแล้วก็ไม่สู้กระไร.

การเที่ยวกลางคืนก็ดี เที่ยวดูการเล่นก็ดี เป็นเครื่องนำความสำราญมาให้ชั่วคราวจริงอยู่ แต่เมื่อกลับมาถึงบ้านแล้วมักหวนคิดเสียดายเวลา อันพอจะทำการงานที่ค้างพัวพันอยู่ให้หมดเปลื้องไป ก็จักต้องผัดเพี้ยนให้เนิ่นเวลาต่อไปอีก มิใช่แต่เท่านั้น ยังต้องเสียเวลาพักผ่อนนอนกลางวันใช้หนี้ที่ถูกอดนอนมา ดังนี้ออกจะเป็นการเบียดเบียนตนอยู่ไม่น้อย.

๔. เล่นการพะนันมีโทษ ๖.

ก. เมื่อชะนะย่อมก่อเวร, นี้มีความมุ่งหมายในจุดอันเดียวกันคือ มุ่งจะรวย คราวนี้ก็ตั้งต้นเพ่งเล็งในอันจะดิ้งเอาทรัพย์ซึ่งกันและกัน ฝ่ายใดมีชัยก็ได้ทรัพย์ไปเป็นสิทธิ์ของตนดังประสงค์ ฝ่ายผู้แพ้

ซึ่งเป็นผู้ต้องเสียทรัพย์ ก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่จะต้องพยายามแก้ตัว
เพื่อเอาทุนของตนกลับคืนด้วยความเสียดาย เวรจึงเกิดตั้งแต่บัดนี้ไป
แม้การไม่เป็นไปดังประสงค์ ก็เพิ่มความเคียดแค้นขึ้นอีก ยังจำพวก
ที่เล่นจนหมดเนื้อหมดตัวแล้ว และยังขืนเล่นในทำนองติดค้างต่อไป
ก็ยิ่งซ้ำร้าย ฝ่ายข้างผู้ชะนะเห็นว่าการเล่นกับผู้ไม่มีทุนรอนย่อมเสีย
เปรียบ ก็คงไม่ยอมเล่นด้วย เมื่อฉะนี้เวรก็ยิ่งเจริญยกงามขึ้นเป็น
ลำดับ.

ข. เมื่อแพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป, ด้วยทรัพย์ไม่ใช่เป็น
ของหาได้ง่าย ทั้งนี้เพราะความโลภคิดแต่จะได้ฝ่ายเดียวเป็นเหตุ จึง
ได้เข้าเล่น ครั้นความคาดหมายมาผิดตรงกันข้ามไปเสีย ก็เกิดปริวิตก
ถึงเรื่องทรัพย์ที่เสียไป ถ้าการพยายามในอันจะนำทุนของตนกลับคืน
มาไม่เป็นผลสำเร็จ และทรัพย์ก็หมดเปลืองเข้าไปจนสิ้นเชิงแล้ว ผล
ของการต่อไปยังคงมีอยู่ก็คือทุกข์เดือดร้อน ใจคอจุ่นง่านหมดสติ
ถึงต้องฆ่าตัวตายเสียก็ชุกชุม.

ค. ทรัพย์ย่อมฉิบหาย, ข้อนี้เห็นจะไม่ต้องบรรยายมากนัก
เพราะการพะนันเอาทรัพย์กัน เมื่อแพ้ทรัพย์ก็ย่อมฉิบหายอยู่เอง.

ฆ. ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ, ผู้ประพฤติเล่นการพะนันโดยมาก
ผลสุดท้ายก็ต้องตกเป็นคนไร้ทรัพย์ บางคนถึงแก่หมดเนื้อหมดตัว
เอาที่เดียว ที่ทรงตัวอยู่ได้นั้นน้อยนัก เมื่อการหายนะเร่งรุดเข้ามา
ฉะนี้ ในที่สุดก็จักตกเป็นเหยื่อแห่งความวิบัติ ต้องทรมานกายอด ๆ

อยาก ๆ แต่ใครเล่าที่เป็นคนไม่มีความสำรวมกายวาจาอยู่แล้วจะยอมอดตาย ปากมีอยู่แก่ตัวก็เที่ยวตลบตะแลงปั้นปล้อนเอาตัวรอดไปมื้อ ๑ ๆ สพโชคเหมาะก็รวยกันเสียที ๑ แล้วตั้งต้นเล่นต่อไปหมดลงก็เที่ยวปั้นปล้อนต่อไปอีก แม้ที่สุดถ้ามีใครจ้างเป็นพะยานเท็จ ก็อาจทนสาบานเข้าให้การเป็นพะยานเท็จได้ ความประพฤติเหล่านี้แล กระทำให้ผู้อื่นรังเกียจไม่เชื่อถือคำพูด แม้จะเป็นคำที่สัตย์จริงก็ตาม.

ง. เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อน, ผู้ไม่ประพฤติเล่นการพะนันก็เพราะมองเห็นไกลว่า การพะนันเป็นของให้โทษ เป็นของทำบุคคลให้เสื่อม เมื่อเพื่อนเป็นคนมีนิสัยชะนิดนี้ แม้จะเป็นเพื่อนฝูงที่เคยรักใคร่สนิทสนมกันมาเพียงใดก็ตาม ถ้าเขาทราบว่าความประพฤติเล่นการพะนันเข้าเมื่อไร ก็คงไม่พอใจจะสมาคมด้วยเมื่อนั้น เพราะเกรงว่าถ้าถึงคราวโซมลงจะหันไปเบียดเบียนเขาเข้า ในกรณีย์เช่นนี้มีปรากฏในคำโคลงของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) บท ๑ ประพันธ์ในกระทู้คำว่า “เบื่อ” ความลงกันกับเรื่องที่กล่าวดังนี้ :—

เบื่อเพื่อนเป็นพวกบ้อน โปแปะ
ยิ้มหยิบเงินแทะแล ไป่แล้ว
หากได้ก็เฉยแฉะ เชื่อนชัก ศูนย์นา
แม้ว่าเสียฤาแคล้ว คลาดซ้ำรบกวน.

เมื่อลักษณะการเป็นดังนี้ เพื่อนจะปฏิเสธได้หรือ? ในเมื่อคนที่ชอบพอกันมาขอความช่วยเหลือ แต่ถ้าจะปล่อยให้รบกวนไม่รู้จักจบก็ทนไม่ไหวเหมือนกัน ความรู้สึกอึดอัดมีอยู่ดังนี้ จึงไม่มีอะไรจะดีไปกว่านำตัวออกห่างเสีย ณะนี้จึงส่อให้เห็นเป็นอาการดูหมิ่นดูแคลนขึ้นด้วยเหตุหมดความเกรงใจ.

๗. ไม่มีใครประสงค์แต่งงานด้วย, นี่ก็เป็นธรรมดาของผู้ที่จักร่วมทุกข์ร่วมสุข จำต้องเลือกแต่บุคคลที่ตนแน่ใจว่าจักเป็นคู่ร่วมสุขร่วมทุกข์ได้จริง และคงไม่นำความหายนะมาให้ภายหลัง ดังนี้จึงเป็นผู้สมควรแต่งงานด้วยได้ ก็แต่เรื่องประพฤติเล่นการพะนันนั้นเป็นสิ่งที่อีกฝ่าย ๑ จะต้องรีบเลือกคัดออกเสียจากกรอบแห่งความประสงค์ก่อนความประพฤติชะนิดอื่น ด้วยทราบกันอยู่ดีแล้วว่า การพะนันเป็นของชั่วร้าย กระทำให้ผู้เล่นมัวเมา เมื่อเสียทรัพย์จนหมดเนื้อหมดตัวแล้ว ต่อไปก็มีแต่จักนำความเสื่อมมาประเดให้แก่ครอบครัวเท่านั้น ทั้งนี้เพราะความพยายามในอันจะแก้ตัวให้ได้ทุนที่เสียกลับคืนมา เมื่อความมุ่งหวังมิได้เป็นไปตามข้อประสงค์ก็เกิดหน้ามืด จึงหมุนเข้าทำลายสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ ทรัพย์เหล่านี้จักต้องถูกจำนำจำนองซื้อขายเป็นลำดับไป เมื่อเช่นนี้ไหนเลยผู้ที่ได้ชื่อว่าร่วมสุขร่วมทุกข์ จักเกี่ยงกันทรัพย์ที่เป็นส่วนสินเดิมของตัวไว้ได้ ในที่สุดก็ต้องยอมให้ผลาญจนสิ้น แม้ตัวเองก็ยากที่จะปลีกออกให้พ้นจากภัยอันนี้ได้ คือจะต้องตกเป็นคนจนอยู่ในระดับเป็นหนี้

เขา อกไหม้ไส้ขม อดมื้อกินมื้อ ต้องร่วมทุกข์ไปจนกว่าจักหมดเวร การกระทำตนเป็นคนมีฐานะไม่แน่นอน เช่นประพฤติเล่นการพะนันนี้เป็นเรื่องที่น่าเกรงขามมาก คงไม่มีใครมงาย นำทรัพย์ของตนมาเข้าระคนด้วยทุนที่ใกล้ต่อความวิบัติโดยง่าย ตามเหตุผลดังพรรณนามา เป็นเครื่องนำให้เห็นโทษอันน่าหวาดหวั่นอยู่ด้วยประการฉะนี้.

๕. คบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษตามบุคคลที่คบ ๖.

ก. นำให้เป็นนักเลงพะนัน, การมีเพื่อนที่ชอบในทางพะนันก็จะถูกเขาแนะนำให้ประพฤติตาม เพื่อให้มีนิสัยตรงกับเขาจะได้หมดความรังเกียจในระหว่างเวลาที่คบกันอยู่ การชักจูงให้ประพฤติความชั่วนั้น ดูจักไม่เป็นของยากอะไรนัก ถ้าได้กล่าวถึงความสนุกเพลิดเพลินและร่ำรวยขึ้น เป็นเครื่องล่อให้เกิดเลื่อมใสได้ แล้วก็หวังในความเป็นต่อได้ ยิ่งแนะให้รู้จักทำนองการไหวพริบ ในเชิงเล่นจนถึงฝันเห็นสมบัติบ้าผุดขึ้นในใจได้ด้วย ก็เป็นอันว่าการปลุกใจของเขาได้บัลลุซึ่งผลสำเร็จบริบูรณ์ทีเดียว.

ข. นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้, เพื่อนที่ถนัดในทางเจ้าชู้ก็ชอบที่จะให้เพื่อนของตนประพฤติเช่นนั้นบ้าง หญิงบ้านไหนดีบ้านไหนไม่ดีต้องเข้าอยู่ในสาระบบของเขาหมด แท้จริงความรู้เช่นนี้ออกจะเป็นของธรรมดาสำหรับคนหนุ่ม ๆ ส่นใจเพียงแค่นี้ดูก็ไม่สู้กระไรนัก แต่ถ้าหวนไปพิเคราะห์ถึงคำว่า เจ้าชู้ เข้าแล้ว อาจแปลความหมายไปถึงการผักใฝ่ในทางชู้สาวเป็นอาจิณ โดยไม่เลือกกาลและไม่เลือก

บุคคล ก็ตกเป็นเรื่องจุ้นจ้านมัวสาละวนอยู่แต่เรื่องเช่นนี้ จนไม่มีเวลาตริตรองถึงการงานที่จักเป็นประโยชน์แก่ตนได้ ก็เป็นเหตุอันจะนำตนเข้าสู่ความหายนะเท่านั้น ยิ่งการเรียนด้วยแล้วก็ยิ่งเป็นข้าศึกกันอย่างจังทีเดียว และยังจะต้องระวังศัตรูรอบข้างอีกด้วย เช่นพี่น้องพวกพ้องของเขา หรือคนที่เขารักใคร่พอใจกันอยู่ก่อนจะปองร้าย ที่ร้ายไปกว่าก็คือการรักครั้งแรก มักจะรักเอาเต็มที่จนหมดทุนหมดรอน ถึงกล่าวอวดได้ว่า "ฉันรักยิ่งกว่าชีวิต" และก็เป็นคำที่กล่าวไม่ผิด ในเมื่อเรื่องดำเนินไปติดขัดเข้า โดยมีอุปสรรคฉายให้เห็นหนทางไปไม่ตลอดเกิดขึ้น ในที่สุดก็ถึงซึ่งอาการหมดหวัง เลยเปลี่ยนความคิดเป็นเรื่องดับชีพแทน ตั้งปรารถนาเอาง่าย ๆ ในอันจะทำลายชีวิตตนเองเสีย ด้วยอำนาจโรคจิตจึงมิได้ยั้งคิดในอันจะตักเตือนตนว่า การที่ได้อัตภาพมาเป็นมนุษย์อันสมบูรณ์เช่นนี้ไม่ใช่เป็นของง่าย และการที่ได้อบรมตนเป็นคนรู้ผิดรู้ชอบมาถึงปานนี้แล้ว ก็ควรกระทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองสืบไป การตายด้วยเรื่องอันไม่เป็นแก่นสารเช่นนี้ ออกจะเป็นการเหยียดตัวเลวเกินไป จะมีใครชมว่าใจเด็ดก็หามิได้ มีแต่จะติว่าบ้าและโง่เขลาอะไรต่าง ๆ ผู้ที่ตนรักถ้าไม่เป็นบ้าเหมือนกัน เมื่อได้ทราบก็จะกลับดูหมิ่นและรู้สึกเป็นการสิ้นเคราะห์เสียซ้ำไป ขอยุวชนทั้งหลายผู้ตกอยู่ในฐานะเช่นนี้ จงระลึกถึงค่าแห่งชีวิตของตนไว้บ้าง ถ้าชีวิตยังคงอยู่ ก็พอจะมีเวลาคิดผ่อนผันหาช่องทางดำเนินให้ถูกทาง

ได้ แต่การทำลายชีวิตให้วินาศเสียแล้ว ก็เป็นหมดเรื่องในอันจักแก้ไขอยู่เอง ความรักที่ไม่สมประสงค์นั้นหาใช่ความรักที่แท้ไม่ เป็นความรักประกอบขึ้นด้วยกรรมบันดาล เพื่อลวงตนเองต่างหาก.

ค. นำให้เป็นนักเลงเหล้า, เพื่อนที่ชอบดื่มก็คงไม่เว้นที่จักชวนให้ดื่มกับเขา โดยยกคุณของสุราว่าล้วนเป็นของดีเลิศด้วยประการทั้งปวง แล้วแต่จะนึกออกมาได้ในเวลานั้น เช่นกล่าวว่าสุรากระทำให้เป็นคนกว้างขวางในทางสมาคม หรือกระทำให้องอาจไม่หดหู่ในเวลาต้องการความกล้าหาญ ทั้งเป็นยาเจริญอาหารชะนิด ๑ และอะไรต่ออะไรร้อยพันแปด จริงอยู่สุราใช้เป็นกระสายยาได้บางชะนิด แต่มิใช่เอามาดื่มอย่างเหล้าเท่านั้น และเท่าไร ๆ ก็ไม่รู้จักเต็ม.

ฆ. ทำให้เป็นคนลวงเขาด้วยของปลอม, เช่นธนบัตร, สตางค์, และอื่น ๆ นำไปเที่ยวซื้อขายแลกเปลี่ยนมิได้เกรงกลัวอาชญาบ้านเมือง หากเขาจับได้ ก็ต้องถูกจำขังทนทุกข์ทรมานรับโทษตามกฎหมาย.

ง. นำให้เป็นคนโกงเขาซึ่งหน้า, ข้อนี้สงเคราะห์เข้าในบท ฆ. คือการลวงเขาด้วยของปลอม เมื่อเขารู้ชั้นเชิงในเล่ห์เหลี่ยมทั่วกันเสียแล้ว การหากินเช่นนั้นก็ไม่เกิดผล แม้ไม่มีวิธีใดจักนำมาประกอบการโกงได้อีก คราวนี้ก็จำต้องใช้ไม้โกงเอาซึ่ง ๆ หน้า เช่นยักยอก, ตู่, ฉ้อ, และสับเปลี่ยนเป็นอาทิ.

จ. นำให้เป็นหัวไม้, การเป็นนักเลงหัวไม้เที่ยวก่อกรรมทำเข็ญแก่เพื่อนบ้านร้านตลาดไม่ให้เป็นผาสุกได้นั้น สมุฏฐานเนื่องมาแต่สันดานหฤโหดชั่วช้า กระทำให้คนเกลียดกลัวทั่วไป ไม่มีใครกล้าคบค้าสมาคม ก็จำต้องมั่วสุมคฤกคลีอยู่ฉะเพาะในกลุ่มคนพาลด้วยกัน จนนิสสัยคุ้นแก่ความชั่ว การฉกชิงวิ่งราวหรือใช้อำนาจฉ้อฉู่ฉ่กรรโชก เหล่านี้จำต้องอาศัยวิชาหัวไม้เป็นเครื่องอุปถัมภ์ เพราะอาจมีการต่อสู้กันกับพวกเจ้าทรัพย์อยู่เสมอ ยิ่งความประพฤติชั่วช้าเจริญแผ่ออกไปจนถึงมีลูกน้อง หรือสมุนมากเข้าเลยมีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่เกรงขามของคนทั่วไปจนได้ชื่อว่า "นักเลงโต" แล้ว ก็ต้องระวังทุกอิริยาบถทีเดียว ในเรือนจำเต็มไปด้วยคนชะนิดนี้แทบทุกหนทุกแห่ง เพราะการเป็นนักเลงโต จักต้องบำเพ็ญตนเป็นคนมือกินหารแก่กล้า ปรากฏมีไม้ลายมือเป็นที่น่าเกรงขาม มิฉะนั้นลูกน้องไม่นับถือ และตอนที่บารมีแก่กล้านแลใกล้เขตต์ที่จะเป็นเสือแล้ว เพราะเจ้าหน้าที่ต้องการตัวอยู่ทุกขณะ เมื่อเขาเห็นการแฝงตัวคลุกคลีอยู่ในหมู่ประชุมชนจะไม่เป็นที่ปลอดภัยได้ ก็เตรียมตัวเบิดเข้าป่า เลยได้ชื่อว่าเป็นเสือนั่นเสือนี่ โดยบัญญัติของราษฎรแต่งตั้งให้ เพราะมีความประพฤติโหดร้ายเหมือนเสือ เที่ยวแฝงตัวตรำฝนทนแดด ได้กินมือ ๑ ตด ๒ มือก็นับเป็นดีอยู่แล้ว เห็นบ้านไหนอยู่เปลี่ยวก็เข้าฉู่กรรโชกชิงเอาทรัพย์บ้าง ปล้นฆ่าเจ้าทรัพย์เสียบ้าง ยังทารุณกรรมอื่น ๆ มีฉุดคร่าหญิงไปทำอนาจารเป็นต้น ด้วนเป็นสิ่งที่น่าวิตก

เกรงขามทั้งนั้น การแอบแฝงก็ไม่มีกำหนดว่าจะอยู่ณที่ใดเป็นแน่นอน ได้ข่าวการจับกุมชิ้นในตำบลนี้ ก็เลี่ยงไปซุกซ่อนเสียตำบลอื่นต่อไป เสี่ยงชีวิตไว้บนปลายกะบอกปืน หาความสุขมิได้ตลอดชาติ เมื่อเจ้าหน้าที่ก้าวสะกัดจนมุมเข้าจริง ก็หันเข้าต่อสู้จนหมดฤทธิ์แล้วก็คงยอมให้จับแต่ศพเท่านั้น ถ้ายอมให้จับเป็นง่าย ๆ ก็ไม่ใช่เสือ.

๖. เกียจคร้านทำการงานมีโทษ ๖ คือมักให้อ้างว่า หนาวนัก, ร้อนนัก, เวลานี้เย็นแล้ว, เวลานี้ยังเช้าอยู่, หิวนัก, ระหายนัก, แล้วไม่ทำการงาน (ดูช่างหาเวลาได้ยากเสียจริง ๆ) ผู้หวังเจริญด้วยโภคทรัพย์ พึงเว้นเหตุเครื่องฉิบหาย ๖ ประการนี้เสีย เพราะเป็นเครื่องปิดความเจริญของตนในภายหน้า มีลาภและยศเป็นต้น.

สถาน ๒ มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตร "ด้วยสอนให้ตั้งอยู่ในความดี" บุคคลจะตั้งอยู่ในความดีได้ ก็ต้องละสิ่งที่ตรงกันข้าม คือความชั่ว แล้วน้อมใจเข้าสู่ทางสัมมาปฏิบัติ รู้จักบาปบุญคุณและโทษ ประพฤติตนแต่ในสิ่งอันจักนำชีนสู่ระดับแห่งความเจริญ ดำเนินตามหลักพุทธภาษิต ดังได้นำมาบัญจุไว้ต่อไปนี้ :—

สัปปุริสธรรม ๗ อย่าง

ธรรมของสัตบุรุษ เรียกว่าสัปปุริสธรรม มี ๗ อย่าง.

๑. ธมฺมญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ เช่นรู้จักว่า สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์.

ข้อนี้ย่อมทราบกันดีว่า ความสุขเป็นของควรปรารถนา และ

ตรงกันข้ามกับทุกข์ ซึ่งไม่มีใครชอบเสียเลย เช่นนี้จึงควรเลือก ประกอบแต่สิ่งอันจักให้ผลเป็นสุข คือความดีงามทั้งปวง และละเว้นสิ่งที่ให้ผลเป็นทุกข์ คือความชั่วเสีย.

๒. อตฺถญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักผล เช่นรู้จักว่าสุขเป็นผลแห่งเหตุอันนี้ ทุกข์เป็นผลแห่งเหตุอันนี้.

ข้อนี้ท่านสอนให้รู้จักสาวหาเหตุที่อำนวยผลเป็นสุข หรือทุกข์จักได้เลือกปฏิบัติหรืองดเว้น ดุจบรรยายไว้ในข้อแรก.

๓. อตฺตญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักตนว่า เราว่าโดยชาติสกุล ยศศักดิ์, สมบัติ, บริวาร, ความรู้, และคุณธรรมเพียงเท่านี้ ๆ แล้วประพฤติตนให้สมควรแก่ที่เป็นอยู่อย่างไร.

ข้อนี้ประสงค์ให้มีสติ ในเวลาจักพูดจักทำสิ่งใดที่เกี่ยวแก่ผู้อื่นแล้ว ให้เหลียวดูฐานะของตนเสียก่อน แล้วจึงพูดจึงทำแต่พอสมควรแก่อัตตภาพ ไม่ให้ยิ่งหรือหย่อนจนเกินไป.

๔. มตฺตญฺญุตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ในการแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีวิตแต่โดยทางที่ชอบ และรู้จักประมาณในการบริโภคแต่พอควร.

เครื่องเลี้ยงชีวิตที่ชอบด้วยศีลธรรมนั้น ได้แก่รู้จักดำเนินการงานไปในแนวทางที่ชอบ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้ความเดือดร้อน ส่วนการบริโภคที่พอควร ก็คือรู้จักเลือกอาหารและเครื่องใช้สอย นุ่งห่มแต่พอเหมาะพอดีแก่อัตตภาพ ไม่เกินจำนวนทรัพย์ที่หาได้

หาได้น้อยก็ใช้แต่ของที่ถูก และรู้จักประสานการงานกับของใช้ให้มีส่วนพอเหมาะพอดีกันด้วย อาหารก็เช่นกัน ถ้าเลือกสรรเอาแต่ของดีของแพง ก็ให้โทษในเรื่องเปลืองทรัพย์ ถ้าบริโภคพร่ำเพรื่อหรืออิ่มเกินไป ก็ให้โทษในเรื่องท้องเสีย.

๕. กาลญญุตา ความเป็นผู้รู้จักเวลาอันสมควร ในอันจะประกอบกิจนั้น ๆ.

การประพฤติตรงต่อเวลา เป็นของควรนิยมยึดถือ นอกจากจะทำให้สะดวกแก่การงานทั้งปวงแล้ว ยังให้ประโยชน์ในทางบริหารร่างกายด้วย งานประจำวันทุก ๆ วัน เช่นเวลารับประทาน, เวลานอน, เวลาประกอบการงาน, และพักผ่อน เหล่านี้ควรปฏิบัติให้เคยชินไว้ การงานจะได้ไม่ก้าวก่ายคั่งค้าง เว้นแต่จะมีเหตุจำเป็นที่จะต้องคลาดเวลา ก็เป็นบางครั้งบางคราว.

อนึ่ง การตรงต่อเวลาอีกอย่าง ๑ ก็สำคัญมาก ควรปฏิบัติให้เป็นระเบียบไว้ มิฉะนั้นหากกิจธุระที่ต้องการเวลาแน่นอน ถ้าไปโอ้เอ้ทำให้เคลื่อนเวลานัดหมาย ก็เป็นเหตุเสียการได้ เช่นงานที่มีฤกษ์พาจำกัดเวลาฉะเพาะเป็นอาทิ.

๖. ปริสญญตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน และกิริยาที่จะต้องประพฤติต่อประชุมนั้น ๆ ว่าหมู่นี้เมื่อเข้าไปหาจะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ เป็นต้น.

การรู้จักกาลเทศะดังนี้ กระทำให้ผู้ที่ได้ประสพเกรงใจ ไม่ดู

หมิ่นว่าเซอะหรืองุ่มง่าม ที่จะให้ทราบว่า ในประชุมใดควรปฏิบัติอย่างไร ให้ถือเอาบุคคลในที่นั้นเป็นหลัก ถ้าผู้ที่อยู่มีบรรดาศักดิ์หรืออายุอ่อนกว่า เราก็ควรวางตนอยู่ในฐานเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่น่านับถือ แต่ถ้าในที่นั้นเป็นที่ประชุมท่านผู้ใหญ่ จะควรกระทำเคารพคารวะอย่างไร ก็จงทำตามควรแก่การ.

๗. ปุคฺคลญฺญุตา, ความเป็นคนรู้จักเลือกบุคคลว่า ผู้นี้เป็นคนดี ควรคบ ผู้นี้เป็นคนไม่ดี ไม่ควรคบ เป็นต้น.

คนที่ควรคบหรือไม่ควรนั้น จะได้กล่าวในบทข้างหน้าสืบไป แต่การที่จะสังเกตบุคคลให้ทราบว่า ดีหรือไม่ดีตามในบทนี้ ต้องอาศัยความพินิจพิเคราะห์ไปนาน ๆ หน่อยจึงจะทราบได้.

กุศลกรรมปถ ๑๐

จัดเป็นกายกรรม ๓ อย่าง

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี, เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง.

๒. อทินฺนาทานา เวรมณี, เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขะโมย.

๓. กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณี, เว้นจากประพฤติผิดในกาม (กายกรรมทั้ง ๓ มีความสันนิษฐานไว้ในบทศีล ตอนท้ายเล่มนี้).

จัดเป็นวจีกรรม ๔ อย่าง

๔. มุสาวาทา เวรมณี, เว้นจากพูดเท็จ (การพูดเท็จชั่วร้ายเพียงไร ก็สันนิษฐานไว้ในบทศีลแล้วเหมือนกัน).

๕. บีสุณาย วาจาย เวรมณี, เว้นจากพูดส่อเสียด (เช่นยุยงส่งเสริมให้เขาแตกร้าวกัน นำเรื่องของฝ่าย ๑ ไปบอกแก่อีกฝ่าย ๑ เป็นตัวอย่าง).

๖. ผรุสาย วาจาย เวรมณี, เว้นจากพูดคำหยาบ (คือคำที่ไม่เพราะหู กระทำความรำคาญให้แก่ผู้ฟัง ที่อย่างแรงกระทำให้โกรธเข้าประหัตประหารกันจนถึงแก่ชีวิตก็มาก).

๗. สมฺผปฺปลาปา เวรมณี, เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ (คือพูดเหลวไหลไม่เป็นสาระประโยชน์).

จัดเป็นมโนกรรม ๓ อย่าง

๘. อนภิชฺฌา, ไม่โลภอยากได้ของเขา.

๙. อพฺยาปาท, ไม่พยาบาทปองร้ายเขา.

๑๐. สมฺมาทิฏฺฐิ, เห็นชอบตามคลองธรรม.

การปฏิบัติธรรม ๒ บทข้างต้น จะดำรงอยู่ได้ก็อาศัยธรรมในบทท้ายเป็นผู้อุปถัมภ์จึงจะบังเกิดผล คือไม่มีศัตรูก่อให้เกิดภัยเวรในภายหน้า เป็นหนทางนำมาซึ่งความสงบสุข.

กรรมทั้ง ๑๐ อย่างนี้ เป็นสามัคคีกับความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน ดังได้นำมาลงไว้นี้ :—

ควรทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน

๑. ในการละกายทุจจริต, ประพฤติกายสุจริต.

๒. ในการละวจีทุจจริต, ประพฤติวจีสุจริต.

๓. ในการละมโนทุจจริต, ประพฤติมโนสุจริต.

๔. ในการละความเห็นผิด, ทำความเห็นให้ถูก.

ในที่ ๔ สถานนี้ ๒ สถานข้างต้นเป็นแผนกศีล ๒ สถานข้างปลายเป็นแผนกใจ การรักษาศีลก็คือรักษากายวาจาให้สะอาดหมดจด ไม่ละเมิดบทบัญญัติใด ๆ แต่การที่จะรักษาได้เช่นนั้นก็ต้องอาศัยใจเป็นผู้อำนวย แม้กล่าวถึงผลที่ตรงกันข้าม คือที่จะทำให้ศีลวิบัติสลาย ก็ด้วยใจเป็นต้นเหตุดุจกัน.

ลำดับต่อจากนี้ไปเป็นเรื่องของอุปกิเลส ๑๖ ซึ่งผู้ไม่ประมาทควรศึกษาไว้ สำหรับสอบกับความประพฤติที่เป็นอยู่ณเวลานี้ ว่าสิ่งใดยังมีอยู่บ้าง จะได้เว้นเสียให้หมดสิ้นไป ดังนี้ :—

อุปกิเลส คือ โทษเครื่องเศร้าหมอง ๑๖ อย่าง

๑. อภิชฌาวิสมโลภ, ละโมภไม่สม่ำเสมอคือความเพ่งเล็ง. ข้อไขโดยย่อ ก็คือการอยากได้ของ ๆ เขามาเป็นของตน อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตต์ เป็นปฏิปักข์แก่ทางกุศล มีทานบริจาคเป็นต้น ทั้งกระทำให้เป็นผู้มืดมนอนธการ ได้อย่างนั้นแล้ว ยังปรารถนาอย่างนี้ต่อไปอีก เป็นอันว่าความอยากนั้นจะตักเติมสักเท่าใดก็ไม่รู้จักเต็ม ถ้าจัดเข้าอาจนำให้ละเมิดต่อศีลธรรม ถึงเป็นคดีขึ้นโรงศาล เป็นเครื่องนำมาซึ่งความเดือดร้อน แม้จะได้ร่ำรวยเพราะความประพฤติเห็นแก่ตัวเช่นนั้น แต่หาความสุขมิได้ จะมีประโยชน์อะไร.

๒. โทส, ร้ายกาจ. คือการมุ่งร้าย คิดล้างผลาญผู้อื่นด้วยความเจ็บใจ ซึ่งเป็นเครื่องเผาใจให้เร่าร้อนไม่สงบสุข และให้ไร้ปัญญา.

๓. โกธ, โกรธ. ความโกรธกระทำให้ใจงุ่นง่านฉุนเฉียว ไม่มีสติรั้งรอในเมื่อได้ประสพสิ่งที่ไม่พอใจ แต่ไม่ถึงประทุษร้ายผู้ใดนอกจากประทุษร้ายต่อผู้โกรธนั้นเอง.

๔. อุปนาห, ผูกโกรธไว้. คือผูกใจเจ็บไว้เท่านั้น ไม่ถึงแก่จะพยายามแก้แค้น แต่ถ้าสบโอกาสอาจกระทำทดแทนก็ได้ การผูกโกรธย่อมเป็นภัยเวรต่อกันไม่รู้สิ้นสุด เสมือนตรึงจิตต์ของตนไว้กับความชั่ว.

๕. มกฺข, ลบหลู่คุณท่าน. การหลู่คุณของผู้ที่ได้กระทำไว้แก่ตนนั้น เรียกว่าเนรคุณ เป็นที่น่าละอายทั้งตนเองและผู้อื่น ในเมื่อได้สำนึกถึงอุปการะของท่านที่มีแก่ตนในกาลก่อน.

๖. ปลาส, ตีเสมอ. คือยกตนเทียมท่าน ได้แก่ไม่รู้จักประมาณตนว่าต่ำต้อยด้วย ยศ, ทรัพย์, หรือคุณธรรมใด ๆ แต่สำคัญว่าตนมีสมรรถภาพเท่าเทียมผู้ที่เจริญแล้ว เผ้าหาอุบายยกตนขึ้นให้เสมอกับท่าน ประดุจอึ่งอ่างที่พยายามพองตัวจะให้โตเท่าวัว จนท้องแตกตายมันก็โตแค่อึ่งอ่างนั้นเอง.

๗. อิสฺสา, ริษยา. คือเห็นเขาดีทนอยู่ไม่ได้ มีอารมณ์ครุ่นคิดอยู่แต่จะบั่นรอนความดีของเขาให้ย่อยยับลง ด้วยกลัวเขาจะดีกว่า

ตัวไป แม้การที่คิดจะให้เขามีอันเป็นไปเอง ไม่เป็นผลสำเร็จ ก็จะเกิดงุ่นง่านไม่มีความสุข บางทีถึงแสดงออกมาทางกาย เลยกลายเป็นโกรธคิดประทุษร้ายเขาต่อไป.

๘. มจฺฉริย, ตระหนี่. คือไม่อยากให้สิ่งของหรือวิชาความรู้แก่ใคร จิตต์ที่ตกอยู่ในความตระหนี่เช่นนี้ จัดเป็นมลทินแก่การบริจาค เป็นคนคับแคบไม่มีใครคบ.

๙. มายา, มารยา. คือเจ้าเล่ห์ คิดอุบายลวงให้เขาคล้อยตามด้วยอาการฝืนความเป็นจริง จัดเป็นส่วน ๑ แห่งศีลองค์ที่ ๔ จักต้องมัวหมอง ถ้ามีเจตนาแรงกล้าก็ถึงขาดเลย.

๑๐. สาเถยฺย, โอ้อวด. การคิดโอ้อวดมีจุดประสงค์อยู่ที่จะให้เขาชมตน คือแสดงโอ้อวดโดยตรงบ้าง โดยอ้อมเจือด้วยมายาให้ทราบโดยทางทั้ง ๕ บ้าง เช่นอวดรูปลักษณะแก่ตา อวดศัพท์สำเนียงแก่หูเป็นต้น ถ้าพูดถึงโทษและดูเพียงเผิน ๆ ก็ไม่เห็นว่ามีอะไรร้ายแรงนัก เป็นแต่จะทำให้เขายิ้มเยาะเล่นได้เท่านั้น แต่ถ้าใช้ความสังเกตเข้าจริง ก็จะเห็นชัดว่ามีทั้งฝ่ายดีและชั่ว สำหรับการซื้อขายแลกเปลี่ยนแล้ว การอวดเป็นประโยชน์มากทีเดียว แต่ถ้าเพียงอวดเพื่อให้เขาชมว่ามั่งมี หรือเป็นคนดีกว่าพวกพ้องด้วยประการใด เช่นนี้เป็นฝ่ายข้างชั่ว กล่าวคือถ้าไปถูกคนริษยาหรือเหล่าโจรเข้า ก็จะเป็นภัยให้โทษแก่ตนและทรัพย์สมบัติเท่านั้น.

๑๑. ถมฺภ, หัวดื้อ. ความดื้อรั้นไม่เชื่อฟังคำตักเตือนสั่งสอน

ของผู้ใด แม้จะรู้อยู่เต็มใจว่าคำเตือนหรือทักท้วงนั้นเป็นคำที่ถูกต้องแล้วก็ตาม แต่การจะสารภาพลงไปง่าย ๆ โดยไม่มีพิธีรีตองอะไรก็รู้สึกเสียเหลี่ยมไปทีเดียว ฉะนั้น เมื่อหาช่องหลีกเลี่ยงยังไม่ถนัด ก็จำต้องดื้อไว้ เช่นแมวที่เราฉุดหัว มันมักกรานถอยไปเสียข้างหลัง ครั้นฉุดหางมันก็รุดไปเสียข้างหน้า ยื้นกันอยู่เช่นนี้ การเป็นคนรั้นว่ายากนั้น มีแต่จักเสื่อมประโยชน์ ภายหลังไปผิดพลาดลงอย่างร้ายแรง ก็จักไม่มีใครตักเตือนให้สติ.

๑๒. สารมฺภ, แข่งดี. การแข่งดีนี้ ถ้าเด็งถึงใจก็คือมุ่งจะเอาชะนะเขา จะแข่งด้วยกำลังทรัพย์หรือกำลังความคิด หรืออื่น ๆ ตลอดถึงการวางกิริยาท่าทางและพูดจา เหล่านี้ แม้ชะนะก็ชวนให้เกิดบาดหมาง และเกิดการก่อเวรขึ้น ถ้าแพ้ก็คงมีอาการขึ้งเคียดเกิดขึ้นในอารมณ์ดุจกัน ไม่เห็นมีประโยชน์อะไร ส่วนแข่งเพื่อประสงค์รางวัล เช่นกีฬาต่าง ๆ หรือแข่งเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เช่นการโต้วาทีเพื่อเพ้นหาความจริง เช่นนี้ มีผู้คอยตัดสินให้แพ้ชะนะอยู่แล้ว ผู้แข่งขันต่างฝ่ายก็ต่างมุ่งเอาชัยชะนะซึ่งกันและกัน ดังนั้นจึงไม่เข้าอยู่ในบทนี้.

๑๓. มาน, ถือตัว. การถือตัวจนเห็นคนอื่นเลวไปหมดนั้นเนื่องมาแต่เรื่องตีราคาตัวสูงเกินไป โดยเทียบส่ายวัดกับคนอื่นแล้วก็อดในอันที่จะเชิดชูตนไม่ได้ แม้เขาจะดีกว่าตนบ้างบางประการก็ทำใจที่จักให้มันลืมไปเสีย ผู้ประพฤติเช่นนี้เป็นการรอนฐานะของ

ตนให้ดับแคบ การเป็นคนใหญ่คนโตอาจตกอยู่ที่มียศหรือทรัพย์จริงอยู่ แต่การเป็นผู้ดีนั้นน่าจะได้เก่ผู้ประพฤติศีลธรรมอันดีงามด้วย แม้จะเป็นคนไร้ยศและทรัพย์ก็ตาม อันจักเหยียดให้เป็นคนเลวเพราะความจนนั้นผิดแท้ และการสมาคมด้วยคนชะนิดนี้ก็หาทำให้เสียหายแต่อย่างใดไม่ กลับจะเป็นประโยชน์ที่ได้คนดีมาเป็นพรรคพวกกระทำให้มีตามีหูกว้างขวางเข้าเสียอีก แม้การถือตัวว่าเสมอเขาหรือถือตัวว่าเลวกว่าเขา ท่านก็จัดเป็นมานะเหมือนกัน บุคคลไม่ควรคิดถือตัวด้วยประการใด ๆ เลย.

๑๔. อติมาน, ดูหมิ่นท่าน. การดูหมิ่นเกิดแต่ทะนงตนว่าดีกว่าเขา เมื่อแก่เข้าก็สำแดงออกมาทางกายและวาจา เป็นเหตุให้เกิดบาดหมางชิ้นในระหว่างกันและกัน อติมาน กับมาน ออกจะเป็นสกุลเดียวกัน แต่ก็คงอยู่ร่วมกันไม่ได้ เพราะต่างฝ่ายต่างจะแย่งชิ้นหน้า ชิงดีกันอยู่เรื่อยไป สมดังโคลงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงบท ๑ ว่า

ชนหยิ่งไป่ชอบด้วย ชนใด
พาลชอบพาลเพราะใจ ต่อต้อง
ชนปราชญ์ชอบปราชญ์ไซ คำชอบ กันนา
หยิ่งต่อหยิ่งกลับจ้อง จ่อหน้างาผะสาน.

๑๕. มท, มัวเมา. ความมัวเมานี้ จะเป็นเมายศศักดิ์สมบัติบริวาร หรือเมาในวัยเป็นหนุ่มเป็นสาว หรือในชีวิตซึ่งอบรมอยู่ใน

สุขภาพใด ๆ ก็ตาม เหล่านี้ ล้วนเป็นเครื่องเร้าใจให้เหลิง มองไม่เห็นภาพแห่งความทุกข์อันจักอุบัติขึ้นภายหน้าได้.

๑๖. ปมาท, เลินเล่อ. ความประมาทขาดสติที่จะพิจารณาให้ตระหนักในเหตุผลอันจักปรากฏขึ้นภายหน้า สมุฏฐานก็เนื่องมาจากความหลง เช่นหลงในลาภในยศ หรือเห็นแก่การสนุกเพลิดเพลิน หาได้ระลึกถึงโทษอันจักเกิดขึ้นเพราะสิ่งเหล่านี้เป็นต้นเหตุไม่ ถ้าประสพเข้าจริงก็จะทวีความเสียใจขึ้นอีกไม่น้อย อุปมาดังปลาหลงเหยื่อซึ่งติดอยู่ที่เบ็ด หารู้ว่าอันตรายอันกำลังซ่อนอยู่ณภายในนั้นจะมาถึงตัวไม่ กำลังอยากก็ตะกรุมตะกรามฮุบเข้าไปจนเบ็ดเกี่ยวเอาปากไว้แน่น จึงรู้สึก แต่ก็หมดหนทางที่จะแก้ไขเสียแล้ว ความเสื่อมเสียทั้งปวงมักเนื่องมาแต่ความประมาทเป็นส่วนมากดังนี้.

ลำดับต่อไปนี้ เป็นข้อความกล่าวถึงประเภทบุคคลที่ควรคบและไม่ควร อันมีลักษณะต่างกัน เรื่องเช่นนี้ท่านผู้เป็นมารดาบิดาย่อมซึมทราบอยู่ทุกคน ในอันจะบ้องกันบุตรไม่ให้คบคนชั่ว ให้คบแต่คนที่ประพฤติดี ตามระเบียบซึ่งได้นำมาบัญจุไว้ข้างล่างนี้.

มิตตปฏิรูป คือ คนเทียมมิตร ๔ จำพวก

๑. คนปอกลอก.

๒. คนดีแต่พูด.

๓. คนหัวประจบ.

๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย.

จว 291.311 ม32 ม1329
ส212 ท

คน ๔ จำพวกนี้ไม่ใช่มิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร ไม่ควรคบ.

จำพวกที่ ๑ คนปอกลอก มีลักษณะ ๔

ก. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว, คนจำพวกนี้แสดงว่ามีนิสัยหนัก ไปข้างเห็นแก่ตัว มิได้คิดถึงประโยชน์ผู้อื่น ใครจะได้รับความเสียหายด้วยการกระทำของเขาสักเพียงใดก็ตาม ถ้าเขามีส่วนได้อยู่บ้างแม้แต่น้อย เขาเป็นต้องทำ.

ข. เสียให้น้อยคิดเอาให้ได้มาก, นิสัยชะนิดนี้เรียกว่าคนรู้มาก ได้สิ่งใดมากำนัลเพียงเล็กน้อย แล้วใช้คำพูดเอาของตอบแทนเสียจนพอใจ เป็นต้นว่า เพื่อนมีความประสงค์ในสิ่งที่เขามีอยู่ แม้จะเป็นของเลว หรือจวนเสียอยู่แล้วก็ตาม เขาจะต้องบันดาลให้สิ่งนั้นมีราคาขึ้นทันที.

ค. เมื่อมีภัยแก่ตัวจึงรับทำกิจของเพื่อน, ภัยนั้นไม่กำหนดว่าจะเป็นชะนิดใด สุดแต่เห็นว่าเพื่อนจะช่วยให้พ้นได้ ก็เข้ากระทำการประจบเอาอกเอาใจ เพื่อนมีธุระการงานอะไร ก็เข้าช่วยเป็นเจ้าการเจ้าการ ไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย แต่พอเพื่อนปลดแอกออกให้พ้นบ่าไปได้แล้ว เขาก็รู้สึกอ่อนเพลีย ประหนึ่งว่าจะมีอาการป่วยขึ้นมาทันทีทีเดียว การงานที่ค้างอยู่แค่ไหน ก็ยังอยู่แค่นั้นเอง.

ฆ. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัว, ประโยชน์ที่ควรจะหวังจากเพื่อนมีอยู่ ๓ อย่าง คือทรัพย์, แรงและความคิด ความเห็นของคนรู้มากเช่นนี้จะคบได้ก็แต่เพื่อนที่หลงงมงาย ถ้าปะผู้ที่รู้

ชะนิดเข้า ก็คงไม่ยอมเสีย ปรียบง่าย ๆ เพื่อนคนใดไม่ยอมเสีย เปรียบก็เป็นอันเดิกล้ม ไม่ต้องคบกันเท่านั้น.

จาพวกที ๒ คนดีแต่พูด มีลักษณะ ๔

ก. เก็บเอาของที่ล่วงแล้วมาปราไส, เช่นพูดว่าคอยจะให้สิ่งนั้น ๆ ก็ไม่พบปะกันเลย จนเวลาล่วงมาบันี้ของได้หมดไปเสียแล้ว.

ข. อ้างเอาของที่ยังไม่มีมาปราไส, นี้เป็นลักษณะเดียวกันกับข้อแรก ผิดแต่ที่กลับอดีตเป็นอนาคต์ เช่นว่า ตั้งใจจะให้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ก็แต่ของตามที่กล่าวยังไม่มีมา.

ค. สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้, สิ่งนั้นแม้เพียงแต่ไม่มีประโยชน์อย่างเดียวก็ตามทีเถิด เพราะยังไม่ได้คิดถึงการได้การเสียให้รอบคอบ ก็เป็นสงเคราะห์ครึ่ง ๆ กลาง ๆ ทำให้เสียเวลาต้องคิดไปหน่อยเท่านั้น อย่าให้เป็นเที่ยวหาสิ่งที่เป็นโทษมาสงเคราะห์ก็แล้วกัน เช่นส่งเสริมให้ทำความชั่ว, ให้ของแสลงแก่คนไข้, หรือตักบาตรด้วยข้าวต้ม ไหล่านี้ออกจะทำพิษอยู่.

มีเรื่องที่ใกล้แก่ปัญหานี้อยู่เรื่อง ๑ ซึ่งคงเป็นไปในทางเขลาของเด็ก มิใช่เป็นเล่ห์เหลี่ยมอะไร แต่โดยที่เป็นเรื่องจริงจึงได้นำมาเล่าเพื่อสู่กันฟังอีกต่อ ๑ นานมาแล้ว เพื่อนของข้าพเจ้าได้เล่าให้ฟังว่าเมื่อเขายังเด็ก วันหนึ่ง น้าของเขาได้ถูกผู้ใหญ่ทำโทษแล้วเลยหายไป พวกญาติ "มีเขาด้วยคน ๑" พากันแยกย้ายเที่ยวค้นหา เขาคนเดียวเป็นผู้ไปพบน้าของเขากำลังเตรียมจะผูกคอตายอยู่บนต้นชมพู่

จะโดยเหตุที่ความว่าง่ายของเขา หรือเป็นคราวที่น้ำของเขาจะถึงวาระที่สุดอย่างใดอย่างหนึ่ง เขาได้ถูกน้ำห้ามไม่ให้ไปบอกใคร แล้วโยนชมพู่ลงมาให้พก ๑ เขาก็กลับมารีนรมย์อยู่แก่ชมพู่ โดยไม่บอกให้ใครทราบจริง ๆ น้ำจึงได้ทำการสำเร็จ ดังนี้.

ฆ. ออกปากพึ่งไม่ได้, การขอความช่วยเหลือโดยมิได้ให้สิ่งของตอบแทนนั้น ไม่ใช่เป็นของง่ายสำหรับคนที่ดีแต่ปาก แม้เขาจะรับอย่างเสียไม่ได้ ลงท้ายก็บีดเอาอีกนั่นแหละ.

จำพวกที่ ๓ คนหัวประจบ มีลักษณะ ๔

ก. จะทำชั่วก็คล้อยตาม.

ข. จะทำดีก็คล้อยตาม, คนชะนิดนี้ส่อให้เห็นความโลเล ไม่เอาธุระการงานของใครให้จริงจัง ชอบแต่พะยักพะเยิดเป็นทำนองเห็นด้วยต่อสิ่งที่ทำคำที่พูดเสมอไป มิได้คำนึงถึงประโยชน์ว่าจะดีชั่วผิดถูกแค่ไหน หากสิ่งที่ทำจักกระเดียดไปในทางที่ผิดแล้ว ก็เลยผิดเอาแก้ไม่ได้ที่เดียว ถ้าเป็นเรื่องที่ไม่ผิดร้ายอะไร ก็เป็นเสมอตัวเท่านั้น จะค้นหาความรู้ให้เจริญงอกงามต่อไปอีกหาได้ไม่ บางเรื่องก็พะยักโดยไม่มีความหมายอะไร ครั้นซักไซ้เข้าจริงก็ซักอ้อมแอ้มไถลเป็นอื่นไปเงียบ.

ค. ต่อหน้าว่าสรรเสริญ.

ฆ. ลับหลังตั้งนินทา, คนมีลักษณะกลับกลอกเช่นนี้บอกชัดว่าเป็นศัตรู เวลาพูดต่อหน้าก็ยกแต่ความดีขึ้นพูดสรรเสริญ มิได้มี

ความจริงใจ ครั้นไปลับหลังก็คันแต่เรื่องที่ไม่ดี ซึ่งเกินแก่ความจริง เที่ยวนินทาว่าร้าย แสดงน้ำใจเกลียดชัง ประสงค์ให้คนอื่นพลอยเกลียดด้วย คนชะนิดนี้ถ้าใครคบค้าก็มีแต่จะนำโทษมาให้อย่างเดียวเท่านั้น.

จำพวกที่ ๔ คนชักชวนในทางฉิบหาย มีลักษณะ ๔

ก. ชักชวนให้ดื่มน้ำเมา.

ข. ชักชวนให้เที่ยวกลางคืน.

ค. ชักชวนให้มัวเมาในทางเล่น.

ฆ. ชักชวนให้เล่นการพะนัน.

ลักษณะของคน ๔ จำพวกนี้ ตรงกับที่แสดงมาแล้วในบทอบายมุข จึงไม่ต้องอธิบายในที่นี้อีก.

ต่อจากนี้ไปเป็นลักษณะของจำพวกมิตรแท้.

มิตรแท้ ๔ จำพวก

๑. มิตรมีอุปการะ.

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์.

๓. มิตรแนะประโยชน์.

๔. มิตรมีความรักใคร่.

จำพวกที่ ๑ มิตรมีอุปการะ มีลักษณะ ๔

ก. ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว, คือเมื่อเห็นเพื่อนตกอยู่ในอาการเดินเล่อเผลอสติ จะเนื่องด้วยทุกข์โศกโรคภัยหรือเหตุใดเหตุ

หนึ่ง ซึ่งเป็นช่องทางให้เกิดอันตราย ก็ช่วยตักเตือนให้สติหรือบ้องกันมิให้เพื่อนต้องประสพอันตราย อันจักเกิดหรือเกิดขึ้นแล้วจากความประมาทนั้น.

ข. บ้องกันทรัพยสมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว, เหตุการณ์ที่จักกระทำให้มีความประมาทในทรัพยสมบัติก็ทำนองเดียวกับบท ก. แต่ลักษณะแห่งอันตรายจักพึงมีแก่ทรัพยสมบัติ โดยมากมักเกิดแต่โจรภัย อัคคีภัย หรือเพราะความเขลารู้เท่าไม่ถึงการ การบ้องกันต้องอาศัยพิจารณาเหตุและผลอันน่าจักเกิดขึ้นทางใด ก็คิดสะกัดต้านทานเหตุเหล่านั้นไม่ให้เกิดได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็อย่าให้ลุกลามต่อไป.

ค. เมื่อมีภัย เอาเป็นที่พึ่งพำนักได้, แม้เพื่อนจะมิได้มีความประมาทดังที่กล่าว แต่บังเอิญมีภยันตรายเกิดขึ้นโดยอุบัติเหตุ ก็ต้องเข้าช่วยระงับ สุดแต่สามารถจะช่วยได้.

ฆ. เมื่อมีธุระ ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก, ข้อนี้ตามคำความก็คือมิได้เป็นคนเห็นแก่ทรัพย์ยิ่งกว่าเพื่อนที่ดี เพื่อนมีธุระจะต้องใช้สอยเงินทองเพื่อการระงับทุกข์บำรุงสุข ก็ยินดีออกทรัพย์ของตนช่วยเหลือกิจธุระนั้น ๆ ให้สำเร็จด้วยมโนทุกข์.

จำพวกที่ ๒ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ ๔

ก. ขยายความลับของตนแก่เพื่อน, ข้อนี้เป็นเครื่องฉายให้เห็นความรักใคร่ไว้วางใจ มิได้ถือว่าเพื่อนจะนำความลับของตน

ไปเบียดเบียนแก่ผู้อื่น.

ข. บีดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย, นี้ก็เป็นสิ่งสำแดงความรักใคร่ดุจบท ก. รักษาประโยชน์หรือสิ่งที่จะเป็นภัยแลละเสียหายแก่เพื่อน อันควรจักปกบีดไว้เป็นความลับก็บีดมิให้ล่วงรู้ไปถึงหูคนอื่นได้.

ค. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ, คือเมื่อเห็นเพื่อนมีทุกข์เดือดร้อนด้วยภัยพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เข้าช่วยให้พ้นจากความวิบัตินั้น ๆ จนเต็มความสามารถ มิได้คิดในอันที่จะเอาตัวออกหากไปเสีย.

ฆ. แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้, ข้อนี้ออกจะหาอุทาหรณ์มากล่าวให้เห็นจริงได้ยากอยู่ ด้วยน้อยคนที่จะไม่รักชีวิตตนยิ่งกว่าชีวิตผู้อื่น แต่เพื่อนที่รักกันจริงอย่างดูดดื่ม ที่เรียกว่าเพื่อนตายก็มีอยู่ และทั้งเป็นผู้มีจิตต์เมตตากรุณาต่อกันอย่างแรงกล้า หรือมีกตัญญูรู้คุณของเพื่อนที่ได้กระทำไว้แก่ตนประการ ๑ หรือด้วยความรักชาติอย่างแท้จริง เห็นว่าชีวิตของเพื่อนยังคงอยู่ จักเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองยิ่งกว่าตนอยู่หลายเท่าประการ ๑ ความรู้สึกดังกล่าวนี้สามารถปลุกใจให้องอาจเด็ดเดี่ยวในอันสละชีวิตแทนได้อยู่.

จำพวกที่ ๓ มิตรแนะประโยชน์ มีลักษณะ ๔

ก. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว, ได้แก่ไม่ให้ประพฤติผิดทางกาย, วาจา, และใจ อันเป็นเครื่องนำโทษมาสู่ตนและผู้อื่น.

ข. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี, ได้แก่ประพฤติชอบทางกาย,

วาจา, และใจ อันเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญ.

ค. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง, ข้อนี้หมายถึงให้ได้ฟังสิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่นระเบียบแบบแผนของประเทศบ้านเมือง หรือความรู้ใด ๆ ที่จะเป็นประโยชน์แล้วก็นำมาบอกเล่าแก่เพื่อน ให้เพื่อนได้มีความรู้เท่า ๆ กับตน.

ฆ. บอกทางสวรรค์ให้, เช่นแนะนำให้ประกอบการกุศล มีรักษาศีลบำเพ็ญทาน สดับพระธรรมเทศนาตามกาลสมัย เป็นวิธีรักษาอารมณ์ไม่ให้พุ่งเพ้อไปในทางที่ผิด ส่งบจิตต์อยู่ในทางสัมมาปฏิบัติละบาปบำเพ็ญบุญ ตามระบอบประธาน ๔ ดังต่อไปนี้ :—

ประธาน คือ ความเพียร ๔ อย่าง

๑. สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน.

๒. ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว.

๓. ภาวนาปธาน เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน.

๔. อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วไม่ให้เสื่อม.

ความเพียร ๔ อย่างนี้ เป็นความเพียรชอบ ควรประกอบให้มีในตน.

ความชั่วความลำบากทั้งปวง เรียกว่า บาป, สรรพความดีงามทั้งปวง เรียกว่า กุศล.

ข้อ ๑ การระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น ก็คือระวังไม่กระทำความชั่ว.

ข้อ ๒ เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว ก็คือละความชั่วที่กำลังเกิดอยู่ ไม่ให้เกิดต่อไป.

ข้อ ๓ เพียรให้กุศลเกิดขึ้น ก็คือเพียรกระทำความดีนั่นเอง.

ข้อ ๔ เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วไม่ให้เสื่อม ก็คือรักษาความดีที่มีอยู่ในตนให้คงดีอยู่เสมอ.

รวมทั้ง ๔ อย่างคงได้ความว่า ให้ละความชั่วทั้งหมด ประกอบแต่ความดีอยู่เป็นนิตย์ ก็จักบังเกิดความสุขเป็นบำเหน็จบำนาญแก่ตนสืบไป.

จำพวกที่ ๔ มิตรมีความรักใคร่ มีลักษณะ ๔

ก. ทุกข์ ๆ ด้วย, ลักษณะที่ทุกข์ด้วยนั้น ถ้าเพียงแต่แสดงกิริยาเศร้าสลดอย่างเดียวเท่านั้น ก็หาเป็นประโยชน์แก่เพื่อนแต่อย่างใดไม่ ที่ดีนั้นต้องหาทางช่วยเหลือเพื่อปลดเปลื้องทุกข์ของเพื่อนด้วย จึงชื่อว่าทุกข์ด้วยแท้.

ข. สุข ๆ ด้วย, เมื่อเห็นเพื่อนมีความสุขก็ปีติเบิกบานเป็นมุทิตาจิตต์ ประหนึ่งว่าความสุขอันนั้นได้มาประสพแก่ตนเอง.

ค. โต้เถียงคนพูดติเตียนเพื่อน, ข้อนี้เป็นเครื่องพิสูจน์ความรักใคร่ซึ่งมีต่อกันอย่างแน่นแฟ้น จนถึงจะทนฟังคำกล่าวติเพื่อนอยู่ไม่ได้ เมื่อเห็นว่าคำกล่าวไม่ตรงต่อทำนองคลองธรรม ก็ถือเอาเป็นหน้าที่เข้าโต้เถียง เท่ากับว่าตนได้เป็นผู้ถูกติเตียนเอง.

ฆ. รับรองคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน, การรับรองคำกล่าวสรรเสริญ ก็เพื่อส่งเสริมความดีของเพื่อนซึ่งมีอยู่จริงตามที่เขากล่าว จึงรับรองเพื่อสนับสนุนคำนั้นให้มีน้ำหนักยิ่งขึ้น.

สถาน ๓ มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตร “ด้วยการให้ศึกษาศิลปวิทยา” นั้น, ระยะนี้มารดาบิดาควรสังเกตนิสสัยบุตรเสียก่อนว่า จะเหมาะแก่วิชาอย่างใด ตัวอย่างที่จักนำมาเทียบพอเป็นเค้าได้ให้สังเกตจากการใฝ่ใจของเด็ก เช่นมีนิสสัยพูดจาฉาดฉานเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ดังนี้ เหมาะแก่วิชาธรรมศาสตร์หรือพาณิชยการ ถ้าเป็นคนละเอียดพินิจพิเคราะห์ ก็ควรเรียนทางบัญชี หรือเวชชศาสตร์, โหราศาสตร์, ถ้าชอบประดิษฐ์ของเล่นต่าง ๆ ก็ควรแก่วิชาช่างเป็นต้น, จักเรียนวิชาใดก็ตามที แต่ในชั้นต้นต้องเรียนหนังสือไทยและภาษาต่างประเทศให้พอแก่การเสียก่อน.

สถาน ๔ มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตร “ด้วยหาภรรยาที่สมควรให้,” ความประสงค์อย่างยิ่งของมารดาบิดาตามบัญหานี้ ก็คือใคร่ที่จักได้เห็นบุตรมีหลักแหล่ง ในอันดำเนินชีวิตเป็นสุขเสียแต่ในเวลายังมีชีวิตอยู่ เพื่อให้หมดห่วงใยไปตอน ๑ จึงเป็นเหตุปรารภถึงการหาภรรยาที่สมควรให้ ก็และคนชะนิดใดจึงชื่อว่าสมควร? ดองสาวเข้าดูก็คงได้แก่ผู้มีฐานะไล่เลี่ยกัน และความประพฤติดี มีอัธยาศัยเรียบร้อยอ่อนโยน ใจคอหนักแน่น สมเป็นสหายร่วมสุขร่วมทุกข์ของสามีได้เป็นอย่างดี ทั้งเป็นผู้มีใจฝักใฝ่ต่อการงาน ไม่โลเลจับจด เท่านี้ก็นับว่าเป็นโชคของผู้ที่สนใจใฝ่หาอยู่แล้ว ถ้าได้พิเศษขึ้นไป คือเป็นผู้ได้ผ่านการศึกษามีคุณวุฒิสามารถในศิลปะทันสมัยด้วย ก็ยิ่งเป็นโชคของผู้ประสพหนักขึ้น นับเข้าในตำแหน่ง

ภรรยาที่ดี และต่อไปก็จักเป็นมารดาที่ดีอีกด้วย การเลือก รูป, สกุล, และทรัพย์นั้น ออกจะยิ่ม ๆ กันว่า เพราะเห็นแก่สิ่งนั้น ๆ แต่ก็ไม่มีใครได้ปฏิเสธการเลือกเช่นนี้ การเลือกให้ได้ดังประสงค์เสียทุกอย่างดังนี้ รู้สึกออกจะเป็นการเสกเอาตามชอบใจอยู่สักหน่อย แท้จริงแม้จักขาดไปบ้างบางประการ ก็ควรยินดีในโชคของการเลือกหนักหนาอยู่แล้ว ความจริงฝ่ายหญิงมีทางเสียเปรียบชายอยู่มาก ด้วยเหตุจะเที่ยวเลือกชายตามความพอใจดังนั้นบ้าง หาได้ไม่ แต่ถ้าหญิงที่ทรงคุณสมบัติเห็นปานฉะนี้ จะต้องวิตกอะไรในอันจะเลือกคู่ที่ดีไม่ได้ คุณความดีของเธอนั้นเองจักเป็นสื่อนำชายที่ดีมาให้เลือกถมไป (ไม่ต้องเที่ยวบ่าวหมู่เทวฤทธิ์เช่นในบทละคร) เพราะชายที่ดีก็แสวงหาหญิงดีอยู่เหมือนกัน.

สถาน ๕ มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตร "ด้วยมอบทรัพย์ให้ในสมัย," สมัยที่ควรมอบทรัพยสมบัติให้แก่บุตรนั้น โดยมากมักให้กันในคราวแต่งงานอย่าง ๑ คือให้เป็นทุนตามที่ฝ่ายหญิงกะและเรียกร้องไว้ตอน ๑ และให้เป็นส่วนรับไหว้อีกตอน ๑ ประสงค์ให้รวมเป็นทุนประกอบการหาเลี้ยงชีพตั้งเนื้อตั้งตัวเป็นหลักฐานสืบไป อีกอย่าง ๑ มารดาบิดามีบุตรหลายคน เมื่อถึงชราทุพพลภาพลงก็ทำพินัยกรรมแบ่งทรัพยสมบัติให้เสียแต่ยังมีชีวิตอยู่ เรียกว่าแบ่งมฤดกทรัพย์ตามพินัยกรรมนี้ บุตรที่มีส่วนจักได้รับต่อเมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว.

วิเคราะห์ทิศเบื้องขวา

ทิศเบื้องขวาเป็นทิศของอาจารย์ เมื่อมารดาบิดาได้อนุเคราะห์แก่บุตร มาจนมีอายุสมควรในอันจักให้เล่าเรียนความรู้อย่างอื่นสืบไปได้แล้ว ก็ไม่ควรรั้งรอไว้ให้เสียเวลา เพราะนิสสัยเด็กมักชอบการเล่นเป็นกำลัง เมื่อผู้ปกครองทอดทิ้งไม่เอาใจใส่ให้ได้เล่าเรียนในเมื่ออายุถึงเขตต์อันสมควรแล้ว ก็เท่ากับเปิดโอกาสให้เด็กมีเวลาเที่ยวซุกซนเกกมะเหรก กลายเป็นคนเหลือขอว่ายากสอนยาก เมื่อติดการเล่นจนชินเสียแล้ว แม้ต้องการให้เรียนจริงจังเข้า ก็จักต้องปล้ำปลุกกันชนานใหญ่ ฉะนั้นจึงไม่บังควรทอดทิ้งให้เด็กคุ้นแก่การเล่น อันเป็นศัตรูแย่งเวลาของการเรียนนั้นเสีย ส่วนวิชาที่จะเลือกเรียนให้เหมาะแก่นิสสัยดังกล่าวนั้น ควรเลือกตามความเห็นชอบพร้อมกันทั้งมารดาบิดาและบุตร แต่จะต้องเรียนหนังสือให้รู้ดีเสียก่อนวิชาอื่นทั้งหมดตามที่กล่าวข้างต้น เพราะหนังสือเป็นประดุจไฟฉายส่องให้เห็นสิ่งที่ซ่อนเร้นอยู่ในความมืดได้ตลอด ฉะนั้นผู้ผ่านการศึกษามาดีแล้ว จึงมีนิสสัยผิดกว่าเดิมเป็นคนละคนทีเดียว ถ้าเทียบกับภาวะของคนที่ยังมิได้ศึกษาหรือศึกษาน้อยแล้วก็ผิดกันไกล ฉะนั้นการศึกษาจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ควรขะมักเขม้นเรียนด้วยความพากเพียรให้บัลลุจุดที่หมายจนได้ ส่วนอาจารย์ผู้จักประศาสน์วิชาให้ ก็นับเป็นผู้มีพระคุณแก่ศิษย์โดยอเนกประการ ควรที่ศิษย์จักกระทำคารวะปฏิการ ดังข้อไขในทิศต่อไปนี้ :—

ทิศเบื้องขวาอาจารย์ ศิษย์พึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยลุกขึ้นยืนรับ.

๒. ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้.

๓. ด้วยเชื่อฟัง.

๔. ด้วยอุปัฏฐาก.

๕. ด้วยเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ.

สถาน ๑ ศิษย์บำรุงอาจารย์ "ด้วยลุกขึ้นยืนรับ" นั้น, เป็นลักษณาการแสดงความเคารพ และต้อนรับเมื่อเวลาแรกพบอย่าง ๑ หรือส่งเมื่อเวลากลับอย่าง ๑ นอกจากนี้ก็มีเวลาที่เข้าหาโดยฉะเพาะหรือไปพบปะในที่ต่าง ๆ การยืนควรยืนในท่าสงบ คือไม่สั่นเท้าหรือโคลงกาย หรืออย่างใดอย่างหนึ่งอันส่อให้เห็นความไม่สุภาพไม่ต้องกับลักษณะของการเคารพ.

สถาน ๒ ศิษย์บำรุงอาจารย์ "ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้," การเข้าไปยืนคอยรับใช้ จะเป็นเข้าไปด้วยความเอื้อเฟื้อของตน หรือเข้าไปตามระเบียบก็เช่นกัน เมื่อได้รับกระทำกิจใดควรตั้งใจให้กิจนั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อย่าให้ท่านต้องเป็นกังวลห่วงใยในการกระทำที่ไม่เหลือวิสัยได้.

สถาน ๓ ศิษย์บำรุงอาจารย์ "ด้วยเชื่อฟัง," คือประพฤติตนเป็นคนว่าง่าย เคารพต่อคำสั่งสอนและระเบียบข้อห้ามอันเป็นสาระประโยชน์ที่อาจารย์ตั้งแต่งขึ้นไว้.

สถาน ๔ ศิษย์บำรุงอาจารย์ "ด้วยอุปัฏฐาก," นี้ได้แก่การเอาใจใส่ในความเป็นอยู่ของอาจารย์ กล่าวตามสมัยเมื่อครั้งกระโน้นการเรียนศิลปวิทยา ศิษย์ต้องไปอยู่กับอาจารย์ยังบ้านหรือวัด การปฏิบัติดูแลก็เหมือนปฏิบัติแก่มารดาบิดาทุกประการ จนได้ชื่อว่า "ลูกศิษย์" รับใช้ทั้งในเวลาปกติและเวลาไข้ มีนวดเฟ้นพะยุงลุกพะยุงนั่ง สิ่งใดบกพร่องก็อุดหนุนจุนเจือ สิ่งที่ไม่ต้องการก็บำบัดให้อันตรธานไปเสีย แต่สมัยนี้มีโรงเรียนขึ้นแทนแล้ว การไปอยู่ประจำเช่นว่าก็น้อยลง การอุปัฏฐากจึงเปลี่ยนไปตามกาลสมัยด้วย.

สถาน ๕ ศิษย์บำรุงอาจารย์ "ด้วยเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ," เคารพในที่นี้ได้แก่เรียนด้วยความตั้งใจพร้อมที่จะให้บังเกิดวิชานั้น ๆ เป็นอย่างดี ไม่สักแต่ว่าพอถึงเวลาก็เตรียมตัวเข้าเรียนตามเคย ครูสั่งให้ทำอะไรก็ทำอย่างเสียไม่ได้ ความจำก็ไม่มี จะทำดีก็ไม่ได้ เผ้าแต่ส่งอารมณ์ไปยุ่งเสียในทางอื่น วันเวลาก็ล่วงไป ๆ พร้อมกับอายุ ลงท้ายก็ไม่ได้อะไรติดตัวไว้เลย ลักษณะเช่นนี้ผิดกันกับที่เรียนด้วยความเอาใจใส่มากมาย การเพ่งเล็งพินิจพิเคราะห์เป็นเครื่องสำรวจความบกพร่องอยู่ในตัว สิ่งใดยังเคลือบแคลงสงสัยก็จักได้ทวนถามอาจารย์ ฟังคำอธิบายของท่านให้เข้าใจชัดเจนแม่นยำ จนหมดสงสัยแล้วสำเหนียกจดจำไว้ อย่าให้ต้องรบกวนท่านในข้อนั้นบ่อย ๆ อนึ่ง ให้กำหนดรู้ว่าเวลาของการเรียนเป็นเวลาที่มีค่าอยู่ จำต้องระวังอย่า

ปล่อยให้ล่วงไปเสียเปล่า โดยมิได้บัญจุความรู้ไว้ให้พอแก่ที่เวลาอำนวยให้ ที่ดีเราควรกำหนดใจไว้เสียว่า ถึงเวลาเรียนเป็นต้องเรียนกันจริง เลิกนึกถึงสิ่งอื่นที่ไม่เกี่ยวแก่การเรียนให้หมด เพราะสิ่งเหล่านั้น (มีการเล่นเป็นอาทิ) เป็นภัยแก่การเรียนอย่างมหันต์ ถ้าเอามาปะปนไว้ด้วย อาจกระทำให้ความจำและความพินิจพิเคราะห์เลอะเลือนไปหมด วิชาที่เรียนก็คงไม่ได้ผลตามมุ่งหมาย เพราะสิ่งเหล่านี้มาเป็นศัตรูแก่สติเสียแล้ว ก็ต้องตกเข้าอยู่ใต้อำนาจแห่งความเกียจคร้าน ซึ่งผู้อื่นไม่มีใครสามารถจะแก้ให้คืนดีได้ นอกจากตัวจะมีสติกลับใจได้เองเท่านั้น ทางที่ดีในชั้นต้นควรหาวิธีประหารเสนียดเหล่านี้ อย่าให้เข้ามาแอบแฝงหน่วงความเจริญอันกำลังจะไหวตัวอยู่แล้วได้ สิ่งที่ควรนำมาประหารได้ดีก็คือ อิทธิบาท ๔ ดังปรากฏต่อไปนี้:—

อิทธิบาท คือ คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ๔ อย่าง

๑. ฉนฺท พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น.

๒. วิริย ความหมั่นประกอบสิ่งนั้น.

๓. จิตฺต เอาใจผูกไม้ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ.

๔. วิมำสา หมั่นตริตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น.

คุณ ๔ อย่างนี้บริบูรณ์แล้ว อาจชักนำบุคคลให้ถึงสิ่งที่ต้องประสงค์ ซึ่งไม่เหลือวิสัย.

อาจารย์ได้รับบำรุงฉะนี้แล้วย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕

๑. แนะนำดี.

๒. ให้เรียนดี.

๓. บอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ไม่บีดบังอำพราง.

๔. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง.

๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย (คือ จะไปในทิศไหนก็ไม่อดอยาก).

สถาน ๑ อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ "ด้วยแนะนำดี," คือแนะในข้อที่เข้าใจยาก ให้เข้าใจได้ง่าย ด้วยการสังเกตอุปนิสัยของศิษย์ ถ้าเป็นคนที่ฟังคำพูดเข้าใจได้ง่าย เช่นนี้มักเป็นคนมีไหวพริบดี อาจารย์ไม่ต้องหนักใจในการที่จักหาคำอธิบายมาแสดงมากนัก และตรงกันข้าม คนที่ชอบการพูดสั้นๆ หากไปอธิบายมากเข้า อาจทำให้เข้าใจเขวไปอย่างอื่นก็มี ทั้ง ๒ อย่างนี้ยังพอจะหาวิธีพูดให้เข้าใจง่ายได้ ถ้าไปประชะนิดที่ไม่เอาทั้ง ๒ อย่างจะลำบากมาก แต่จะไม่เป็นการเหลือบ่ากว่าแรงของอาจารย์ผู้แนะนำดีได้กระมัง ?

สถาน ๒ อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ "ด้วยการให้เรียนดี," นี้น่าจะได้แก่การหมั่นสอบสวนความเข้าใจในสิ่งที่สอนไปแล้ว ว่าศิษย์เข้าใจตรงกับความประสงค์แล้วหรือยัง ถ้ายังก็ต้องหาหนทางช่วยเหลือให้มีมานะในอันกระทำความเข้าใจจนได้ จะสำเร็จด้วยอุบายปลอบโยนหรือชู่แล้วแต่จะเหมาะแก่นิสัย เด็กที่ไม่ทิบจนเหลือเกิน

แล้ว การปลอบให้ใจเช่มชื่นดูเหมือนจะได้ผลมากกว่าขู่ เพราะการขู่มีแต่จักทำให้ใจคอหดหู่สะทกสะท้าน กลับมืดแปดด้านนึกอะไรไม่ออก ส่วนเด็กที่มีนิสสัยเกียจคร้านประพฤตินอกลู่นอกทางไม่เอาใจใส่ต่อการเรียนเช่นนี้ หากมีขึ้นคน ๑ อาจเป็นตัวอย่างให้คนอื่นประพฤติตามได้อีก ถ้าดังนี้ก็จำต้องกำราบลงเสียให้ได้โดยเร็ว แม้การว่ากล่าวสั่งสอนโดยดีจักไม่เป็นผลสำเร็จ ก็ควรทำโทษกันตามลักษณะอาจารย์กับศิษย์เท่านั้น แต่ไม่ถึงแก่จะทำให้เสียขวัญ.

สถาน ๓ อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ "ด้วยบอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง," ข้อนี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นพฤติการณ์ของอาจารย์ ในความหวังดีแก่ศิษย์ เอาใจใส่ให้เรียนโดยไม่ปกปิดหวงกันวิชา หรือเบื่อหน่ายในอันจะสอนให้ศิษย์มีความรู้กว้างขวางออกไปจนสิ้นเชิง ไม่มีสิ่งใดเคลือบแฝงซ่อนเร้นอยู่อีก เสมือนหย่อนบันไดให้ศิษย์ได้ก้าวขึ้นสู่ที่หมาย กล่าวคือสำเร็จวิชาบริบูรณ์.

สถาน ๔ อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ "ด้วยยกย่องให้ปรากฏแก่เพื่อนฝูง," การยกย่องเช่นนี้เป็นลักษณะสำแดงน้ำใจเมตตาปราณีในศิษย์จนตลอดกาล การประกาศคุณสมบัติของศิษย์ให้ปรากฏในคณะผู้หลักผู้ใหญ่ดังนี้ เหมือนได้สำรวจกรุยทางเพาะความนิยมให้งอกงามกว้างขวาง สำหรับเป็นประโยชน์แก่ศิษย์ในกาลข้างหน้าสืบไป แท้จริงเมื่อศิษย์มีชื่อเสียงปรากฏคุณงามความดีขึ้นเพียงไร อาจารย์ก็ย่อมมีส่วนได้เสียอยู่ด้วยเสมอไป.

สถาน ๕ อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ “ด้วยทำความบ้องกัน ในทิศทั้งหลาย ฯ ล ฯ,” บัญหานี้แสดงให้เห็นความกรุณารักใคร่อันยิ่งเยื่อคอยตามอนุเคราะห์คุ้มครองบ้องกัน เพื่อความปลอดภัยทุกทิศทุกทาง แม้แต่ไปทางไกลก็ไม่เว้นในอันจักกระทำการฝากฝั่งแก่ผู้ที่รู้จักชอบพอ ขอความช่วยเหลือในเหตุอุปสรรคทั้งปวง ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่ศิษย์ ภายหน้าอีกด้วย.

วิเคราะห์ทิศเบื้องหลัง

เมื่อบุตรมีอายุพอสมควรแก่การหาเลี้ยงตนและครอบครัวได้แล้ว มารดาบิดาจะต้องดำริถึงการตกแต่งให้มีเหย้าเรือนเป็นหลักฐานสืบไป โดยเลือกหาหญิงตามลักษณะดังที่กล่าวข้างต้น แม้จะบกพร่องไปบ้าง แต่ยังมีส่วนดีพอควรแก่ความต้องการ ไม่มีข้อเสียหายอย่างอื่นเข้าแทรกแซงอีกแล้ว ก็ควรยินดีสู่ขอกระทำการตกแต่งให้สิ้นห่วงไปเสีย โอกาสที่นิยมว่าเหมาะในอันกระทำการตกแต่ง ก็คือเมื่อได้บวชเรียนเสร็จแล้ว อุบายที่บวชก่อนแต่งงานน่าจะมีความประสงค์อยู่ ๒ อย่าง ๆ หนึ่ง เพื่ออบรมนิสัยใจคอไม่ให้ตกไปในทางชั่ว เพราะขาดการศึกษาศีลธรรม อันจะต้องปฏิบัติในเมื่อกลับออกมาเป็นคฤหัสถ์ปกครองบ้านเรือน ก็ให้อยู่ในลักษณะของพ่อบ้านที่ดี อีกอย่างหนึ่ง การบวชเป็นสิ่งสำคัญสำหรับคนไทซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาไม่ควรละเว้น ถ้าไปเกี่ยวข้องแก่การมีครอบครัวเสียก่อนแล้ว ก็เป็นเครื่องขัดกับการบวชเรียนอย่างมากมาย บางรายถึงแก่ไม่ได้บวชเอาทีเดียว ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายที่ปล่อยให้ประโยชน์สำคัญผ่านพ้นชีวิตอันมีค่าไปเสีย หรือแม้จะตัดใจบวชได้ก็คงไม่วายที่จะเป็นห่วงพะวักพะวน เป็นอุปสรรคกีดขวางการปฏิบัติอยู่ร่ำไป ถ้าจะลองพังเสี่ยงข้างมากก็คงได้ความว่า บวชก่อนแต่งงานเป็นเริ่มร้อยโดยประการทั้งปวง.

ต่อนี้ไปเป็นปัญหาของทิศเบื้องหลัง แสดงตัวอย่างสามีภรรยา

กระทำปฏิการต่อกัน ดังนี้ :—

ทิศเบื้องหลัง ภรรยา สามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา.

๒. ด้วยไม่ดูหมิ่น.

๓. ด้วยไม่ประพฤติล่วงใจ.

๔. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้.

๕. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว.

สถาน ๑ สามีบำรุงภรรยา "ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา" นั้น, นอกจากจะเป็นการส่งเคราะห์แก่กันแล้ว ยังส่องให้เห็นซึ้งถึงน้ำใจอันซื่อตรงต่อกันอีกส่วน ๑ ด้วย การแสดงความรักใคร่ไว้วางใจให้ปรากฏแก่ญาติมิตร ไม่ปกปิดความดีอันเป็นสมุฏฐานซึ่งจะนำชักนำสู่ความเป็นมิตรภาพเสียดังนี้ เป็นลักษณะยกย่องที่ออกจากใจจริง ข้อที่ว่ายกย่องเจือไปในทางส่งเคราะห์นั้น เช่นช่วยพะยุงหรือให้เกาะให้ยึดเพื่อมิให้ซวดเซ เมื่อไปในที่ซึ่งไม่สะดวกแก่การเดินการยืน กับการช่วยยกช่วยถือสิ่งของให้เหล่านี้ ข้างฝรั่งเขานิยมว่าเป็นอัธยาศัยที่ดี เป็นการให้เกียรติยศแก่ผู้หญิง คือปฏิบัติให้ความสะดวกแก่ผู้หญิงทุกอย่างไป ธรรมเนียมนี้ไทเราก็ได้ประพฤติอยู่บ้างแล้วเหมือนกัน ส่วนคำว่านับถือนั้น มีลักษณะต่างออกไป ย่อลงก็ได้แก่เปิดโอกาสให้ภรรยามีภาวะเสมอด้วยตน และมีสิทธิที่จะแทนกันได้ทุกอย่าง ตรงกับที่กฎหมายเรียกว่าเป็นคน ๆ เดียวกัน.

สถาน ๒ สามีบำรุงภรรยา “ด้วยการไม่ดูหมิ่น,” ความในสถานนี้เป็นสามัคคีกันกับในสถานก่อน คือการยกย่องนับถือเป็นสัมพันธ์กันอยู่แล้ว การดูหมิ่นดูแคลนย่อมเกิดขึ้นไม่ได้อยู่เอง ฉะนั้นการผ่อนหนักผ่อนเบา เพื่อถนอมน้ำใจให้ความสุขแก่กัน มีเค้าหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสในกันและกัน ไม่สวมหน้ากากเข้าหากันนั้น ย่อมเป็นมงคลยังความสุขเบิกบานให้แก่ตน ตลอดจนครอบครัวก็พลอยอิ่มเอิบอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน.

สถาน ๓ สามีบำรุงภรรยา “ด้วยไม่ประพฤติล่วงใจ,” คำว่าล่วงใจ คือกระทำในสิ่งที่ภรรยามิพอใจให้ทำ หมายความถึงการลอบคบสตรีอื่นเป็นภรรยาลับ ความประพฤติข้อนี้เป็นเครื่องเฉือนใจภรรยาเดิม กระทำให้คลายความรักความนับถือ และความตั้งใจดีต่อสามีเสียสิ้น ยิ่งกว่านี้ซ้ำจะเป็นศัตรูทำลายความสุขไม่มีเวลาสิ้นสุดด้วย ที่ว่าคนรักเป็นศัตรูร้ายยิ่งกว่างูพิษนั้น ก็เป็นอุทาหรณ์ที่ใกล้ต่อความจริงอยู่ เพราะการถนอมน้ำใจกลายเป็นความเคียดแค้นขึ้นแทนเสียแล้ว ความสุขสำราญและอ่อนโยนก็จะกลายสภาพเป็นความระทมทุกข์และบิกบิ่นไปสิ้น ดังนี้จะหาความสุขความเจริญได้อย่างไร.

สถาน ๔ สามีบำรุงภรรยา “ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้,” เช่นดูแลกิจการบ้านเรือน มีอำนาจบังคับบัญชาผู้คนบ่าวไพร่ ตลอดจนการปกครองทรัพย์สมบัติทั้งปวงได้สิทธิขาดเท่า ๆ กับสามี เป็นการ

ช่วยกันฟื้นฟูฐานะให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น.

สถาน ๕ สามีบำรุงภรรยา "ด้วยการให้เครื่องแต่งตัว," บัญหานี้โดยมาก ภรรยาที่อยู่ในระดับแห่งความเป็นใหญ่เช่นกล่าวในสถาน ๔ แล้ว การจับจ่ายทั้งปวงก็มีสิทธิที่จะทำได้ทุกอย่าง ฉะนั้น การจัดหาเครื่องแต่งกายก็มักหาเอาเองตามอัธยาศัย เพื่อให้เหมาะแก่สมัยนิยม แต่หากบางคนมีอัธยาศัยดี ก่อนจะซื้อจะจ่ายสิ่งใดเป็นพิเศษก็ปรึกษาสามีก่อน เมื่อได้รับความเห็นชอบในอันจะมีเครื่องแต่งกายโดยควรแล้ว จะจัดว่าสามีได้ให้สิ่งนั้น ๆ ด้วยความยินดีก็ควร แท้จริงถ้าภรรยาเป็นคนฝักใฝ่อยู่แต่ในเรื่องธุระการงานแล้วก็ไม่ค่อยเอาใจใส่แก่การตกแต่งร่างกายเท่าใดนัก เช่นนี้สามีผู้มีใจเผื่อแผ่ มักคอยตักเตือนภรรยาให้หาเครื่องตกแต่งตามสมควร อีกนัยหนึ่งเมื่อไปพบสิ่งใดเป็นที่พอใจ ก็ซื้อมาฝากด้วยความเอื้อเฟื้อเช่นนี้เป็นอันใช้ได้.

ภรรยาได้รับบำรุงฉะนี้แล้วย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕

๑. จัดการงานดี.

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของผัวดี.

๓. ไม่ประพฤติล่วงใจผัว.

๔. รักษาทรัพย์ที่ผัวหามาได้ไว้.

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง.

สถาน ๑ ภรรยาอนุเคราะห์สามี "ด้วยจัดการงานดี," เรียกกันว่าแม่เรือนดี งานของแม่เรือนถ้าแลดูเผิน ๆ ก็เห็นเป็นของง่ายไม่ค่อยมีอะไรเป็นล่ำเป็นสันนัก นอกจากกิน ๆ ใช้ ๆ หุง ๆ ต้ม ๆ เท่านั้นก็พอหมดเวลาไปวัน ๑ ๆ แต่ถ้าพิจารณาเข้าจริงจะเห็นว่าไม่ใช่เป็นของง่ายเลย เพียงกล่าวฉะเพาะแต่เรื่องของแม่เรือนอย่างเดียวเท่านั้น ก็จักเป็นหนังสือมากมายถึงขีเกียจอ่านเสียแล้ว ยิ่งพูดตามสมัยปัจจุบันด้วยแล้วเป็นไปกันใหญ่ทีเดียว เพราะจะต้องพาดพิงถึงความรู้พิเศษอื่น ๆ ด้วย มีเรื่องรู้จักหลักอนามัยเป็นอาทิ (ซึ่งผู้เขียนเองก็หมดความสามารถ) จึงขอรวบรัดกล่าวแต่สิ่งที่แวดล้อมอยู่ใกล้ ๆ กับเรื่องของทิศ ดังนี้ :—

การปฏิบัติ เวลาตื่นก่อนสามี เมื่อได้ปฏิบัติตนเองเรียบร้อยแล้ว ก็ดำเนินการอื่นสืบไป.

๑. จัดเครื่องล้างหน้าหรือเครื่องอาบน้ำสำหรับสามีใช้ในเวลาตื่นนอน แล้วเลยตรวจการในบ้านต่อไป เมื่อมีสิ่งใดบกพร่องจะได้จัดทำหรือเตือนคนใช้ทำเสียให้เรียบร้อย ถ้าเป็นงานบนเรือน เช่น ห้องรับแขกหรือในที่ ๆ ไม่ประสงค์ให้คนอื่นเข้าออกพลุกพล่าน แม้ทำเสียเองได้ก็ควรทำตามความพอใจ ดีกว่าจักต้องรอคนใช้ให้เสียเวลา ถ้าเป็นบ้านที่ไม่มีคนใช้ก็หมดปัญหาในเรื่องที่จักคอยคนอื่นต่อไป เพราะตนจะต้องทำเองทุกอย่างอยู่แล้ว.

๒. เมื่อตรวจระเบียบการบ้านเรียบร้อยทั่วถึงแล้ว ก็หันเข้า

ครัวหรือห้องรับประทาน ตรวจการแต่งอาหารเทียบไว้ตามเวลา ๆ นั้นไม่สู้จะตรงกันนัก บางบ้านเช้า บางบ้านสาย และการรับประทานก็มีกำหนดตั้งแต่ ๒ ถึง ๔ มื้อ คือ เช้า, สาย, กลางวัน, และเย็นหรือค่ำอีกมื้อ ๑ ที่ขนชื่อว่า ๔ มื้อรู้สึกเป็นการฟุ่มเฟือยอยู่สักหน่อย แท้จริงมื้อเช้าและกลางวันเป็นแต่เพียงอาหารเบา ที่นิยมตามสมัยหรือในชั้นผู้มีกำลังทรัพย์บริบูรณ์ มักใช้ขนมปังกาแฟ หรือไข่ไก่ เป็นอาหารรองท้องในตอนเช้า แต่ถ้าพูดอย่างสมัยก่อนก็สู้เข้าต้มของเราไม่ได้ กลางวันมักใช้เป็นของรับประทานเล่นเล็ก ๆ น้อย เรียกว่าของว่าง หมายความว่าเป็นเวลาว่าง จะมีก็ได้ไม่มีก็ได้ บางบ้านก็ไม่ใช้เลย เวลาไหนจักควรแก่อาหารชะนิดใดนั้น ต้องอนุโลมตามเวลาของการงานจักอำนวยให้เป็นไป สำคัญแต่เมื่อถึงเวลาก็ให้มีอาหารใหม่ ๆ เทียบไว้ พร้อมด้วยตนเองกระทำหน้าที่ปฏิบัติคอยสังเกตว่าสามีชอบรสอาหารชะนิดใด จักได้กำหนดไว้เพื่อประกอบให้ถูกความประสงค์ในโอกาสหน้าสืบไป เรื่องการปฏิบัติสมัยนี้ ผู้ชายก็หาได้แพ้หรือเอาเปรียบผู้หญิงแต่ฝ่ายเดียวไม่ ย่อมกระทำปฏิบัติให้แก่ผู้หญิงได้ดีเท่า ๆ กัน.

๓. เวลามีกิจธุระจะต้องไปณที่ใด ก็จัดเครื่องแต่งกายและสั่งพาหนะให้ตามควรแก่การ การแต่งกายสำหรับผู้ชายแม้จะไม่สู้มีเรื่องจุกจิกพิถีพิถันอะไรมากมายก็จริง แต่เพื่อความสะดวก จึงควรเอาใจใส่ช่วยเหลือจนสำเร็จเรียบร้อยตลอดไป.

๔. ตอนว่างงาน เมื่อได้พักผ่อนพอแก่ความต้องการแล้วก็ควรระลึกถึงงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ควรจะคุ้ยเขี่ยต่อไป เช่นเสื้อผ้าและของอื่น ๆ จักต้องบริหารให้แลดูใหม่อยู่เสมอ ยิ่งที่นอนแล้วเป็นเว้นเสียมิได้ทีเดียว สิ่งใดควรตากควรซักก็เอาออกตากออกซักแล้วปูปัดให้สะอาด แล้วคลุมผ้าไว้เพื่อกันฝุ่นละอองไม่ให้ปลิวมาจับได้ ถ้าเวลายังมีว่างจะยกให้เป็นส่วนของงานเย็บปักถักร้อยต่อไปก็ควร เช่นเสื้อชั้นในหรือถุงเท้า แม้ขาดเพียงเล็กน้อย ถ้ารับชุนหรือเย็บเสียก็คงใช้ไปได้อีกนาน นี่เป็นการประหยัดทรัพย์อันจะต้องถูกควักออกมาซื้อจ่ายได้อีกส่วน ๑ เว้นแต่ของนั้นชำรุดมากจนเกินแก่ที่จะเยียวยาเอามาซ่อมเข้าจะกลับแลน่าเกลียดแล้วก็ไม่ควรทำ.

๕. ของใช้ทุกอย่าง ควรจัดไว้ให้เป็นระเบียบแลดูงามตา ไม่ก้าวก่ายปะปนกันจนเกะกะ ถึงคราวต้องการใช้ก็ไม่ต้องไปเที่ยวหาที่อื่นให้เสียเวลา ตรงไปยังหมวดหมู่ของมันที่เดียวก็หยิบได้ทันที ข้อสำคัญเมื่อใช้การเสร็จแล้วควรนำเข้าเก็บเสียยังที่เดิมทุกคราวไป จัดได้ดังนี้จะทำให้งานน้อยและสะดวกขึ้นอีกมาก การทำที่ไหนทิ้งที่นั่นนั่นเป็นสิ่งไม่ควรประพฤติ นอกจากจะทำให้รกบ้านต้องคอยเก็บเขี่ยกันไม่รู้จักจบแล้ว ยังมีเรื่องที่จะแตกหักเสียหายชดมนต่อไปลงท้ายก็วนไปเข้าขีดจะต้องจ่ายทรัพย์ไม่รู้สิ้นสุด ถ้าพูดถึงโภคกิจก็เป็นสิ่งที่น่าคิดอยู่ว่า งานเก็บเล็กผะสมน้อยทำนองนี้ แม้หมั่นคุ้ยเขี่ยไม่ละเลยให้เป็นไปตามยถากรรม โดยเห็นเป็นของเล็กน้อยแล้ว

จะประหยัดรายจ่ายได้บีละมาก ๆ ทีเดียว อันของน้อยแม้สะสมอยู่เสมอ ๆ ก็มากขึ้นได้ เช่นปลวกขนดินมาทำรังได้ทั้งสูงทั้งใหญ่นั้น มันหาบคอนได้เหมือนคนเมื่อไร ปลวกตัว ๑ จะคาบดินได้ราวเมล็ดงาเดียวเท่านั้น ยังสามารถทำรังได้โต ๆ เข้าบทที่ว่า ของมากมาจากของน้อยฉะนั้น.

๖. ธรรมดาผู้กลับจากทำงานเหน็ดเหนื่อยมา ใจคอมักไม่ค่อยเบิกบาน จึงควรต้อนรับด้วยอาการยิ้มแย้มกะวีกะวาด การยิ้มแย้มเป็นโอสถที่ศักดิ์สิทธิ์ขนานหนึ่ง แม้จะมีอาการหิวโหยอ่อนเพลียมา เมื่อได้เห็นดวงหน้าอันแสดงมิตรภาพปรากฏอยู่เช่นนั้น ความอ่อนเพลียก็จะเปลี่ยนเป็นสดชื่นขึ้นทันที เมื่อได้ช่วยในเรื่องเปลี่ยนเครื่องแต่งกายและจัดให้อาบน้ำเรียบร้อยแล้ว ก็ดำเนินในเรื่องอาหารสืบไปตามสมควรแก่เวลานั้น ๆ พอได้รับประทานและพักผ่อนเสียเล็กน้อยแล้วก็มีความสุข.

๗. เวลารับประทานอาหารก็ดี พักผ่อนอารมณ์ก็ดี ควรนำแต่เรื่องที่เจริญใจมาสนทนา เวลาสามีมีทุกข์ ภรรยาที่ฉลาดควรหาอุบายพูดกล่อมใจ หรือช่วยออกความคิดบำบัดข้อขัดข้องเหล่านั้นให้บันเทาลง ความทุกข์ที่รุนแรง ถ้าไม่คิดแก้ไขให้เบาลงเสียบ้างจะเป็นชะนวนนำเข้าสู่ความหายนะได้ง่าย สำหรับผู้หย่อนสติด้วยแล้วก็ยิ่งเร็วทีเดียวในอันจะวิ่งเข้าสู่กรอบของอบายมุข มีสุราเป็นตัวการจูงไปส่งให้เป็นเหยื่อของความเสื่อมอื่น ๆ ในพวกของมัน ทั้งนี้

เพราะไปหลงว่าสิ่งเหล่านั้นจักเป็นเครื่องช่วยบันเทาความทุกข์ของตน ได้ ที่แท้ก็ตรงกันข้าม นั่นคือปากช่องแห่งความพินาศต่างหาก ทั้งนี้ก็เพราะเหตุแห่งความระทมทุกข์นั้นเอง กระทำให้มืดมนหมดสติเข้าทำนองเห็นกงจักรเป็นดอกบัว หาเป็นอุบายที่ดีได้ไม่.

๘. ส่วนการจัดสถานที่หรืออาหารตามที่กล่าว ก็ควรให้ถูกหลักอนามัย ๆ เป็นอย่างไรควรตรวจดูในตำราแพทย์ "สุขวิทยา."

๙. ถ้ามีเรื่องเจ็บไข้เกิดขึ้นแก่สามี แม้อาการเพียงแต่เล็กน้อย ก็ควรหาหยูกยาบำบัดเสีย โรคจะได้ไม่กำเริบต่อไป แต่การให้ยาจะต้องรู้จักลักษณะของไข้ให้แน่นอนเสียก่อน ถ้าเป็นไข้ชะนิดที่เคยพยาบาลเคยให้ยามาแล้ว จึงค่อยทำตามเคย แม้อาการแปลกผิดจากที่เคยเป็นแล้ว อย่าพึงให้ยาเองเป็นอันขาด ควรจัดให้เป็นหน้าที่ของแพทย์รักษาพยาบาลต่อไป ส่วนหน้าที่ ๆ ภรรยาจะพึงปฏิบัติก็คือควบคุมการพยาบาลทั้งปวง ฟังคำสั่งของแพทย์ในเรื่องที่จะให้ยาให้อาหารและอื่น ๆ การพยาบาลไข้หนักจักต้องจดรายงานอาการของคนไข้ทุกระยะไว้ให้แพทย์ดูเสมอ สิ่งที่ผู้พยาบาลควรปฏิบัติ แม้แพทย์จะยังไม่ทันสั่งให้ทำก็ตามที่ แต่เมื่อทำเข้าแล้วคงไม่ผิด สิ่งนั้นคือความสะอาด ไม่นิยมว่าจะเป็นของบริโภคหรือสิ่งใด ๆ สุดแต่เกี่ยวเป็นของสำหรับคนไข้แล้ว จักต้องทำให้สะอาดหมดจดทุกอย่าง.

อนึ่งธรรมดาคนไข้มักใจน้อย จู้จี้จุกจิก ถ้าปฏิบัติไม่ถูกความประสงค์ ก็บ่นกะปอดกะแปดจนถึงกล่าวคำรุนแรง เป็นที่ระคาย

โสตและน่ารำคาญ ผู้พยาบาลแม้ไม่ถึงพร้อมด้วยขันติ มีเมตตา กรุณาเป็นบทนำ หรือกตัญญูกตเวทีมั่นคงอยู่แล้ว ก็น่าจะหลีกให้พ้นอำนาจแห่งปฏิฆะได้ยาก ถ้าไม่ใช้ความอดทนเข้าช่วยต้านทานด้วยแล้ว จะรู้สึกขาดหลักสำคัญของผู้พยาบาลไปมากทีเดียว พ้นจากนี้ไปก็ยังมีสิ่งที่กระทำให้ต้องหนักอกหนักใจอยู่อีกเรื่อง ๑ คือ อาหาร ซึ่งบางไข้แพทย์ห้ามอาหารหยาบ นอกจากสิ่งที่เป็นน้ำล้วน ๆ เช่นน้ำต้มเนื้อสัตว์ (ซุบ) และของอื่นที่เป็นน้ำเช่นกัน สิ่งอื่นนอกจากที่กล่าวนี้แล้วเป็นเข้าอยู่ในข่ายต้องห้ามทั้งสิ้น ที่สุดแต่ข้นข้าวต้มก็ยังไม่ยอมผ่อนให้ แม้สิ่งที่ยอมแล้วยังถูกจำกัดให้แต่เพียงเท่านั้นเท่านี้ต่อไปอีก ข้างฝ่ายคนไข้ซึ่งตามปกติเป็นคนใจน้อยอยู่แล้ว เมื่อมาถูกบังคับเข้าเช่นนั้น ประกอบด้วยความหิวโหยเป็นกำลัง ก็ผูกใจขัดแค้น ตั้งวิวาทกับผู้พยาบาลเรื่อยไป ไข้ที่ต้องการอาหาร ถ้าไม่มีอาหารส่งให้พอแก่ความต้องการ ก็ยิ่งทวีความอยากความหิวยิ่งขึ้น อ้อนวอนขอสิ่งโน้นก็ไม่สมประสงค์ สิ่งนี้ก็ไร้ผล ประหนึ่งว่าคนพยาบาลมีใจเหี้ยมโหดหมดความเมตตาปราณีเอาเสียทีเดียว แม้ผู้นั้นไม่มีใจหนักแน่นพอก็ถึงต้องจำนน ด้วยความกรุณาสงสารจะทนมองดูหน้าผู้ที่ตกอยู่ในห้วงแห่งทุกข์อยู่กะไรได้ ยังไข้อีกจำพวก ๑ มีอาการตรงกันข้ามกับที่กล่าว คือที่แพทย์มิได้ห้ามอาหารกวดขันอะไรนัก ซึ่งคนไข้เบื่อเสียเอง นี้ก็กระทำความลำบากให้แก่ผู้พยาบาลไม่น้อยเหมือนกัน คราวนี้ผู้พยาบาลกลับต้องอ้อนวอนให้รับประทาน

สิ่งโน้นดีก็แล้ว สิ่งนี้อร่อยก็แล้ว ก็คงได้รับตอบแต่เพียงสั้นศีร์ษะเรื่อยไป จนผู้ถามหมดปัญญา ถึงต้องใช้อุบายพูดต่าง ๆ นา ๆ ก็ยังไม่ค่อยสำเร็จ จึงคงตกเป็นเรื่องลำบากทั้งชั้นทั้งล่อง ความจริงไข้จำพวกหลัง ถ้าผู้ป่วยไม่เบื่อเสียเองแล้ว อาหารก็กลับมีประโยชน์เท่า ๆ กับยาหรือยิ่งกว่าด้วยซ้ำไป ผู้พยาบาลที่มีไหวพริบต้องเป็นผู้รู้จักใจคนไข้ ฉลาดหาอุบายพูดปลอบโยนให้เชื่อถือและปฏิบัติตาม จึงนับว่าได้เป็นผู้บริหารการยังผลให้เกิดสมแก่หน้าที่ ทั้งช่วยกำลังแพทย์ได้เป็นอย่างดีด้วย.

๑๐. ส่วนหน้าที่ปกครองบังคับบัญชาผู้คนบ่าวไพร่ ให้เป็นระเบียบอยู่ในถ้อยคำนั้น ต้องอาศัยความเมตตาปรานี เออเพื่อเผื่อแผ่ พร้อมทั้งความเที่ยงธรรมเป็นเครื่องผูกใจ ดังจะกล่าวในทิศเบื้องต่ำสืบไป อนึ่งงานที่เกี่ยวเป็นเครื่องอุปกรณ์ความสุข ก็ควรดูแลให้กิจการดำรงอยู่ตามระเบียบทั้งภายในบ้านและนอกบ้าน ไม่ให้วิการเสียหายโดยเหตุไม่บังควร (ภายในได้แก่สมบัติในบ้าน ภายนอกได้แก่สิ่งที่เป็นผลประโยชน์รายได้ เช่นเรือกสวนไร่นา บ้านเรือนตึกแพที่ให้เช่าและลูกหนี้เป็นต้น) จริงอยู่ สมัยก่อน หน้าที่บริหารการบ้านเรือนเป็นส่วนผู้ชายรับผิดรับชอบฝ่ายเดียว งานเบ็ดเตล็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ จึงยกให้เป็นหน้าที่ของผู้หญิง ๆ ไม่จำต้องเรียนรู้การงานอันเป็นส่วนของผู้ชายเลย โดยเหตุที่เป็นผู้อ่อนแอ แต่สมัยนี้ ผู้หญิงมีความรู้และความสามารถในศิลปะเท่า ๆ กับผู้ชายแทบทุกอย่างแล้ว

แม้ผู้ชายมีธุระการงานพิเศษออกไป ไม่ค่อยมีเวลาอยู่บ้านมากนัก งานของบ้านฝ่ายภรรยาจึงต้องเข้าจัดให้ดำเนินอยู่เสมอ ไม่ต้องหยุดชะงัก.

สถาน ๒ ภรรยาอนุเคราะห์สามี "ด้วยการสงเคราะห์คนข้างเคียงของผัวดี," ประเภทแห่งคนข้างเคียงนี้ จะเป็นญาติมิตรหรือใครก็ตาม สุดแต่เป็นผู้ที่สามีได้เคยรักใคร่นับถือ และเคยให้พึ่งพาอาศัยมาแต่ก่อน ก็ควรอนุเคราะห์เกื้อกูลตามสภาพของบุคคล และการสงเคราะห์จะได้สำเร็จจากทางเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของตน หรือด้วยความขอร้องของผู้นั้น ก็ตกอยู่ในระดับแห่งการสงเคราะห์เช่นกัน แต่ถ้าสำเร็จด้วยความเอื้อเฟื้ออันเป็นลักษณะสำแดงน้ำใจอารี ย่อมมีน้ำหนักดีกว่า การสงเคราะห์มีอยู่ ๒ ทาง คือทางกำลังกาย และกำลังทรัพย์ โดยมากมักเป็นทางทรัพย์ ส่วนทางอัธยาศัย เช่น ประพฤติกิริยาวาจาเป็นระเบียบเรียบร้อยนั้น ย่อมเป็นเสน่ห์ ชวนให้บุคคลทุกชั้นเอ็นดูรักใคร่เป็นมิตรทั่วไป ระบอบนี้โยงไปถึงการต้อนรับแขก ซึ่งมีส่วนได้ส่วนเสียแฝงอยู่ด้วย เพราะใกล้ต่อการสรรเสริญและนินทา อันแม่เรือนจะต้องประสพอยู่เสมอ ฉะนั้นจึงควรกระทำตนให้เป็นผู้ไม่เพิกเฉย ในเมื่อได้เห็นแขกมาถึงบ้านแล้ว พึงกระทำปฏิสันถารต้อนรับโดยอัธยาศัยสุภาพอ่อนโยน กล่าวเชื้อเชิญด้วยถ้อยคำละมุนละม่อมควรแก่ชั้นของบุคคล การไม่แสดงตนเป็นคนกระด้างเย่อหยิ่งนั้นแล เป็นเครื่องจูงใจผู้ที่ได้ประสพให้นิยม

รักใคร่นับถือยิ่งขึ้น แม้แต่คนที่เคยเป็นศัตรูมาก่อน, ถ้าแขกที่มาแต่ทางไกล จักต้องดำเนินถึงการเลี้ยงดูหรือจัดที่ให้พักอาศัย อย่างใดอย่างหนึ่งก็แล้วแต่ทำนองการ แม้จะหมดเปลืองไปบ้างก็เป็นชั่วบางครั้งบางคราว นาน ๆ จะได้รับรองอาคันตุกะอย่างนี้สักคราว ๑.

สถาน ๓ ภรรยาอนุเคราะห์สามี "ด้วยไม่ประพฤติล่วงใจผัว," คำว่า ล่วงใจได้กล่าวมาแล้วในบทของฝ่ายสามี ส่วนภรรยาที่ดีมีหิริโอตตัปปะ จักต้องถนอมตนไม่ประพฤติลามกเช่นนั้น เพราะเป็นการชั่วร้ายน่าบัดสีที่สุด ทั้งเป็นเหตุอันจะนำตนให้ตกเป็นคนเลวทรามชั่วช้าสามานย์ตลอดชาติ ไม่มีสมาคมใดจะจัดที่ไว้รับรองคนชะนิดนี้เลย ถึงจำเป็นจะต้องเข้ารวมวงด้วยคนหมู่มากแล้ว ก็คงเข้าไปทำท่าเก้อ ๆ แลดูหน้าใครไม่เต็มตา ด้วยความรู้สึกในการกระทำชั่วคอยสะกิดใจให้หวาดหวั่นอยู่ไม่รู้วาย แท้จริงสามีเดิมก็เป็นคน ๑ ที่ตนเคยรักใคร่นับถือมาก่อน เมื่อกลับเอาใจออกหากไปคบชายอื่นให้มีอำนาจเหนือตน หรือเสมอด้วยสามีดังนี้ ก็เท่ากับเที่ยวแสวงหาศัตรูมาให้เป็นคู่แข่งขันกับสามีของตน ทั้งตนเองก็เลยพลอยเป็นศัตรูไปด้วย เช่นนี้ไม่ช้าก็จะถึงซึ่งความตกต่ำ (ดังนางโมราในเรื่องนิทานจันทรโครพ) การกระทำตนเป็นคนกว้างขวางในหมู่คนเพศตรงกันข้ามให้สนิทสนมเป็นอาจิณอยู่นั้น แม้จักมิได้เป็นไปในทำนองชู้สาวก็คงไม่พ้นการครหาจากสุภาพชนได้ ฉะนั้นผู้หวังความบริสุทธิหมดจด จึงควรระวังอย่าให้มีมลทินในเรื่องเช่นนี้ ความรักษาสัตย์มั่นคง

ต่อกันนั้นแล เป็นมงคลอันประเสริฐ.

สถาน ๔ ภรรยาอนุเคราะห์สามี "ด้วยการรักษาทรัพย์ที่ผัวหามาได้ไว้," ของมีราคาตั้งแต่สตางค์เดียวขึ้นไปชื่อว่าทรัพย์ทั้งสิ้น การดูแลรักษาก็ปฏิบัติตามประเภทของสิ่งนั้น ๆ คือไม่ให้เสื่อมเสียไปในเหตุอันไม่บังควร ยิ่งของที่มีราคามากก็ยิ่งควรรักษาไว้ในที่มั่นคงพ้นอันตรายทั้งปวง แต่ถ้าเป็นทรัพย์ที่จักทำประโยชน์ให้งอกงามต่อไปอีกได้ ก็ไม่ควรเก็บนิ่งไว้กับบ้านเฉย ๆ ซึ่งไม่เพียงแต่จะทำให้ขาดประโยชน์ที่ควรจะได้อย่างเดียว ยังเป็นสิ่งยั่วผู้ร้ายให้ปองอีกด้วย ทางที่ดีควรนำออกทำประโยชน์ ให้มีส่วนเป็นรายได้งอกงามไปอีก โดยมีหลักฐานเป็นที่เชื่อได้ เช่นรับจำนองที่ดินหรือเรือกสวนไร่นาเป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่ต้องเป็นกังวลห่วงใยว่าโจรจักล้วงลัก หรือไฟจักไหม้เหมือนของอื่น ๆ แต่หากกระทำเช่นนั้นไม่ได้เพราะทุนน้อย ก็ควรเสาะหาสิ่งที่พอเหมาะแก่ทุนที่มีอยู่ ข้อสำคัญจะทำอะไรที่เกี่ยวด้วยบุคคลแล้ว ควรนึกถึงการล่อลวงไว้บ้าง ถ้าประสงค์เพียงความปลอดภัย หรือมีผลบ้างเล็กน้อยเท่านั้น การฝากคลังออมสินได้ยินว่ามั่นคงดี เพราะเป็นของรัฐบาล แท้จริงศัตรูสำคัญของทรัพย์ที่หาวิธีป้องกันได้ยาก ก็คือตัวของเรานั่นแล ถ้าเราตั้งกองบำเพ็ญในอันที่จะให้หมดเปลืองไปฝ่ายเดียว ไม่ยับยั้งคิดถึงการข้างหน้าข้างหลังให้รอบคอบก่อนแล้ว การรักษาต่อให้ล้นกุญแจตั้งร้อยชั้น ก็หนีภัยชะนิดนี้หาได้ไม่ ความยั้งคิดในเรื่องใช้ทรัพย์ให้

เป็นประโยชน์นั้น ถ้าผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเรือนหมั่นเอาใจใส่อยู่เสมอ ๆ ก็จักผ่านพ้นเครื่องเดือดร้อนอันจะพึงมีมาสู่ตนและครอบครัว กับทั้งทารกซึ่งจะอุปบัติขึ้นในกาลข้างหน้า หากเผอิญมาประสพเวลาขัดสนยากจนเข้า ก็จะแลเห็นเป็นภาพที่น่าสังเวชอย่างยิ่ง ฉะนั้นจึงควรระวังการจ่ายอย่าให้เพลิดเพลินจนเกินรายได้บ่อยนัก จะเกิดลำบากขึ้นภายหลัง ในเมื่อไม่มีที่จะหยิบฉวย อบายมุขที่กล่าวไว้ข้างต้นก็เป็นศัตรูสำคัญของทรัพย์อย่างมากมาย ถ้าคิดหลีกเลี่ยงเสียให้ไกลจักเป็นผลดี คำว่ารักษาทรัพย์ ในที่นี้ไม่ได้ประสงค์แต่เพียงรักษาเพื่อปลอดภัยอย่างเดียว ในกิจการทั้งปวงที่กระทำเพื่อออมทรัพย์ดังกล่าวมาแล้ว ก็เป็นอันรักษาด้วยเหมือนกัน การประหยัดรายจ่ายให้พอดีนั้นแล เป็นของควรเอาใจใส่แท้ แต่สำหรับผู้ไม่เคยประพฤติมาแต่เดิมแล้วก็ทำยากอยู่ เพราะอาย, กลัวเขาจะว่าใจคับแคบบ้าง, ตระหนี่เหนียวแน่นคิดเล็กคิดน้อยบ้าง จึงเลยทำไม่ได้เอาเสียทีเดียว การผีกตัวเช่นนี้มาเสียจนเคย กระทั่งสตางค์ไม่มีจะติดตัวแล้ว ก็ยังไม่คิดเปลี่ยนให้ตรงแก่สภาพของตน เช่นนี้ เรียกกันว่า “จมไม่ลง” แต่ผู้ที่กลัวความเสื่อมจักต้องประหยัดได้ เช่นสิ่งใดมีอยู่แล้วยังไม่ควรจ่ายเพิ่มเติม ก็ไม่พยายามจ่าย เพราะถ้าเป็นของที่เสียได้ง่าย หรือไม่มีที่เก็บให้สมควร ของก็จักเสียไปโดยมิได้รับประโยชน์อะไร มีสุภาษิตสอนให้รู้จักการประหยัดอยู่บท ๑ ซึ่งทราบกันอยู่ดาษดื่น แต่เห็นว่าผู้ที่ยังไม่ทราบ

ก็คงยังมี ทั้งเป็นคำสอนที่น่าฟังมาก จึงนำมาลงไว้ฉะเพาะที่ต้องการ ดังนี้ “มีสิ่งพึงประจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดเพราะเป็นของต้องประสงค์ มีน้อยกินน้อยค่อยบรรจง อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน ไม่ควรซื้อก็อย่าไปพิไรซื้อ ให้เป็นมือเป็นคราวทั้งคาวหวาน” นี้เป็นคำสอนที่น่าเอาใจใส่อยู่ เพราะการจ่ายเพลิน จนไม่เหลียวแลถึงความหมดเปลืองบ้างแล้ว ภายหลังจะลำบาก ที่ถูกควรถือความจำเป็นเป็นสำคัญ ไม่ควรเอาความใคร่เป็นใหญ่ แท้จริงถ้าเป็นของที่ต้องใช้อยู่เสมอ ทั้งเก็บไว้นานได้ด้วยแล้ว ก็ไม่ควรซื้อย่อยเหมือนกัน เพราะการซื้อคราวละเล็กละน้อยมักแพงกว่าที่ซื้อคราวละมาก ๆ ที่ซื้อมากก็เพื่อต้องการให้ถูกลง แม้ผู้ขายจักได้กำไรน้อยหน่อยก็ยินดีขาย เพื่อรวมทุนซื้อสินค้ามาขึ้นร้านใหม่ ถือว่าเป็นสิบเบี้ยใกล้มือ อนึ่งก่อนจะออกจ่ายควรตรวจของที่มีอยู่ให้รู้ว่า สิ่งใดหมดสิ่งใดยังอยู่มากน้อยเท่าไร จักต้องจ่ายเพิ่มเติมอีกหรือไม่ เมื่อทราบจำนวนของที่มีอยู่เสียก่อนแล้ว จะได้กะจ่ายให้พอเหมาะแก่ความต้องการ ไม่ให้เกินจนต้องเหลือทิ้งเน่าเฟอะ หรือไม่ขาดจนถึงต้องวิ่งซื้อเพิ่มเติมเป็นที่เสียเวลา ที่กล่าวมาเป็นการยืดยาวทั้งนี้ ใช่ประสงค์จะให้มัธยัสถ์จนเกินส่วน ถึงแก่ควรจ่ายควรมีใช้มีกิน ก็สู้ละเว้นเสียจนหมดความสุขเช่นนั้นหามิได้ ความต้องการเพียงให้รู้จักคำว่า “พอดี” เท่านั้น เมื่อถึงคราวจะต้องจ่าย เช่นสิ่งนั้นควรมี สิ่งนี้จะปล่อยให้หมดมือเสียทีเดียวไม่ได้ หรือประจวบคราวทำ

การงานเป็นพิเศษต่างจากธรรมดา ก็ต้องกำหนดเอาความเพียงพอเป็นเกณฑ์ อย่าให้มีการบกพร่องขัดภายหลังจะลำบาก นี้เป็นส่วนฉะเพาะอาหาร ถ้าพูดถึงของใช้ก็ต้องพิจารณากันไปอีกรูป ๑ ตามลักษณะแห่งของนั้น ๆ เช่นของเลวเสียง่าย ที่เรียกว่ากำมะลอเอามาใช้ไม่กี่วันก็เสีย เช่นนี้แม้ราคาจักถูกก็กลายเป็นแพงไป จึงควรเลือกเอาความทนทานอีกโสด ๑ ถ้าไม่เป็นของเสียง่ายแล้ว แม้จักทรามไปบ้างก็ยังใช้ได้นานกว่ากัน ส่วนการใช้อย่างอื่นมีค่าสินจ้างเป็นอาทิ ก็อนุโลมเข้าในระเบียบนี้ พูดให้เข้าใจง่ายก็คือพยายามประหยัดรายจ่ายให้ต่ำกว่ารายได้อยู่แล้วก็เป็นที่อุ่นใจ ตามส่วนในหนังสือโลกนิติแบ่งไว้ดังนี้ . “ทรัพย์มีสี่ส่วนให้ควรแบ่ง สองส่วนแจงแจกใช้ตามปรารถนา ส่วนหนึ่งซ้อสะเบียงเลี้ยงอาตมา ส่วนหนึ่งอย่าหยิบใช้ไว้กับตน” ตามหลักนี้สำหรับผู้หาได้เพียงพอ ก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่ถ้าไปถูกผู้ที่หาได้น้อยเข้า ก็คงปฏิบัติให้ถึงขีดนี้ไม่ได้ แต่ก็ยังเป็นปริยายที่ควรสำเหนียกจดจำไว้สำหรับเทียบเคียง เพื่อผ่อนผันมิให้หลวมตัวจนถึงเดือดร้อน และคำว่า “เก็บ” สมัยนี้มิได้เก็บจนถึงชื่อว่าบูชาเงินเป็นพระเจ้า ซึ่งเป็นการตระหนี่จนไม่ได้รับประโยชน์อะไรเสียเลยจากเงินนั้น ที่ถูกมีทางจะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้สถานใด ก็ควรใช้ดังกล่าวมาในตอนต้น อนึ่งการวิบัติ เช่นภัยทั้ง ๕ มีโจรภัยเป็นต้น หรือประกอบการค้าขายขาดทุนเหล่านี้ แม้เกิดขึ้นเวลาใด ก็จักต้องกระเทือนถึงทรัพย์ซึ่งกะไว้พอดีแก่การใช้

จ่ายให้เคลื่อนคลาดไปฉะนี้ ถ้ามีสติตั้งอยู่ในความไม่ประมาทแล้ว ควรมีทุนสำรองไว้เสียอีกแผนก ๑ ไม่ได้มากก็น้อย ทั้งนี้อยู่ในทำนองผ่อนหนักเป็นเบา.

ลำดับต่อไปนี้ จะนำบททิฏฐธัมมิกประโยชน์ กับสุขของคฤหัสถ์ ๔ อย่างมาลงไว้ เพื่อเป็นเครื่องอุปกรณ์ในการรักษาทรัพย์ให้มั่นคงยิ่งขึ้น.

ทิฏฐธัมมิกประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง

๑. ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิตก็ดี, ในการศึกษาเล่าเรียนก็ดี, ในการทำธุระหน้าที่ของตนก็ดี. ๓ อย่างนี้ เป็นปฏิปักษ์แก่การเกียจคร้าน ๖ สถานตามที่กล่าวมาข้างต้นอยู่ ซึ่งจำจะต้องงดเว้นไม่เหลียวแลเสียทีเดียว.

๒. ถึงพร้อมด้วยการรักษา, คือรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่นไม่ให้เป็นอันตรายก็ดี, รักษาการงานของตัวไม่ให้เสื่อมเสียไปก็ดี. การรักษาทรัพย์ไม่ให้เป็นอันตรายด้วยเหตุอันไม่บังควรมีประโยชน์เพียงใดย่อมทราบกันดีอยู่แล้ว และวิธีรักษาก็ปฏิบัติตามที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้น ส่วนลักษณะบริหารการงานไม่ให้เสื่อมนั้น จักต้องประกอบด้วยกำลังใจผูกพันอยู่แต่ในงานของตน ไม่เกียจคร้านเห็นแก่เกมสนุกเพลิดเพลินจนเสียงานเสียการ ระวังรักษาระเบียบของงานที่ทำให้เรียบร้อยอยู่เสมอ แท้จริงการงานก็คือที่เกิดแห่งทรัพย์นั้นเอง เมื่อรักษาการงานให้เจริญอยู่ได้แล้ว ก็คงบังเกิด

ซึ่งความสมบูรณ์ ความขยันเป็นเครื่องอุปถัมภ์การงาน ๆ เป็นบ่อเกิดแห่งลาภและยศนั้นแล.

๓. ความมีเพื่อนเป็นคนดี, ไม่คบคนชั่ว. การคบคนดีนับเป็นสง่าราศรีแก่ตน เหมือนเดินในทางที่เตียนราบรื่น ไม่รกชัฏด้วยขวากหนาม ถ้ากล่าวถึงประโยชน์ อย่างน้อยก็ช่วยธุระให้เป็นที่เบาใจ:บาแรงได้ แม้สูงขึ้นไปอีกก็เข้าหลักมิตรแท้ (จะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า) ซึ่งสมมติว่าเป็นโชคอันจักหาได้ไม่สู้ง่ายนัก แต่คนชั่วนั้นซิ มีอยู่ดกดื่น แม้ไปคบเข้าก็จะจูงไปในทางที่ตรงกันข้าม ดังจะแสดงไว้ในลักษณะคนเทียมมิตรข้างหน้าต่อไปเหมือนกัน, ตามภาษิตที่ว่า "คบคนดีมีศรีแก่ตัว คบคนชั่วปราชัย" นี้เป็นของไม่ควรลืม.

๔. การเลี้ยงชีวิตตามกำลังทรัพย์ที่หาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟูมฟายนัก, ข้อนี้ความกินกันกับที่กล่าวมาแล้ว แต่หากตอนนี้พูดถึงการเลี้ยงชีวิตโดยตรง จึงควรกล่าวไว้ย่อ ๆ พอประกอบกับตัวบท เป็นต้นว่าเราหาได้พอสมควรแก่การใช้แต่เพียงของอย่างกลาง เช่นอาหารควรเพียงข้นปลาและหมู หรือสิ่งที่เป็นชั้นเดียวกันได้ ก็ไม่ควรไปเอื้อมถึง นก, รังนก, หรือหูปลาฉลามต่อไป จำพวกเครื่องแต่งกายหรือของอย่างอื่นก็เช่นกัน ที่ไม่แพงและแลดูสะอาดตาเท่า ๆ กับของที่แพงก็มีถมไป ไม่ควรจะดิ้นรนเที่ยวแสวงหาของแพงมาใช้ให้เปลือง และได้รับผลเท่า ๆ กันนั้นเลย นี้พูดสำหรับ

ผู้มีฐานะอย่างกลาง ข้อใหญ่ใจความก็ให้รู้จักประมาณว่าตนตกอยู่ในฐานะใด จะควรใช้แค่ไหนเท่านั้น ถ้าใช้เกินตัวไปก็นำให้เดือดร้อนภายหลัง แต่ถ้าประหยัดจนถึงฝืดเคืองก็หมดความสุข ชวนให้เกิดเดือดร้อนขึ้นได้ดุจกัน ถ้ารู้จักผ่อนผันเอาเกณฑ์พอดีเป็นเครื่องวัดดังกล่าวมาข้างต้นแล้วไซร้ ก็พ้นจากความลำบากอันจักอุบัติขึ้นภายหน้าได้.

สถาน ๕ ภรรยาอนุเคราะห์สามี "ด้วยขยันไม่เกี่ยจคร้านในกิจการทั้งปวง" ผู้มีนิสัยไม่เกี่ยจคร้านดังนี้ โดยมากมักเป็นคนกตัญญูต่อความหายนะ จึงนำให้เป็นคนหมั่นเอาใจใส่ในธุระการงานของตน ตามในบททิฏฐธัมมิกประโยชน์ที่กล่าวข้างต้น โดยเห็นสิ่งใดจะเป็นประโยชน์ ก็อุตส่าห์ตั้งความเพียรประกอบสิ่งนั้นจนบัลลุ สิ่งใดควรทำในวันเดียวสำเร็จ ก็ไม่ยอมให้เนิ่นไปถึงวันที่ ๒ และที่ ๓ สิ่งใดจะเสียหายเพราะการละเลยทอดทิ้ง ก็ตั้งความอุตส่าห์พากเพียรประกอบสิ่งนั้นจนสำเร็จ ไม่ยอมให้เสียหายไปเพราะความเกี่ยจคร้านเป็นอันขาด พูดให้ถูก ก็คือเป็นคนที่มีใจเพลิดเพลินในกิจการงานของตน ไม่ถือเอาความเหนื่อยยากมาเป็นข้ออ้าง.

วิเคราะห์ทิศเบื้องซ้าย

บุคคลจะเป็นประเภทหญิงหรือชายก็ตาม ย่อมอยู่แต่ลำพังตนโดยไม่คบเพื่อนฝูงไปมาวิสาสะนั้นไม่ค่อยมี หรือไม่มีทีเดียว แต่การคบเพื่อนก็จำต้องเลือกบุคคลที่มีความรักใคร่นับถือต่อกัน (ไม่ใช่เรารักเขาข้างเดียว) แม้ได้ประสพคนเช่นกล่าวนี้จึงควรสมาคมคบหา ต่างอำนวยความสุขและประโยชน์ให้ซึ่งกันและกัน ดุจข้อไขในทิศเบื้องซ้าย ดังนี้ :—

ทิศเบื้องซ้าย มิตร กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยให้ปัน.

๒. ด้วยเจรจาถ้อยคำไพเราะ.

๓. ด้วยประพฤติประโยชน์.

๔. ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ.

๕. ด้วยไม่แกล้งกล่าวให้คลาดจากความจริง.

สถาน ๑ กุลบุตรบำรุงมิตร "ด้วยการให้ปันนั้น," แสดงว่าไม่เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่นรักทรัพย์ยิ่งกว่าเพื่อนที่ดี เมื่อเห็นเพื่อนมีความใคร่ในสิ่งที่ตนมีอยู่ ก็ยินดีหยิบยื่นให้ด้วยไมตรีจิตต์ มิพักรอให้เพื่อนต้องออกปากขอร้อง แท้จริงการให้เป็นเครื่องผูกพันความเป็นมิตรให้สนิทแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น.

สถาน ๒ กุลบุตรบำรุงมิตร "ด้วยเจรจาถ้อยคำไพเราะ," คำใดที่สุภาพอ่อนโยน ชวนให้ผู้ฟังยินดีเพิ่มความรักใคร่นับถือยิ่ง

ชิน ไม่ต้องระแวงว่าจะมีเลสนัยแอบแฝงอยู่ด้วยแล้ว คำนั้นก็ชื่อว่าไพเราะ ส่วนคำที่ยอตะพิดตะพือไม่เลือกว่าถูกหรือผิด กระทำให้น่าระแวงว่าจะมีเล่ห์เหลี่ยมเจืออยู่ด้วยแล้ว คำนั้นจะจัดเป็นไพเราะหาได้ไม่ แต่คงรวมอยู่ในพวกที่เรียกว่าปากหวาน คำพูดที่อ่อนละมุนไม่ก้าวร้าวนั้น ใช่แต่จะเป็นแต่เพียงเครื่องสมานน้ำใจผู้ฟังให้เป็นมิตรแต่อย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ ยังเป็นสื่อนำให้ประสพสิ่งอันพึงประสงค์ได้ด้วย.

สถาน ๓ กุลบุตรบำรุงมิตร "ด้วยประพฤติเป็นประโยชน์," คือสิ่งที่จะนำไปสู่ความเจริญ เช่นช่วยเหลือกิจธุระการงานให้เป็นที่เบาใจ ตลอดถึงการป้องกันบำบัดภยันตรายต่าง ๆ มีพยาบาลเมื่อเวลาเจ็บไข้เป็นต้น ดำเนินวิธีปฏิบัติตามระบอบมิตรแท้ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น.

สถาน ๔ กุลบุตรบำรุงมิตร "ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ," คำนี้หมายถึงความเสมอภาค แม้จะรู้สึกว่าตนดีกว่าด้วยชาติ, สกุล, ยศศักดิ์, และสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ก็คงไม่สำแดงความเห่อเหิม อันส่อให้เห็นเป็นดูหมิ่นแก่กันแต่อย่างใด หรือแม้ต่อไปจักได้เป็นคนใหญ่คนโตขึ้นก็ตามที แต่อัชยาศัยไมตรีเคยมีต่อกันมาอย่างไรก็คงมีเป็นปกติเช่นเดิม ไม่แสดงอาการผิดแผกให้ปรากฏเป็นเชิงยกตนข่มท่าน ผู้ที่มีสติรอบคอบกลับจะต้องสำรวมกิริยาสงบเสงี่ยมเสียอีก ฝ่ายเพื่อนที่มีอัชยาศัยก็คงรู้จักตำแหน่งหน้าที่ของ

ตนเองว่าจะควรปฏิบัติแค่ไหน การประพฤติไม่สม่ำเสมอนั้น มีเสี่ยงติเตียนกันมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว จนถึงประพันธ์เป็นบทนิทานไว้ก็มีอยู่มากหลายดังนี้ ผู้เจริญด้วยลาภและยศจึงมักระวังไม่ให้ใครติเตียนได้ในเรื่องพรรค์นี้ อันการไม่หลงถือตัวจัดเป็นวิถีทางแห่งสามัคคีธรรม สมควรได้รับความสรรเสริญ.

สถาน ๕ กุลบุตรบำรุงมิตร "ด้วยไม่แกล้งกล่าวให้คลาดจากความจริง," คือไม่กล่าวคำลวงให้เขาเข้าใจเขวเป็นอย่างอื่นซึ่งไม่ตรงต่อความจริง อันเป็นเหตุนำความเสียหายมาให้แก่ผู้ฟังมากมาย หรือบางเรื่องอาจย้อนกลับไปหาผู้กล่าวเองด้วยก็ได้ แม้ผู้ฟังนำไปใช้ผิด ๆ บางทีกล่าวเพื่อความสนุกเพลิดเพลิน แต่เมื่อมีเหตุกลับเป็นไม่สนุกขึ้นก็จะต้องเสียใจภายหลัง ฉะนั้นจึงควรรักษาคำพูดไว้ดุจรักษาของที่มีค่า อันคำจริงชื่อให้เห็นความซื่อตรงของผู้กล่าว กระทำให้น่าคบน่านับถือยิ่งขึ้น.

ความตั้งแต่ ๑ ถึง ๔ ตรงกับสังคหวัตถุ ดังได้นำมาลงไว้นี้.

สังคหวัตถุ ๔ อย่าง

๑. ให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่คนอื่นที่ควรให้ปัน.

๒. เจรจาวาจาที่ออนหวาน.

๓. ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น.

๔. ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว.

คุณทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้.

ลำดับนี้จะได้นำธรรมของฆราวาสมาเข้าระเบียบไว้ เพื่อเป็นเครื่องอุปกรณ์แก่หมวดธรรมเบื้องต้นอีกภาค ๑.

ธรรมของฆราวาส ๔ อย่าง

๑. สัตย์ซื่อต่อกัน.

๒. รู้จักข่มจิตต์ของตน.

๓. อดทน.

๔. สละให้บันสิ่งของ ๆ ตนแก่คนที่ควรให้บัน.

ข้อ ๑ การซื่อตรงต่อกัน โดยไม่เห็นแก่ตัวยิ่งกว่าความเป็นมิตรภาพ แม้ตนจะมีโอกาสได้รับประโยชน์ โดยจักต้องกระทำการเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้ทุกข์เดือดร้อนแล้ว ก็ไม่พึงยินดีในประโยชน์เหล่านั้น.

ข้อ ๒ การข่มจิตต์ ได้แก่ระวังสติไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจของกรรมที่เป็นอกุศล รู้จักอดทนไม่ปล่อยให้ความรัก, โลภ, โกรธ, หลง, ฉุดไปสู่ความชั่วได้ง่าย ๆ.

ข้อ ๓ เมื่อการข่มจิตต์มิได้พ่ายแพ้ต่อสิ่งอันยั่วอารมณ์แล้ว การอดทนหรืออันติ ซึ่งเป็นสามัคคีกับการข่ม ก็จะมีกำลังบันดาลให้ประสพความสุขความเจริญเป็นมั่นคง.

ข้อ ๔ การให้บันเป็นเครื่องแสดงน้ำใจเอื้อเพื่อและความหวังดีมีอานุภาพเหนี่ยวรั้งใจผู้รับให้แช่มชื่นปรีดิ์ โดยรู้สึกในคุณความดีแห่งผู้ให้อย่างชัดเจน ส่วนคนที่ควรให้จะเป็นใครบ้าง เห็นมีอยู่

ดังนี้ ๑. ผู้มีศีล ๒. ผู้มีอุปการคุณ มีมารดาบิดาเป็นต้น ๓. ญาติมิตร ๔. คนขัดสน.

เมื่อมิตรได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕

๑. รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว.
๒. รักษาทรัพยสมบัติของมิตรผู้ประมาทแล้ว.
๓. เมื่อมีภัย เอาเป็นที่พึ่งพำนักได้.
๔. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ.
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร.

ความในสถาน ๑, ๒, ๓. ตรงกันกับที่กล่าวมาแล้วในจำพวกมิตรมีอุปการะ ๔ จึงไม่ควรกล่าวซ้ำอีก ในที่นี้จักกล่าวแต่ฉะเพาะสถาน ๔, ๕. เท่านั้น.

สถาน ๔ มิตรอนุเคราะห์กุลบุตร "ด้วยไม่ละทิ้งในยามวิบัติ" เช่นเวลาเกิดวิบัติยากเข็ญอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแก่เพื่อน ก็เข้าช่วยคิดอ่านในอันจะปลดเปลื้อง ให้พ้นจากความวิบัติเหล่านั้นเสีย โดยมิได้นิ่งดูดายในเมื่อเห็นเพื่อนประสพความทุกข์ร้อนเช่นนั้น.

สถาน ๕ มิตรอนเคราะห์กลบตร "ด้วยนับถือตลอดถึงวงศ์วานของมิตร" นี้ได้แก่การคารวะเอื้อเฟื้อต่อผู้ใหญ่และผู้น้อยในสกุลของเพื่อน ตั้งแต่มารดาบิดาตลอดถึงญาติทั้งปวงตามลำดับประดุจญาติของตน.

วิเคราะห์ทิศเบื้องต่ำ

ทิศนี้จัดเป็นทิศนายกับบ่าวทำการส่งเคราะห์แก่กัน เรียกตามสมัยนี้ก็ได้แก่นายจ้างกับลูกจ้าง และถ้าต้องการให้กว้างออกไปอีกจะทำความเข้าใจให้เป็นผู้ใหญ่กับผู้น้อยก็พอจะได้กระมัง ? รวมความก็ได้แก่คนรับใช้การงานนั่นเอง การมีบ่าวดีจักต้องบำรุงด้วยความเที่ยงธรรม ไม่เหยียดเอาเป็นคนต่ำช้าจนเกินไป จริงอยู่ผู้มีฐานะเป็นนาย ย่อมมีความรู้ความสามารถดีกว่าผู้เป็นบ่าว แต่มีสิ่งที่ควรเอาใส่ใจอยู่อย่าง ๑ ว่า คนเราจะมีดีไปทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเป็นไปไม่ได้ ที่บ่าวรู้ดีกว่านายในการบางอย่างก็มีถมไป ตัวอย่างเช่นชาวกรุงติชาวชนบทว่าเงอะงะ ไม่รู้จักระเบียบแบบแผนการบ้านเมืองให้ทันสมัยบ้างเลย ฝ่ายชาวชนบทก็อาจโต้ได้ว่า จริง, เขาถนัดอยู่แต่การเพาะปลูกและอื่น ๆ ซึ่งชาวกรุงทำไม่ได้เท่านั้น. เมื่อเช่นนี้จึงน่าจะทำความเข้าใจเสียใหม่ การเหยียดกันโดยความรู้สึกต่างชั้นก็จักค่อยเบาลง.

ทิศเบื้องต่ำ บ่าว นายพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง.

๒. ด้วยให้อาหารและรางวัล.

๓. ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้.

๔. ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน.

๕. ด้วยปล่อยในสมัย.

สถาน ๑ นายบำรุงบ่าว "ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง" นี้ได้แก่รู้จักเลือกงานที่เหมาะแก่ประเภทของบุคคล และรู้จักแบ่งเวลาการงานให้พอแก่กำลังของคน.

การรู้จักประเภทบุคคลนั้น เช่นรู้ว่าคนนี้จักควรให้ทำการละเอียดหรือหยาบ คนนี้ควรแก่งานหนักหรือเบา และคนนี้จะไว้ใจให้ทำงานที่ต้องใช้ความคิดได้หรือไม่ แล้วจึงมอบหน้าที่ให้เหมาะแก่บุคคลที่ได้เลือกแล้ว งานจึงจะดำเนินไปได้เรียบร้อย ถ้างานที่มอบให้ไม่เหมาะแก่บุคคล ก็น่าจักมีเสียได้ถึง ๓ ประการ คือ:—

๑. ถ้าไม่ถนัดต่อวิธีการ ก็ชวนให้เกิดเกี่ยงคร้านขึ้น.

๒. เป็นเหตุให้งานช้าเสียเวลา.

๓. สิ่งที่ทำอาจเสียหาย เพราะความรู้ไม่พอแก่การ.

ส่วนรู้จักเวลาที่ควรของการงานนั้น คือเมื่อถึงเวลาของการงาน ก็ใช้ให้ได้การได้งาน เวลาควรพักผ่อน ก็ผ่อนให้มีความสุข ไม่ฝืนจนเกินควรแก่กำลัง ดังนี้จึงจะถูกอัธยาศัยของผู้รับใช้.

สถาน ๒ นายบำรุงบ่าว "ด้วยให้อาหารและรางวัล" นี้ได้แก่การเอาใจใส่ดูแลในเรื่องกินอยู่นุ่งห่ม ของบ่าวไม่ให้ฝืดเคือง เพราะนิสัยคนงาน ย่อมต้องการอาหารให้เพียงพอแก่กำลัง ถ้าอาหารไม่บริบูรณ์แล้วกำลังก็ถอย กระทำให้ใจคอหงุดหงิด เบื่อหน่ายต่อการงานหรือกับทั้งนายด้วย ส่วนรางวัลนั้นมีเป็น ๒ ชะนิด ชะนิด ๑ ให้เป็นคราวเป็นสมัย เช่นในวันนักษัตรฤกษ์ตรุษสงกรานต์

(ซึ่งสมัยก่อนพร้อมกันหยุดงาน ประชุมกันเพื่อการรื่นเริง แต่เดี๋ยวนี้ออกจะจาง ๆ ไปแล้ว) หรือมีการงานเป็นพิเศษ ดังนี้เป็นรางวัลทั่วหน้ากัน เรียกว่าแจก อีกอย่าง ๑ เป็นรางวัลความชอบ ให้ฉะเพาะแต่ผู้ที่ทำการงานดีและเหน็ดเหนื่อย เช่นนี้เป็นรางวัลพิเศษ ประโยชน์ของรางวัลอย่างหลังนี้ ไม่แต่เป็นสิ่งบำรุงน้ำใจผู้ที่ทำงานดีอย่างเดียว ยังเป็นเครื่องยั่วผู้ที่ไม่มีความอุตสาหะให้มีขึ้นด้วย.

สถาน ๓ นายบำรุงบ่าว "ด้วยการรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้" ผู้ปกครองบ้านเรือนจำต้องมีหยูกยาไว้บ้าง สำหรับการไข้เจ็บเด็ก ๆ น้อย ๆ ในเวลาค่ำคืน พอเป็นเครื่องเยียวยาชั่วคราวก่อนที่จะมีหมอรักษา แต่ถ้าเป็นโรคที่เหลือความสามารถจะทำการปฐมพยาบาลได้ ก็ควรจัดการกับแพทย์ดังที่กล่าวไว้ในหมวดภรรยาอนุเคราะห์สามีเสียทีเดียว จะควรส่งไปรักษายังโรงพยาบาล หรือรักษาที่บ้านก็แล้วแต่ความสะดวก อนึ่งมีข้อที่น่าสังเกตอยู่อย่าง ๑ คือคนชั้นผู้น้อยป่วยมักไม่ค่อยบอกให้ทราบ ที่ประพฤติเช่นนี้คงเป็นด้วยความเกรงใจ หรือกลัวจักว่ามายาแอะอะไรต่อมิอะไรเทือกนั้น จึงมักนิ่งทนให้คนอื่นรู้เอาเอง เช่นนี้พอที่ไข้จักเป็นแต่เพียงเด็ก ๆ น้อย ๆ ก็อาจกลายเป็นมากได้ จึงต้องอาศัยผู้ปกครองมีเมตตากรุณา คอยสังเกตไต่ถามในเมื่อเห็นกิริยาของเขาผิดปกติไปเท่านั้น.

สถาน ๔ นายบำรุงบ่าว "ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน" ของที่มีรสแปลกนั้น คงเป็นสิ่งที่นาน ๆ จะมี เช่นผลไม้

ซึ่งมีเป็นคราวเป็นฤดู หรือของที่มาแต่ทางไกล เช่นหัวเมืองและประเทศอื่น แท้จริงลำพังสิ่งเหล่านี้แม้จะผิดจากธรรมดา ก็คงไม่ถึงจะทำให้ผู้รับรู้สึกตื่นเต้นเท่าใดนัก ความมุ่งหมายที่แท้ ก็เพื่อกล่อมใจให้รู้สึกปลาบปลื้มในมโนธรรมของนาย อันเป็นรสวิเศษปรากฏขึ้นอีกรส ๑ ซึ่งมีอำนาจเร้าความผูกพันรักใคร่ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น.

สถาน ๕ นายบำรุงบ่าว "ด้วยการปล่อยในสมัย" สมัยเช่นงานนักษัตรฤกษ์ หรืองานสโมสรอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งนิยมกันทั่ว ๆ ไป นายควรหยุดงานปล่อยให้ได้พักรื่นเริง หรือกระทำกิจอันเกี่ยวแก่การพิธี การกุศล แล้วแต่ความจำเป็น แม้การที่หยุดเสียทีเดียวจะเป็นเหตุให้งานคั่งค้าง ก็ควรจัดให้เปลี่ยนกันหยุดตามแต่ความสะดวก อันลักษณะการปกครองผู้น้อยให้อยู่ในถ้อยในคำ มีความเคารพยำเกรง ไม่อุกอาจก้าวร้าวต่อผู้ใหญ่นั้น ก็เพราะผู้ใหญ่ประพฤติเป็นธรรม มีเมตตาปราณี ไม่เบียดเบียนผู้น้อยให้ได้ความลำบากเดือดร้อน มีธรรมที่ควรนำมาประกอบเป็นหลักดังนี้ :—

อคติ ๔

๑. ฉนฺทาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน.

๒. โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน.

๓. โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา.

๔. ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว.

อคติ ๔ นี้ เป็นข้าศึกแก่การปฏิบัติศีลธรรมอยู่มาก ผู้แสวง

ทางสุจริต ย่อมไม่ประสงค์นำมาประพฤติ การล่าเอี่ยงนั้นจะด้วยความ รัก, โกรธ, หลง, หรือเพราะเกรงอำนาจอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม เหล่านี้สามารถบันดาลให้ผู้ที่ได้รับผลหัวเราะหรือร้องไห้ได้ คือทางฝ่ายมีชัยก็หน้าชื่นตาบาน ส่วนทางที่ไม่ได้รับความยุติธรรมก็โทมนัสเคียดแค้น เลยอาฆาตจองเวรเป็นศัตรูกันต่อไป ผลที่เกิดแต่การส่งเคราะห์แก่ฝ่าย ๑ จักเอามาลบล้างบาปที่ทำไว้แก่อีกฝ่าย ๑ หาได้ไม่ เพราะเป็นผลที่ตรงกันข้าม แต่หากจะกล่าวถึงความยินดียินร้ายก็ตรงกันข้าม คือเมื่อยินดีในฝ่ายชะนะ ก็ย่อมยินร้ายแก่ฝ่ายแพ้ด้วย.

อธิษฐานธรรม คือ ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อย่าง

๑. ปญฺญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้.

๒. สจฺจ ความจริงใจ คือประพฤติสิ่งใดก็ให้ได้จริง.

๓. จาค สละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ.

๔. อุปสม สงบใจจากสิ่งเป็นข้าศึกแก่ความสงบ.

ข้อ ๑ สิ่งที่ควรรู้นั้น ไม่จำต้องเลือกว่าดีหรือชั่ว สุดแต่เมื่อรู้ไว้จักเป็นประโยชน์แก่ตนแล้ว ก็ควรรู้ทั้งสิ้น ข้อสำคัญอยู่ที่การรู้จักเลือกใช้เท่านั้น เพราะการรู้เป็นแต่เพียงเหตุ ต่อเมื่อได้เลือกแล้วจึงจักมองเห็นผล สิ่งที่ให้ผลข้างดีก็นำมาปฏิบัติ ที่ให้ผลข้างชั่วจะได้บ้องกันผลักไสไปเสียให้ห่าง.

ข้อ ๒ ความจริงใจนั้นก็เป็นสามัคคีกันกับข้อ ๑ อยู่ เพราะในที่

ที่นี้ประสงค์เอาจริงในสิ่งที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ ส่วนที่เป็นโทษหาได้เข้าอยู่ในกรอบนี้ไม่ ฉะนั้นจึงต้องอาศัยปัญญาพิจารณา ให้เห็นทางได้ทางเสียและถูกผิดชัดเจนแล้วจึงพูดจึงทำ การจึงจะบังเกิดผลสมประสงค์ ถ้าขาดความพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนแล้ว อาจทำผิด ๆ พลาด ๆ กลายเป็นจริงในที่ผิดไปก็ใช้ไม่ได้ ความจริงจักต้องตรงต่อความจริง ไม่กลับกลายเป็นอย่างอื่นได้.

ข้อ ๓ สิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความจริงใจนั้น ก็คือความไม่จริง อะไรเป็นต้นเหตุให้บังเกิดขึ้น? นอกจากอคติ ๔ ที่ผ่านมาเมื่อกันแล้ว ยังมีพวกอกุศลมูล คือ โลภ, โกรธ, หลง, อีกจำพวก ๑ ซึ่งเป็นข้าศึกตัวสำคัญ กระทำให้ใจอันสุจริตกวัดแกว่งไปได้ ในเมื่อมีสิ่งที่ยั่วอารมณ์ผ่านมากระทบเข้า.

ข้อ ๔ สงบใจจากสิ่งเป็นข้าศึกแก่ความสงบนั้น สิ่งที่เป็นข้าศึก ได้แก่นิวรณธรรมทั้ง ๕ ประการ คือ:—

๑. กามฉนฺท พอใจรักใคร่ในอารมณ์ที่ชอบใจ มีรูปเป็นต้น.

๒. พฺยาปาท ปองร้ายผู้อื่น.

๓. ถีนมิทฺธ ความที่จิตต์หดหู่และเคลิบเคลิ้ม.

๔. อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจ ฟุ้งส่ร้านและรำคาญ.

๕. วิจิกิจฺฉา ลังเลไม่ตกลงใจได้.

อารมณ์เหล่านี้แม้เกิดขึ้นเวลาใด ก็กระทำให้ใจฟุ้งส่ร้านเศร้าหมอง มืดทางปัญญาไม่ให้เกิด ฉะนั้นเวลาต้องการสงบ จึงควร

กำจัดสิ่งเหล่านี้อย่าให้เข้ามาเกะกะระรานได้.

เมื่อบ่าวได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วย

สถาน ๕

๑. ลุกขึ้นทำการงานก่อนนาย.

๒. เลิกการงานทีหลังนาย.

๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้.

๔. ทำการงานให้ดีขึ้น.

๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้น ๆ.

สถาน ๑ บ่าวอนุเคราะห์นาย "ด้วยลุกขึ้นทำการงานก่อนนาย" นั้น, ตามบัญหาคงไม่มุ่งหมายจะให้นายเอาเปรียบบ่าวเช่นนี้เสมอไป แท้จริงกิจธุระของผู้เป็นหัวหน้าการงานย่อมมีจุกจิกอยู่มากเป็นธรรมดา โดยเหตุต้องตรวจตราดูแลกิจการทุกหน้าที่ และยังต้องใช้เวลาตริตรองการงานไม่ให้ตกเรี่ยเสียหาย จึงเป็นเหตุกะทบกะเทือนถึงการหลับนอน อันจะให้ตรงต่อเวลาหาได้ไม่ วันใดมีอุปสรรคขึ้นเช่นนี้ ก็ต้องตื่นสายเป็นธรรมดา แม้บ่าวพลอยตื่นสายหรือคอยให้นายตื่นเสียก่อน จึงจะลงมือทำงานแล้ว การทั้งปวงก็จักคั่งค้างเป็นที่เสียเวลาไปอีก แต่เมื่อบ่าวจะลุกขึ้นทำงานก่อนนั้น ควรต้องทราบความประสงค์ของนาย หรือเจนต่องานนั้นแล้วว่าสิ่งนั้นนายประสงค์ให้ทำอย่างนั้น สิ่งนี้จักต้องทำอย่างนี้ ๆ เสียก่อนแล้วจึงค่อยทำลงไป การจึงจะได้ผลดีไม่เสียหาย สิ่งใดยังเคลือบ

แคลงอยู่ ก็อย่าพึงทำไปก่อนได้รับความแนะนำของนาย เพราะถ้าผิดความประสงค์ไปจะลำบาก แต่ถ้าบังเอิญมีการจำเป็นจะต้องรีบทำก่อนได้รับคำสั่งด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งแล้ว ก็ควรพิจารณาให้เห็นทางได้ทางเสีย ๆ ก่อนว่า เมื่อได้ทำลงไปแล้วจะไม่มีการเสียหายอย่างใดเกิดขึ้น หรือแม้จะเสียก็ยังมีทางแก้ไขให้กลับคืนดีอย่างเดิมได้ ดังนี้การที่ทำจึงจักได้ผลดี สิ่งใดยังไม่เคยทำ หรือระแวงว่าถ้าเสียลงจะแก้ไม่ได้แล้ว ก็ไม่ควรทำทีเดียว.

สถาน ๒ บ่าวอนุเคราะห์นาย "ด้วยเลิกการงานที่หลังนาย" ข้อนี้แสดงให้เห็นความเอื้อเฟื้อต่อการงานของนาย ยิ่งกว่าธุระของตัวอย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ ก็เป็นเครื่องวัดนิสัยใจคอปรากฏถึงความจงรักภักดีต่อนายด้วย อันความซื่อตรงต่อการงานเช่นนี้ เป็นเหตุนำให้นายมีกรุณารักใคร่ไว้วางใจในกิจการยิ่งขึ้นทุกที.

สถาน ๓ บ่าวอนุเคราะห์นาย "ด้วยการถือเอาแต่สิ่งที่นายให้" ข้อนี้เป็นกฎสำหรับผู้มีสมบัติผู้ดี คือไม่โลภอยากได้เกินส่วนที่ตนควรจะได้ อันการถือเอาสิ่งที่เจ้าของมิได้อนุญาตนั้น เป็นการละเมิดศีลธรรมในอันจักนำตนไปสู่ความเสื่อม อย่างน้อยก็กระทำให้นายเห็นใจ และอาจถูกขึดว่าเป็นคนมักได้ เลยไม่ไว้ใจในการงานที่เกี่ยวแก่โภคกิจสืบไป เป็นการสร้างเครื่องบั่นรอนฐานะของตนให้ต่ำลง.

สถาน ๔ บ่าวอนุเคราะห์นาย "ด้วยทำการงานให้ดีขึ้น"

ข้อประพฤติส่วนนี้เป็นปณิธานของผู้ซึ่งหวังต่อความเจริญ ไม่ย่อท้อในอันที่จักเพียรพินฺฤกิจการของตนให้ดียิ่งขึ้น และให้คงดีอยู่เสมอ สิ่งใดยังไม่รู้ก็พยายามศึกษาให้รู้ให้ชำนาญ เพียรพินิจพิเคราะห์จับเหตุผลในสิ่งที่ยังมืดมัวอยู่ให้แลเห็นกระจ่างขึ้น ดำเนินตามหลักอิทธิบาท ๔ ที่กล่าวไว้ในสถาน ๕ ศิษย์บำรุงอาจารย์จงทุกประการจริงอยู่การตั้งใจทำสิ่งใดลงไปด้วยความหวังดี ก็ต้องเล็งถึงประโยชน์ตอบแทนเป็นธรรมดา แต่ความที่หวังไม่ควรมุ่งถึงมูลค่าใด ๆ อันจักเป็นเหตุให้เกิดความท้อถอยขึ้นภายหลัง ในเมื่อความมุ่งหมายไม่ประสพผล การปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สำเร็จเรียบร้อยเป็นที่พอใจนายนั้นและเป็นสิ่งควรกระทำ เมื่อนายมีเมตตาปราณีแล้ว ผลก็ต้องเกิดอยู่เอง ข้อสำคัญเพียงแต่อย่าให้นายติได้ก็เป็นการดี ถ้าถึงยกย่องสรรเสริญด้วยแล้ว จะถือเอาเป็นรางวัลเสียทีเดียวก็ควร แต่อย่าปล่อยสติให้เพลินต่อคำสรรเสริญนั้นจนเกินไป อันความยินดียินร้ายถ้าเกิดขึ้นแก่ผู้ใดแล้ว จะสงบความรู้สึกให้เป็นปกติไว้ได้ยาก เพราะเป็นลักษณะของโลกธรรม ๘ ดังได้นำมาเข้าลำดับไว้ข้างล่างนี้ สำหรับผู้เยาว์จักได้ศึกษาให้ทราบชั้นเชิงของธรรมเหล่านี้ไว้ เพื่อเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งใจดังนี้ :—

โลกธรรม ๘ อย่าง

ธรรมที่ครอบงำสัตวโลกอยู่ และสัตวโลกย่อมเป็นไปตามธรรมนั้น เรียกว่าโลกธรรม มี ๘ อย่าง คือ :—

มีลาภ ๑	ไม่มีลาภ ๑
มียศ ๑	ไม่มียศ ๑
สรรเสริญ ๑	นินทา ๑
สุข ๑	ทุกข์ ๑

โลกธรรม ๘ ประการนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ควรพิจารณาว่าสิ่งนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรรู้ตามที่เป็นจริง อย่าให้มันครอบงำจิตต์ได้ คืออย่ายินดีในส่วนที่ปรารถนา อย่ายินร้ายในส่วนที่ไม่ปรารถนา.

สถาน ๕ ป่าวอนุเคราะห์นาย "ด้วยนำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้น ๆ" ตามเค้าความข้อนี้ เป็นลักษณะแสดงน้ำใจจงรักภักดีให้เด่นชัดแม้ต่อหน้าและลับหลัง บุคคลประพฤติสัตย์ซื่อต่อผู้มีคุณเช่นนี้ มักไม่ค่อยตกต่ำ ด้วยการสรรเสริญหรือนินทาเป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏความรักหรือชังอันแท้จริง ก็และเมื่อนายได้ทราบพฤติการณ์เช่นนั้นเข้า จักไม่กระทำสนองด้วยลักษณาการเช่นนั้นบ้างหรือ? การนำคุณของนายไปสรรเสริญ นายก็สนองด้วยอาการเมตตาปราณี อันจักได้รับผลคือความเจริญงอกงามนั้นแล.

วิเคราะห์ทิศเบื้องบน

ผู้เคารพนับถือพระพุทธศาสนา ย่อมมีสัมมาคารวะต่อสมณ-พราหมณ์ผู้มีศีลวัตดีงาม ด้วยการบำรุงให้ความสุขตามหัวข้อในทิศเบื้องบน ดังนี้ :—

ทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์ กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยกายกรรม คือทำอะไร ๆ ก็ประกอบด้วยเมตตา.

๒. ด้วยวจีกรรม คือพูดอะไร ๆ ก็ประกอบด้วยเมตตา.

๓. ด้วยมโนกรรม คือคิดอะไร ๆ ก็ประกอบด้วยเมตตา.

๔. ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู คือมิได้ห้ามไม่ให้เข้าบ้านเรือน.

๕. ด้วยให้อามิสทาน.

สถาน ๑ กุลบุตรบำรุงสมณพราหมณ์ "ด้วยกายกรรมนั้น," ได้แก่การช่วยด้วยกำลังกายอันมีลักษณะต่างกัน คือ :—

๑. ช่วยทำกิจธุระต่าง ๆ.

๒. ช่วยป้องกันอันตรายซึ่งเกิดแต่โรคาพาธ หรือเกิดจากการพลาดพลั้ง เช่นซวนเซ พลัดแพลง ก็เข้าช่วยพะยุงไว้ หรืออย่างอื่น เช่นประสพคนร้าย, สัตว์ร้าย, จะทำร้ายและขบกัด ก็ป้องกันให้พ้นจากภัยนั้น ๆ ไปเสีย.

๓. การคารวะต้อนรับ มีหลีกทางให้เป็นอาทิ ก็เข้าในลักษณะกายกรรมด้วยเหมือนกัน.

สถาน ๒ กุลบุตรบำรุงสมณพราหมณ์ "ด้วยวจีกรรม,"

คือสงเคราะห์ทางวาจา เช่นเห็นตกอยู่ในความประมาท และใกล้ต่ออันตราย ก็ช่วยตักเตือนให้สติ หรือมีข่าวคราวที่สมณะควรทราบ ก็แจ้งให้ทราบ ตลอดจนการกล่าวอภิปรายใด ๆ ก็ควรใช้วาจาที่เป็นสาระประโยชน์สุภาพอ่อนน้อม ไม่หยาบคายก้าวร้าวให้เป็นเครื่องระคายโสต.

สถาน ๓ กุลบุตรบำรุงสมณพราหมณ์ "ด้วยมโนกรรม," นี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นน้ำใจอันเป็นกุศลของผู้นั้น คือเผ้าดำริกอยู่แต่ในอันที่จะให้ผู้อื่นได้รับความสุข ดังนี้ กรรมอื่นจะปรากฏขึ้นทางกายหรือวาจา ก็ต้องอาศัยใจเป็นผู้อำนวย ฉะนั้นจึงควรฝึกใจให้ตกอยู่แต่ในระบอบของกรรมฝ่ายที่เป็นกุศลไว้เสมอ ๆ.

สถาน ๔ กุลบุตรบำรุงสมณพราหมณ์ "ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู ฯ ล ฯ," สมณพราหมณ์ผู้สังวรในศีลธรรมอันดี ย่อมไม่เป็นศัตรูเที่ยวก่อภัยเวรแก่ใคร จึงไม่ควรเกี่ยงกันในการที่ท่านจะเข้ามายังบ้านเรือนแห่งตน ยิ่งกว่านี้ควรกระทำต้อนรับเคารพกราบไหว้ หาหนทางติดต่อให้ได้ไปมาอยู่เนือง ๆ เพื่อสะดวกในการบำเพ็ญกุศลทานด้วยข้าวและน้ำเป็นต้น ทั้งจะได้มีโอกาสได้สดับคำสอนของท่าน อันจักนำให้ประสพความสุขด้วยนานาประการ.

สถาน ๕ กุลบุตรบำรุงสมณพราหมณ์ "ด้วยให้อามิสทาน," คือสิ่งอันควรแก่สมณบริโภค ได้แก่ปัจจัยทั้ง ๔ ซึ่งเป็นของเกื้อกูลความสุข มีผ้านุ่งห่มเป็นต้น เพราะสมณะมีธุระอยู่แต่ในการเล่าเรียน

และการปฏิบัติ ไม่สามารถจักหาของเหล่านี้ด้วยตนเองได้สะดวก จึงต้องอาศัยปัจจัยทานของผู้มีศรัทธาทั้งหลายเกื้อกูล ก็และผลของการให้ตามที่แลเห็นอยู่ทุกวันนี้ เป็นการอำนวยความสุขให้แก่ผู้ปฏิบัติธรรม มีเมตตาปรารถนาไม่เบียดเบียนใครให้ได้ทุกข์เดือดร้อน มีอุตสาหะพากเพียรจำทรงพระพุทธโอวาท และนำมาสั่งสอนแจกจ่ายแก่กัลยาณชนผู้มีศรัทธาเลื่อมใส ให้เกิดความรู้ความเข้าใจ พร้อมกับกระทำตัวอย่างนำให้กุลบุตรประพฤติตาม ถ้าบุคคลพากันอบรมนิสัยน้อมเข้าอยู่ในสุจริตธรรมเป็นส่วนมากแล้ว หวังว่าการประพฤติเป็นพาลเกเรเที่ยวเบียดเบียนข่มเหงรังแกโมยแย่งชิง ก็จะหมดลงไปตามกัน ความสุขความเจริญที่ต่างมีประสงค์อยู่ทุกคน ก็จะพลันอุบัติขึ้นแทน รวมความก็คือต่างฝ่ายต่างมีเมตตาจิตต์อำนวยความสุขแลกเปลี่ยนแก่กัน ผู้ใดปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน ก็ได้รับความสุข ๆ นี้เองคือตัวบุญ ผู้ที่ถูกเรียกว่า "มีบุญ" ก็เพราะมีความสุข ส่วนกุศลอันจักสนองภายหน้านั้น ไม่สามารถจะกล่าวให้เป็นประโยชน์ได้ในที่นี้ อนึ่งการบริจาคก็ควรกำหนดให้ดำรงอยู่ในขอบแห่งความยินดีเลื่อมใส ในอันที่จักอำนวยความสุขให้แก่ปฏิคาหกจริง ๆ ไม่หักโหมทำจนเกินแก่กำลังทรัพย์ที่มีอยู่ ถึงต้องเที่ยวกู้หนี้ยืมสินเขามาทำ ซึ่งเป็นเหตุอันจักนำความเดือดร้อนมาสู่ตนภายหลัง และเป็นลู่ทางให้เกิดท้อถอย พาโลว่าไม่เห็นบุญเห็นทานที่ไหนช่วยเลยวางมือหมดศรัทธาเอาเสียง่าย ๆ.

สมณพราหมณ์ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖

๑. ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว.
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี.
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม.
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง.
๕. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่ม.
๖. บอกทางสวรรค์ให้.

สถาน ๑ สมณพราหมณ์อนุเคราะห์กุลบุตร "ด้วยห้ามไม่ให้ทำความชั่ว," คือไม่ให้ประพฤติในสิ่งอันจักนำความเสื่อมเสียมาสู่ตนและผู้อื่น จะพรรณนาว่าสิ่งใดบ้าง ก็คงไม่รู้จักจบ จึงกล่าวรวมว่าสิ่งใดทางศาสนาและบ้านเมืองห้ามไม่ให้กระทำ หรือที่โลกติเตียนว่าเป็นของชั่วแล้ว ก็อยู่ในเกณฑ์ต้องห้ามทั้งนั้น.

สถาน ๒ สมณพราหมณ์อนุเคราะห์กุลบุตร "ด้วยให้ตั้งอยู่ในความดี," คือให้ตั้งอยู่ในความสุจริต รู้จักบาปบุญคุณและโทษ ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง ดำรงอยู่ในภาวะแห่งอารยชน ไม่ละเมิดในสิ่งที่ผิดศีลธรรม ดังธรรมที่ได้นำมาบัญจุไว้ต่อไปนี้ :—

วุฑฒิ คือ ธรรมเป็นเครื่องเจริญ ๔ อย่าง

๑. สปฺปุริสูปสํเสว คบท่านผู้ประพฤติชอบด้วย กาย, วาจา,

ใจ, ที่เรียกว่า สัตบุรุษ.

๒. สุตมยปัญญา พึงคำสั่งสอนของท่านโดยเคารพ.

๓. โยนิโสมนสิการ ตริตรองให้รู้จักสิ่งที่ดีหรือชั่วโดยอุบายที่ชอบ.

๔. ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ซึ่งได้ตรองเห็นแล้ว.

อริยทรัพย์ ๗

ทรัพย์คือคุณความดีที่มีในสันดานอย่างประเสริฐ เรียกอริยทรัพย์ มี ๗ ประการ คือ:—

๑. สัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ.

๒. สีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อย.

๓. หิริ ละอายต่อบาปทุจจริต.

๔. โอตตัปปะ สะดุ้งกลัวต่อบาปทุจจริต.

๕. พาหุสัจจะ ความเป็นคนเคยได้ยินได้ฟังมามาก คือจำทรงธรรมและรู้ศิลปวิทยามาก.

๖. จาคะ สละให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่คนที่ควรให้ปัน.

๗. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์.

อริยทรัพย์ ๗ ประการนี้ดีกว่าทรัพย์ภายนอก มีเงินทองเป็นต้น ควรแสวงไว้ให้มีในสันดาน.

บทแรกว่า สัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อนั้น หมายถึงเชื่อกรรม

และเชื่อผลของกรรม คือทำดีจักได้ดี ทำชั่วก็จักได้ชั่วดุจกัน เมื่อทำลงไปแล้วเป็นความดีหรือชั่วก็ตาม จักต้องได้รับผลตามลักษณะของกรรมนั้น ๆ ที่จะไม่เกิดผลเลยย่อมไม่มี ไม่ต้องพักกล่าวถึงการทำชั่ว แม้แต่การทำดีและทั้งไม่หวังประโยชน์ใดตอบแทนเลย ก็จักต้องได้รับผลตามส่วนของกรรมนั้น ๆ เหมือนเงาตามตัวอยู่เสมอ.

บทที่ ๒ ศีล, ศีลเป็นข้อบัญญัติการรักษากายวาจาให้สุภาพเรียบร้อยและสะอาดหมดจด เป็นบันไดสืบสามัคคีกับธรรมเหล่าอื่น มีหิริ โอตตัปปะ เป็นอาทิ ในที่นี้จักบรรยายแต่ละเพาะศีล ๕ ซึ่งเป็นหลักสำคัญสำหรับผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเรือน. ในอันจะรักษาความเป็นไมตรีแก่บุคคลทั่วไป เพราะศีลเป็นดุจอาภรณ์ตกแต่งผู้รักษาให้เป็นบุคคลที่น่ารักใคร่นับถือ ไม่มีข้าศึกศัตรูประทุษร้ายเบียดเบียนให้ได้ความเดือดร้อนรำคาญ ผู้ใดรักษาศีล ๆ ก็รักษาผู้นั้นไม่ให้ตกเข้าในขอบของความชั่วได้ แม้ศาลหรือเรือนจำก็จักไม่รบกวนแก่ผู้มีศีล ๆ มีแต่จักนำผู้ปฏิบัติขึ้นสู่ระดับความสมบูรณ์พูนสุข มีใจร่าเริงอาจหาญในที่ทั้งปวง นอกจากนี้ศีลยังเป็นมหาทานอันใหญ่อีกด้วย เช่นเว้นการกระทำปาณาติบาต ไม่ฆ่าเหลือบยุงที่มากัดให้เจ็บ สัตว์เหล่านั้นจึงยังคงมีชีวิตอยู่สืบไปได้ ดังนี้นับว่าได้ให้ชีวิตเป็นทานแล้วต่อไปอีก ๔ สิกขาบท ก็มีผลทำนองเดียวกัน เพราะการเว้นจากเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้ทุกข์เดือดร้อน ก็เท่ากับได้ให้ความสุขแก่เขา ซึ่งนับเป็นมหาทานอันจักทำได้โดยยาก ด้วยอานุภาพ

ของศีล แม้บ้านใดเมืองใดดาษดื่นไปด้วยผู้มีศีลแล้ว เคหะสถานแห่งบ้านนั้นเรือนนั้น จักไม่ต้องลงกลอนประตูและหน้าต่าง ทั้งจักไม่ต้องเปลืองเงินค่าซื้อกุญแจและตู้กันภัย ตำรวจหรือผู้พิพากษาตุลาการก็ไม่ต้องมีมาก ดังนี้ ลองคิดดูเถิดว่าจักมีความสุขเพียงไร ?

ศีล ๕ ประการ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี, เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง.

๒. อทินฺนาทานา เวรมณี, เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยอาการเป็นขะโมย.

๓. กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณี, เว้นจากประพฤติผิดล่วงในบุตรภรรยาท่านผู้อื่น.

๔. มุสาวาทา เวรมณี, เว้นจากพูดเท็จ.

๕. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี, เว้นจากดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท.

ศีล ๕ ประการนี้ควรรักษาเป็นนิตย์ เพราะผู้ครองเรือนจักต้องมีการติดต่อกับผู้อื่นอยู่เสมอ ศีลจักเป็นเครื่องเชื่อมความเชื่อถือไว้วางใจแก่เพื่อนบ้านด้วยอาการสันรังเกียจ.

การล่วงศีลมีโทษทั้งในปัจจุบันและภายหน้า ผลที่จักอำนวยให้เห็นในปัจจุบันก็มีอยู่หลายอย่าง เช่นสิกขาบทแรกเว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงนั้น ถ้าสาวถึงเหตุที่จักทำให้ล่วงสิกขาบทนี้มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ :—

๑. อาศัยความโลภเป็นเหตุ เช่นฆ่ามนุษย์เพื่อชิงทรัพย์ ฆ่าสัตว์เพื่อประโยชน์ในอวัยวะ มีเลือดเนื้อเป็นต้น.

๒. ฆ่าด้วยบันดาลโทสะ อันเกิดแต่มูลทะเลาะเบาะแว้ง.

๓. ฆ่าด้วยเห็นเป็นของสนุก เอาชีวิตเป็นเครื่องทดลองฝีมือ.

โทษของการกระทำเหล่านี้ คือจักต้องได้รับอาชญาของบ้านเมือง หรือทางพรรคพวกของผู้ตายกระทำตอบแทนเพื่อแก้แค้น, โทษของการฆ่ามารดาบิดาเทียบเท่าพระอรหันต์ ทางศาสนาปรับเป็นอุตกฤษฎโทษ ถึงอนันตริยกรรม ปิดหนทางมรรคผลในชาตินั้นเสียทีเดียว นอกจากนี้ยังมีโทษที่เห็นว่าน่าจะแรงกว่าธรรมดาอยู่อีกหลายชะนิด เช่นฆ่าสมณพราหมณ์, ครูอาจารย์, ผู้มีอุปการะเลี้ยงดูคล้ายมารดาบิดา, หรือฆ่าโดยอาการทารุณโหดร้ายน่าสยดสยอง ถ้าฆ่าสัตว์ที่มีเจ้าของก็ขยายไปถึงสิกขาที่ ๒ ด้วยอีกบท ๑ ซึ่งอาจมีคดีถึงโรงศาลสืบไปด้วย ถ้ามีวิรัติมั่นคงไม่ปล่อยให้ศีลวิบัติฉิบหาย เพราะอำนาจความโลภ, โกรธ, หลง, เข้าบังคับบัญชาแล้ว ก็คงได้บัลลุอานิสังสผลตามสมควรแก่เหตุ มีนิยายในมังคลัตถทีปนีเรื่องอุบาสกผู้ถือสมาทานวิรัติ ซึ่งได้นำมาลงไว้โดยย่อพอเป็นอุทาหรณ์ดังนี้ :—

มีอุบาสก ซึ่งได้รับสิกขาบทในสำนักพระบึงคดพุทธรักขิตเถระ ในเมื่อไปกระทำการไถนา เผอิญโคหาย จึงไปเที่ยวตามหาบนภูเขา ไปพบงูใหญ่ ๆ ได้รัดเอาอุบาสกไว้ อุบาสกจึงคิดจะตัดหัวงูนั้นเสีย

แต่หวนคิดขึ้นมาว่า ตนเป็นผู้ได้รับศีลมา แล้วจะทำลายเสียหาควรไม่ คิดกลับไปกลับมาเช่นนี้ถึง ๓ ครั้ง ในที่สุดยอมสละชีวิตดีกว่าจะทำลายศีลของตน เมื่อตกลงใจเช่นนี้แล้ว จึงชวางมีดอันคมที่แบกอยู่นั้นเสีย ด้วยอำนาจแห่งศีล งูใหญ่ก็คลายปล่อยอุบาสกออกทันที.

อุบายข่มใจที่จักกระทำวิรัติ ในเมื่อมีสิ่งใดมายั่วอารมณ์ให้มีความใคร่ในอันที่จะล่วงศีลนั้นขึ้นคราวไร จงยับยั้งแล้วใช้สติข่มไว้ด้วยวิธีเจริญเมตตาจิตต์ โดยกลับเอาตัวของเราไปเป็นผู้จักต้องถูกกระทำอย่างนั้นบ้าง จะรู้สึกสยดสยองต่อภัยอันนั้นสักเพียงใด ในเมื่อนึกเห็นภาพของตนประสพความทุกข์เข้าบ้าง ก็จะแลเห็นทุกข์ของผู้อื่นได้ทันที ว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีใครปรารถนา ไม่เลือกว่าจะเป็นสัตว์หรือบุคคล ย่อมรักสุขเกลียดทุกข์ทั่วกันหมด ผู้ที่ชอบทำร้ายเขา ก็หาชอบให้ใครกระทำแก่ตนเช่นนั้นไม่ การพิจารณาเห็นทุกข์ของผู้อื่นดังนี้ บางทีจะทำให้เกิดความสังเวชสลดใจ และละเลิกความคิดมิชอบนั้นเสียก็ได้ แม้อุบายนี้จะไม่สามารถข่มความเหี้ยมโหดให้ระงับลงได้ ก็ให้ระลึกถึงภัยเวรอันจักตามสนอง โดยพวกพ้องของเขาจะพยาบาทคุมแค้นหาโอกาสปลงชีวิตตนเสียบ้าง ก็ตกเป็นเรื่องผูกเวรกันต่อไปไม่รู้จักจบ หรืออีกบรรยาย ๑ การทำร้ายเขาก็คงไม่พ้นในอันจักต้องรับโทษทางอาชญาบ้านเมือง ตามฐานะที่ตนกระทำแก่เขาดังนี้ บางทีจะมีสติยับยั้งความคิดอันชั่วร้ายเสียได้ ด้วย

อาการหวาดกลัวต่อภัยอันจักพึงประสพแต่ตัวเข้าบ้าง.

สิกขาบทที่ ๒ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ นั้น ก็มีลักษณะหนักเบาต่างกันดุจข้อแรก เช่นสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนหมู่มาก มีของสงฆ์ หรือทรัพย์ที่เขาอุทิศเป็นสาธารณประโยชน์ เหล่านี้น่าจะมีโทษมากกว่าของฉะเพาะบุคคล คราวนี้ลองพิจารณาถึงนิสสัยใจคอของคนที่ชอบประพฤติการโจรกรรมดูว่า จะมีความรู้สึกอย่างไร ในการที่เขาอุตส่าห์มอบชีวิตจิตต์ใจให้ตกเป็นเหยื่อของความโลภ อันจักนำไปสู่แดนแห่งความพินาศเช่นนั้น ก็พอเดาได้ว่าเขาคงไม่คิดอะไรให้ยิ่งไปกว่าความอยาก การถูกจับกุมหรือจะต้องได้รับโทษสถานใดต่อไปนั้น ยังไม่ต้องพูดถึง ขอแต่ให้สำเร็จความใคร่ไว้ก่อนเป็นอันพอ ถ้าเคราะห์ยังดีอยู่ได้รอดพ้นจากการจับกุมไป ก็เป็นโชคที่จะได้ร่ำรวย ไม่น้อยหน้าผู้มีทรัพย์ทั้งปวง คิดสร้างวิมานบนอากาศ แล้วแต่ความอยากจักอำนวย ซึ่งเป็นความคิดที่ตรงกันข้ามกับฝ่ายข้างถูก โดยฝ่ายข้างถูกเห็นว่า นั่นคือความทุกข์เดือดร้อนอันมีประจำอยู่ทุกระยะ แต่พอเริ่มคิดทุกข์ ก็วิ่งเข้าเป็นตัวอุปถัมภ์ทันทีทีเดียว ถ้าความอยากอันแรงกล้าเข้ากำบังให้มืดมนแลไม่เห็นเท่านั้น ระยะที่ทุกข์จะสำแดงให้ปรากฏมีดังนี้ พอเริ่มคิดว่าจะกระทำความชั่วเท่านั้น ก็หมดความสุขเสียแล้ว คราวนี้เงาแห่งความทุกข์ก็ฉายเข้าแทนที่ และบันดาลให้จิตต์ใจที่เคยสำราญร่าเริงเปลี่ยนเป็นหดหู่เศร้าหมองลงทันที โดยเหตุพะวงอยู่แต่จะคิดหาทาง

หนี้ที่ไล่ เพื่อการปลอดภัยแทบไม่เป็นอันกินอันนอน อุบายนั้นไม่เห็นจะก็หาอุบายอื่นต่อไปอีก ตอนถึงเวลาเข้าจริงก็ยิ่งประหม่ากลัวจนถึงตัวสะใจสั่นไม่เป็นสมฤดี ถ้าเคราะห์ยังดีเขาจับไม่ได้ ก็คงได้ของมาพร้อมกับความทุกข์นั่นเอง เพราะจะต้องกระทำการปกปิดซ่อนเร้นหนักอกหนักใจต่อไปไม่รู้สิ้นสุด แลเห็นใครก็ให้ระแวงสงสัยว่าจะเป็นปฏิปักษ์แก่ตนไปหมด ตอนเอาออกจำหน่ายขายซ่อก็ยังต้องระวังแล้วระวังอีก ครั้นขายได้ทรัพย์มาจักบริโภคใช้สอยให้เป็นสง่าผ่าเผยเหมือนบุคคลเขาอื่น ก็กลัวจะถูกสงสัย ถ้าเขาจับได้เข้าจริง ความทุกข์ที่กรุ่นอยู่แล้ว ก็จะขยายตัวออกไปอีกหลายเท่า คราวนี้ถึงหมดสติเอาทีเดียว ของที่ได้มาแม้จักมีราคาสักเพียงใด ก็หมดความปรารถนา เพราะครุ่นคิดอยู่แต่จะแก้ไขให้รอดพ้นจากอาชญาอย่างเดียวเท่านั้น นี่แลของที่ได้มาก็ถูกริบเอาคืนไปหมด ซ้ำตัวก็ต้องถูกลงโทษฐานเป็นโจร รวมความว่า การประพฤติเป็นโจร แม้เขาจับยังไม่ได้ก็มีโทษ คืออาการที่ต้องทรมานใจไม่ให้เป็นสุขนั้นเองเป็นการลงโทษ ตรวจจนตลอดเรื่องก็ยังไม่เห็นช่องว่ามีความสุขที่ตรงไหน ฉะนั้นผู้แสวงความสุข จึงควรรู้สึกในการล่วงสิกขาบทนี้ว่าเป็นเลวที่สุด และทำความเข้าใจไว้ว่า บุคคลทุกชั้นย่อมปรารถนาในทรัพย์ ๆ ของใคร ๆ ก็รักและหวงแหน เมื่อมาถูกลักฉ้อแย่งชิงเอาไปก็ย่อมเสียดายเป็นธรรมดา.

สิกขาบทนี้ มีนิยายปรารภประโยชน์แห่งการรักษาศีลมั่นคง

ไว้ดังนี้ :—

มีพราหมณ์คน ๑ ชื่อสีลวิมังสกะ กรุงสาวัตถี เป็นผู้ถึงสรณะ ๓ มีศีล ๕ อันไม่ขาด อาศัยพระเจ้าโกศลราชเลี้ยงชีวิตอยู่ พระราชาทรงดำริว่า พราหมณ์คนนี้มีศีลดังนี้ แล้วทรงทำความยกย่องแก่พราหมณ์นั้น ให้เสมอด้วยพราหมณ์เหล่าอื่น วัน ๑ พราหมณ์นั้นคิดว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงทำความยกย่องแก่เรา เพราะอาศัยความถึงพร้อมด้วยชาติ, หรือโคตร, สกุล, ประเทศ, และศิลปะ, หรือเพราะอาศัยความถึงพร้อมด้วยศีลของเราหนอ? เราจะทดลองดูดังนี้ แล้วไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อเดินกลับเรือนได้ถือเอากหาปณะ ๑ จากแผ่นกระดานของช่างเงินคน ๑ ไม่ได้บอกเลย แล้วกลับไป เหรัญญิก (ผู้เก็บเงิน) ไม่พูดอะไร นั่งเฉยอยู่ เพราะมีความเคารพในพราหมณ์ ในวันที่ ๒ พราหมณ์ได้ถือเอาทรัพย์ ๒ กหาปณะ เหรัญญิกก็นั่งเฉยอยู่อย่างนั้นเอง วันที่ ๓ พราหมณ์ได้ถือเอากหาปณะกำมือ ๑ เหรัญญิกโกรธ แล้วร้องขึ้น ๓ ครั้งว่า ข้าพเจ้าจับโจรผู้ย่องเบาได้แล้ว พวกมนุษย์วิ่งมาแต่ทางโน้นบ้างทางนี้บ้าง แล้วพูดว่า เดี๋ยวนี้ท่านประพฤติดุจคนมีศีลมานาน แล้วพากันประหารคนละ ๒–๓ ที จับผูกไว้ถวายพระเจ้าแผ่นดิน ๆ ทรงมีความเดือดร้อนพระหฤทัย แล้วตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ เพราะเหตุอะไรท่านจึงทำกรรมของบุคคลผู้ทุศีลเห็นปานฉะนี้? ดังนี้ แล้วรับสั่งว่า พวกท่านจงไปลงอาชญาแก่เขา ดังนี้ พราหมณ์กราบบังคม

ทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้ามิได้เป็นโจร แต่ว่าข้าพระพุทธเจ้าได้ทำอย่างนั้น เพราะเหตุนั้น ดังนี้ แล้วกราบบังคมทูลอีกว่า บัดนี้ข้าพระบาททราบเกล้าแล้วโดยส่วนเดียวว่า พระองค์ทรงทำความยกย่องแก่ข้าพระบาท เพราะอาศัยศีลอย่างเดียว มิใช่อาศัยคุณสมบัติ มีชาติเป็นต้น, ด้วยว่าบัดนี้ พระองค์ทรงบังคับให้ลงราชทัณฑ์แก่ข้าพระบาทอย่างนั้น, เพราะเหตุนี้ ข้าพระบาทจึงลงสันนิษฐานได้ว่าศีลอย่างเดียวเป็นสูงสุดในโลกนี้ คือศีลเป็นประมุขดังนี้, แล้วคิดว่าก็เมื่อเราจะทำให้สมควรแก่ศีลนี้ การดำรงอยู่ในเรือนแล้วบริโภคกิเลสอยู่อย่างเดียวไม่อาจเพื่อจะทำได้ดังนี้ แล้วได้ขอพระบรมราชานุญาต ด้วยทูลว่า ข้าพระบาทจักบรรพชาในสำนักพระศาสดา ในวันนี้เอง ขอพระองค์ได้โปรดพระราชทานให้ข้าพระบาทได้บรรพชาเถิด ดังนี้ แล้วไปสู่พระเชตวันวิหาร ทูลขอบรรพชากะพระศาสดา, ได้บรรพชาและอุปสมบทแล้ว ไม่ละกัมมัฏฐานเจริญวิปัสสนา ได้บัลลุพระอรหัตต์.

อุบายในอันจะงดเว้นการล่วงสิกขาบทนี้ ควรกระทำหิริโอตตัปปะให้เกิด คิดถึงอกเขาอกเรากลับกัน กับทั้งจักนำภัยเวรมาสู่ตนดังกล่าวแล้ว.

สิกขาบทที่ ๓ ประพฤติผิดในกามนั้น ถ้ากล่าวตามลักษณะผิดภรรยาหรือสามีเขาแล้ว โทษก็ไม่น้อยกว่า ๒ สิกขาข้างต้น เพราะเป็นการแย่งความรักของเขา อันเป็นเหตุก่อให้เกิดอาฆาตจองเวร

กันอย่างลึกซึ้ง ไม่มีการงดเว้นในที่จะกระทำทดแทนให้สมแก่ความแค้นโดยไม่เลือกกรรม สิ่งใดจักเป็นเครื่องประหารได้อย่างพอใจก็ต้องเลือกเอาสิ่งนั้น หมดความเกรงกลัวอาชญาใด ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้นชู้บางคนที่ใจเป็นพาลสันดานทุจจริต มิได้คิดเกรงกลัวต่อบาปทั้งมีความขลาดเป็นกำลังอยู่ด้วยแล้ว มักคิดกำจัดสามีผู้เป็นเจ้าของเสียก่อน เพื่อป้องกันตน ดังนี้เป็นการล่วงสิกขาบทแรกเข้าอีกโสด ๑ เลยเป็นบาป ๒ กะทงซ้อน ถ้าคันต่อไปจะพบเงื่อนที่ยังแฝงอยู่อีกชอด ๑ คือถ้าเผอิญเกิดบุตรขึ้นในระหว่าง บุตรก็จะไม่รู้จักบิดาที่แท้ของตน ต่อไปฉวยมีเหตุที่บังเอิญให้บุตรต้องกระทำการฆ่าพ่อบิดาขึ้น โดยไม่ทราบว่าเป็นบิดาบังเกิดเกล้าของตนเช่นนี้ แม้ความผิดจะไม่ถึงลักษณะอนันตริยกรรมเต็มที่ เพราะไม่ทราบว่าเป็นบิดาก็คงตกอยู่ในกรรมซึ่งควรหวาดหวั่นอยู่นั่นเอง ฉะนั้น บาปในการผิดภรรยาเขาจึงได้รุนแรงกว่าหญิงเหล่าอื่น.

มีนิยายเรื่องเศรษฐีบุตร ชื่อเขมกะ เป็นหลานของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นคนรูปสวย หญิงใดได้เห็นแล้วต้องรักจึงเป็นทางให้เขาประพฤติกามมิจฉาจารอยู่เนือง ๆ ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีจึงนำตัวหลานชายไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขอให้ทรงแสดงธรรมสั่งสอน พระองค์จึงตรัสพระคาถา แปลความว่า ชายผู้ประมาทแล้วส้องเสพภรรยาของชายอื่น ย่อมถึงฐานะ ๔ ที่ ๑ ความได้สิ่งมิใช่บุญ, ที่ ๒ ความนอนไม่ได้ตามปรารถนา, ที่ ๓ ความนินทา, ที่ ๔ นรก,

ฐานะ ๔ อีกอย่าง ๑ คือ ความได้สิ่งมิใช่บุญ ๑, คติชั่วช้า ๑, ความยินดีของชายผู้กลัวแล้วกับหญิงผู้กลัวแล้วเป็นของน้อย ๑, พระราชาย่อมทรงลงพระราชอาชญาอันหนัก ๑, เพราะเหตุนั้น ชายไม่ควรเสพภรรยาของชายอื่น.

การระวังมิให้ล่วงสิกขาบทนี้ ต้องอาศัยหิริโอตตัปปะ และกลัวเกรงภัยเวรอันจักพึงมีแก่ตนดุจพรรณนามาแล้วเหมือนกัน.

สิกขาบทที่ ๔ เว้นจากกล่าวเท็จ ก็มีส่วนให้ผลยิ่งหย่อนตามวัตถุที่กล่าวออกไป ลำดับตั้งแต่น้อยที่สุดจนถึงมากที่สุด อย่างน้อยเช่นจงให้เชื่อเพื่อการสนุก แต่ถ้าหากไปถูกเรื่องสลักสำคัญ และผู้ฟังเชื่อถือเอาเป็นจริง ก็อาจกลายเป็นเรื่องใหญ่โตขึ้นได้เหมือนกัน อย่างมากเช่นปดเพื่อเจตนาล้างผลาญชีวิตมนุษย์ หรือปดเป็นเชิงยุให้เขาโกรธประหัตประหาร ถึงต้องเสียชีวิตและทรัพยสมบัติ หรือกระทำหลักฐานใส่ร้ายแก่ผู้ไม่มีความผิด จนต้องได้รับโทษต่าง ๆ ดังนี้ ใช่จะล่วงแต่สิกขาบทนี้บทเดียวก็หาไม่ สิกขาตอนต้นก็พลอยถูกล่วงเข้าด้วย การกล่าวเท็จนี้ นอกจากจะเป็นอันตรายแก่ศีลแล้ว ยังเป็นเหตุให้วาจาของตนหมดราคาลงด้วย โดยผู้ฟังเคยจับปดได้เสียคราวหนึ่งแล้ว ต่อไปแม้จักพูดจริงเขาก็ไม่เชื่ออย่างไร เมื่อเช่นนี้สิ่งที่ตนพึงประสงค์ ก็ไม่ยังผลให้สำเร็จได้ ประโยชน์ตรงกันข้ามกับพูดจริงดังเรื่องสังกิจจสามเณร ตามที่นำมาเขียนไว้โดยย่อ เพื่อเป็นทางดำริเทียบประโยชน์ของการรักษาความสัตย์มั่นคง ดังนี้ :—

สังกิจจสามเณร ซึ่งภายหลังได้สำเร็จพระอรหันต์ และอุปสมบทได้ ๑๐ พรรษาแล้ว ได้ใช้ให้อธิมุตตกสามเณรผู้เป็นหลานซึ่งมีอายุครบอุปสมบท ไปลามารดาบิดาเพื่ออุปสมบท เมื่อไปในระหว่างทางพบพวกโจรประมาณ ๕๐๐ จับเอาตัวไว้แล้วบ่ารารภจะฆ่าอธิมุตตกสามเณรจึงให้ปฏิญาณว่า ถ้าท่านปล่อยเราไปแล้ว เราจะไม่บอกแก่ใครว่าท่านอยู่ในที่นี้ พวกโจรก็ปล่อยให้ไป เมื่อสามเณรไปถึงมารดาบิดาแล้ว ก็บอกแต่เรื่องที่จะอุปสมบท แล้วกลับมาก่อน มารดาบิดาตามมาภายหลังพวกโจรเห็นจึงจับไว้ มารดาบิดารำพรรณว่า สามเณรชะรอยจะเป็นพวกเดียวกันกับโจรเหล่านี้ จึงไม่บอกแก่เรา พวกโจรได้ยินเช่นนั้นมีความเลื่อมใสในสามเณรว่าเป็นผู้รักษาสัตย์มั่นคง จึงพากันไปบวชในสำนักสามเณรทั้งหมด สามเณรพาไปเฝ้าพระศาสดาทูลเรื่องให้ทรงทราบ พระองค์จึงทรงประกาศคุณของความเป็นผู้มีศีลดังนี้ ก็ผู้ใดเป็นผู้ทุศีลมีจิตต์ไม่มั่นคงซึ่งเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ความเป็นอยู่ของท่านที่มีศีลมีฌานวันเดียวประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ของผู้นั้น.

อุบายอันจักงดเว้นการล่วงสิกขาบทนี้ ต้องไม่เผลอสติในเมื่อจะกล่าววาจาหรือทำสิ่งใด ๆ ก็ให้อยู่ในกฎของความสัตย์จริง สิ่งใดไม่ตรงต่อความจริง ก็ละเลิกเสียทันที แม้จะได้รับประโยชน์จากความเท็จนั้นสักเพียงใด ก็ไม่ควรยินดีในประโยชน์เช่นนั้น ที่สุดทำสิ่งใดผิด ก็เต็มใจรับผิดอย่างองอาจ มีข้อที่ควรคิดอยู่อย่าง ๑ เช่น

การนัดแนะไว้ว่าจะทำความชั่ว แล้วกลับไม่ทำ เช่นนี้ จะถือเอาเป็นเสียสัตย์ทีเดียวหรือ ? ถ้าเสียก็คงเพียงกลับคำ หาเสียธรรมด้วยไม่.

สิกขาบทที่ ๕ เว้นจากดื่มน้ำเมา น้ำเมาเป็นสิ่งส่งเสริมความชั่วให้มีกำลังแรงขึ้นกว่าธรรมดา สุราหรือเมรัยเป็นจำพวกน้ำเมาสามารถเปลี่ยนนิสสัยอ่อนแอให้เป็นคนแข็งกร้าวขึ้นได้ สิ่งใดเป็นของชั่ว ของควรละอาย และควรกลัว เมื่อยังไม่ดื่มไม่กล้าจะทำสิ่งเหล่านี้ลงไปได้ ครั้นมีน้ำเมาเป็นเชื้อเข้าแล้วก็สามารถทำได้ทุกอย่าง และก็คนนั้นเองเมื่อยังไม่ดื่มสามารถทำอะไรดีได้ ครั้นดื่มเข้าแล้วกลับทำไม่ได้ อย่าต้องพักกล่าวถึงการทำดีเลย เพียงแต่จะไม่ทำผิดก็ฝืนได้อย่างยากเย็นเสียแล้ว ตามโทษที่แสดงไว้ในอบายมุขนั้น เป็นแว่นส่องให้เห็นลู่ทางของความหายนะอันจักบังเกิดในภายหน้าได้อย่างดี อำนาจของสุราและเมรัยสามารถเพิกถอนสิทธิของศีลธรรมทั้งปวงให้สลายไปได้หมด เมื่อได้ดื่มเข้าแล้วศีลทั้ง ๕ ข้างต้นจะล่วงได้ทั้งสิ้น ฉะนั้นศีลองค์นี้จึงน่าจะได้รับความยกย่องขึ้นเป็นตัวสำคัญ เพราะเหตุมีกำลังอานุภาพสามารถคุ้มครองศีลเหล่าอื่นไว้ได้ด้วย ความหายนะของการดื่มสุราและเมรัยมีเรื่องเทียบไว้ ดังได้นำมาแสดงต่อไปนี้ :—

พระบรมศาสดาทรงปรารภมหาธนเศรษฐีบุตร มีทรัพย์แปดสิบโกฏิ ภรรยาก็เป็นบุตรเศรษฐี มีทรัพย์เท่ากัน สองคนผัวเมีย

สำเหนียกแต่ศิลปะพ้อนรำขับร้อง ด้วยเห็นว่าทรัพย์ของตนมีมาก แม้จะไม่ประกอบกิจการงานอะไร แล้วบริโภคใช้สอยจนสิ้นชีพก็ไม่หมด ครั้นมารดาบิดาทั้ง ๒ ทำกาลกิริยาแล้ว ก็ประพฤติเป็นนักเลงเสพสุราเมรัย มีพวกนักเลงแวดล้อมเป็นบริวาร จับจ่ายทรัพย์หมดไป ๆ จนถึงขายบ้านเรือนที่ไร่นา และโค จนหมดสิ้น พาภรรยาไปเที่ยวอาศัยพะเพิงผู้อื่นอยู่ ริเริ่มเที่ยวขอทาน วันหนึ่ง พระศาสดาได้ทอดพระเนตรเห็นเศรษฐีกับภรรยานั้น ยืนอยู่ที่ประตูศาลา รับโภชนะอันเป็นเดนที่ภิกษุสามเณรให้อยู่ จึงตรัสบอกให้พระอานนท์ดู แล้วทรงแสดงว่า ถ้าเศรษฐีกับภรรยาทั้ง ๒ ไม่ยังโภคะให้สิ้นไปในปฐมวัย แล้วประกอบกิจการงาน จักเป็นเศรษฐีชั้นที่ ๑ ในเมืองนี้ ถ้าออกบวชสามีจักถึงอรหัตต์ ภรรยาจักดำรงอยู่ในอนาคามิผล ถ้าไม่ยังโภคะให้สิ้นไปในมัชฌิมวัย แล้วประกอบกิจการงาน จักเป็นเศรษฐีที่ ๒ ในเมืองนี้ ถ้าออกบวช สามีจักเป็นอนาคามี ภรรยาจักดำรงอยู่ในสกทาคามิผล ถ้าไม่ยังโภคะให้สิ้นไปในปัจฉิมวัย แล้วประกอบกิจการงาน จักเป็นเศรษฐีชั้น ๓ ในเมืองนี้ ถ้าออกบวช สามีจักเป็นสกทาคามี ภรรยาจักดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล บัดนี้เขาทั้ง ๒ มาเสื่อมโภคผลและสามัญญผลเสียแล้วทั้ง ๒ ประการ.

อุบายการข่มใจมิให้ล่วงสิกขาบทนี้ ควรนึกถึงโทษแห่งอบายมุขเป็นเครื่องปราบปราม การดื่มโดยมากมักเกิดแต่การคะนองไป

ด้วยความชักชวนของเพื่อน แม้ไม่ผ่อนตามก็ตัดพ้อด้วยถ้อยคำอันไม่ไพเราะหู สุราและเมรัยเป็นของให้โทษแก่ผู้ดื่มตลอดเรื่อง เมื่อแลเห็นโทษปรากฏอยู่ดังนี้แล้วก็ควรหลีกเลี่ยงเสียให้ไกล.

การล่วงศีลมีโทษทั้งในปัจจุบันและภายหน้า ผลที่อำนวยภายหน้าตามในบัญญัติ ๘ ประการ ลำดับกรรมตั้งแต่ฆ่าสัตว์จนถึงดื่มน้ำเมา ละอย่าง ๆ ที่ทำมากจักต้องได้รับผลไปสู่ทางนรก, ดิรัจฉาน, และเปรตวิสัย ส่วนผลอย่างเบาจักอำนวยในเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ดังนี้ :—

๑. ฆ่าสัตว์	อำนวยให้	มีอายุสั้น.
๒. ลักทรัพย์	,,	โภคทรัพย์ฉิบหาย.
๓. ทำชู้	,,	มีคู่เวรจองล้างมาก.
๔. พูดเท็จ	,,	ถูกกล่าวตู่.
๕. พูดส่อเสียด	,,	แตกจากมิตร.
๖. พูดคำหยาบ	,,	ได้ฟังแต่เสียงไม่ชื่นใจ.
๗. พูดเพ้อเจ้อ	,,	มีวาจาไม่เป็นที่เชื่อถือ.
๘. ดื่มน้ำเมา	,,	เป็นคนบ้า.

ข้อ ๓ หิริ ละอายต่อบาปทุจริต, มีลักษณะให้รู้สึกตะขิดตะขวง หรือสะอิดสะเอียนต่อความชั่ว สิ่งใดรู้ว่าเป็นของชั่วก็ไม่อยากกระทำ เช่นคนสะอาดไม่กล้าเข้าใกล้ของโสโครก ผู้ทรงไว้ซึ่งคุณงามความดีก็ต้องรักษาชื่อเสียง ไม่ยอมนำตนเข้าเกลือกกลั้ว

ในสิ่งอันเลวทรามดุจกัน.

ข้อ ๔ โอตฺตปฺป ละดุ้งกลัวต่อความชั่ว มีอาการสยดสยอง ดังว่าได้ประสพเข้ากับสัตว์ร้าย ไม่กล้าเข้าใกล้ฉันใด อันจักกระทำความชั่วก็มีลักษณะเช่นกัน ไม่กล้ากระทำทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ถ้าจะมีคำแย้งว่า การกระทำในที่ลับไม่มีใครล่วงรู้ ก็ยังจะต้องวิตกวิจารณ์อยู่อีกหรือ? ฉะนั้นจึงขอสนองด้วยการนำพระพุทธภาษิตมาแสดง ดังนี้ “ชื่อว่าสถานที่ลับแห่งบุคคลผู้ทำกรรมเป็นบาปในโลกย่อมไม่มี” ซึ่งเข้าใจว่าในสถานที่ที่ไม่มีใครรู้เห็นควรเป็นที่ลับแล้วนั้น รู้สึกว่าจะหลงไปสักหน่อย เพราะตนเองก็ได้เป็นผู้รู้เห็นอยู่ในที่นั้นทั้งคน จึงควรละอายแก่ใจของตนบ้าง ผู้ไม่อายต่อสิ่งอันควรอายก็เนื่องแต่ความเคยชิน ชั้นแรกกะดากไม่กล้าทำ ครั้นได้ประสพเข้าบ่อย ๆ ก็ค่อยกล้าขึ้นทีละน้อย ๆ แต่พอคุ้นแก่การกระทำนั้นแล้วก็รู้สึกเป็นของธรรมดา คราวนี้ทำในที่แจ้งก็ได้ แม้ต่อหน้าคน ผู้มีนิสัยดีถ้าปล่อยให้ความชั่วเข้าครอบงำได้แล้ว หิริ หรือ โอตตัปปะก็ไม่สามารถคุ้มครองได้ ทั้งมีกฎหมายบ้านเมืองคอยควบคุมคุกคามอยู่ดังนั้นก็ตาม อันจักกำหราบคนไม่มีหิริ โอตตัปปะ ไม่ให้กระทำชั่วหาได้ไม่ หิริ โอตตัปปะ เป็นสามัคคีกับศีล ผู้มีศีลย่อมมีหิริโอตตัปปะ ผู้ไม่มีหิริโอตตัปปะจะมีศีลหาได้ไม่.

ข้อ ๕ พาหุสจฺจ การได้ยินได้ฟังมาก นี้เป็นหนทางให้เกิดปัญญาความรู้ความฉลาด ผู้ฉลาดรู้ผิดรู้ชอบทำถูกพูดถูกก็อาศัยเคย

สดับตรับฟังมาก่อนแล้วทั้งนั้น แต่การฟังถ้าไม่เอาใจใส่สำเหนียกจดจำ และพินิจพิเคราะห์ให้เข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจน มัวแต่ส่งใจไปเสียทางอื่นแล้ว แม้จะได้ฟังมากสักเท่าใดก็ไม่เกิดผล ดุจตักน้ำรดหลังเป็ด.

ข้อ ๖ จาค การสละให้บันสิ่งอันพึงปรารถนาแก่ผู้ที่ควรให้นั้น เป็นการแสดงถึงน้ำใจอันงาม มิเมตตาปราณีเป็นเครื่องอุปถัมภ์ ไม่เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น ส่วนบุคคลที่ควรให้ก็มีประเภทต่างกัน เช่นพระสงฆ์สามเณร ให้เป็นอามิสบูชาในทางปฏิบัติดีงาม, มารดาบิดา ครูอาจารย์ ท่านเหล่านี้ให้เพื่อการสนองคุณ, ญาติและมิตรให้เป็นส่วนอนุเคราะห์, คนอนาถา ให้ด้วยความกรุณา, ส่วนให้ซึ่งเป็นลักษณะของกำนัลหรือตอบแทนนั้น ไม่เกี่ยวแก่จาคะ.

ข้อ ๗ ปญฺญา ความรอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ นี้ก็อาศัยการเคยได้รู้เห็น และได้ยินได้ฟังมาแล้วตามวิถีทางแห่งพาหุสัจจะ ซึ่งเป็นสามัคคีกันอยู่ จึงอำนวยให้เกิดความฉลาดเลือกเฟ้นสิ่งที่ดีและชั่ว สิ่งใดเป็นประโยชน์ก็ปฏิบัติสิ่งนั้น สิ่งใดไม่เป็นประโยชน์ก็ล้มเลิกไม่ยึดถือเอาเป็นอารมณ์ แต่การที่รู้ไว้ไม่ฉะเพาะว่าจะเป็นสิ่งดีหรือชั่วย่อมเป็นประโยชน์ทั้ง ๒ ทาง แม้สิ่งที่ชั่ว เช่นรู้เล่ห์เหลี่ยมในเชิงหลอกลวงของคนทุจริตต่าง ๆ จะเป็นอย่างที่เรียกว่าต้มหมูหรืออะไรก็ตาม เมื่อเรียนรู้ไว้บ้างก็เป็นประโยชน์ในเวลาที่หากไปประสพเหตุเช่นนั้นหรือทำนองนั้นเข้าจริง ก็จะ

ทราบได้ทันที ว่านี่เป็นอุบายเล่ห์กะเท่ห์จะลวงเราให้ตกหลุม เมื่อ
รู้สึกว่าตัวเช่นนั้น จะได้คิดป้องกันแก้ไขได้ทันท่วงที ถ้าไม่รู้ชั้นเชิงใน
กลลวงอันร้ายกาจนั้นเสียเลย ก็จะหลงงมงายว่าจริง ในที่สุดก็ต้อง
ตกเป็นเหยื่อแก่พวกเหล่าร้ายอย่างราบคาบ เรียกว่า ต้มเสียสุก
ผู้มีปัญญาตริตรองรอบคอบแล้ว จะคิดจะทำสิ่งใด ก็ไม่ค่อยมี
พลาด แม้ถึงที่คับแค้นถ้ามีหนทางที่จะหลีกเลี่ยง ก็เลี่ยงเอาตัว
รอดได้เสมอ.

สถาน ๓ สมณพราหมณ์อนุเคราะห์กุลบุตร "ด้วยน้ำใจ
อันงาม" นั้น, รวมความว่า ท่านผู้มีน้ำใจประกอบด้วยเมตตา
ปราณี เพ่งเล็งอยู่แต่จะให้ได้รับความสุขทั่ว ๆ กัน เห็นโอกาสจะ
ช่วยได้สถานใด ก็ไม่ละเว้นในอันที่จะช่วยให้บังเกิดผลนั้น ๆ มีสอนให้
ละความชั่วประกอบความดีเป็นอาทิ.

สถาน ๔ สมณพราหมณ์อนุเคราะห์กุลบุตร "ด้วยให้ได้ฟัง
สิ่งที่ยังไม่เคยฟัง," สิ่งนั้นจะเป็นเรื่องเก่าแก่ลึกลับ หรือเป็นเรื่องที่ยัง
จะเกิดมีขึ้นใหม่ ยังไม่แพร่หลายทั่วไปก็ตาม เมื่อเห็นว่าจะยัง
ประโยชน์แก่ผู้สนใจได้แล้ว ก็นำออกแสดง เพื่อเกิดความรู้ความ
ฉลาดแก่ผู้ฟังสืบไป สิ่งที่ยังไม่เคยฟังจะสังเกตได้จากการพูดการทำ
สิ่งใดพูดไม่ถูกทำไม่ถูก สิ่งนั้นก็เป็นอันว่ายังไม่เคยฟัง.

สถาน ๕ สมณพราหมณ์อนุเคราะห์กุลบุตร "ด้วยทำสิ่งที่
เคยฟังแล้วให้แจ่ม," แม้สิ่งที่เคยฟังแล้ว แต่อนุมานว่า เค้าความ

ยังเป็นปัญหาเคลือบคลุม หรือได้ฟังยังน้อยไม่พอแก่ที่จะจดจำ ก็ดำริหาคำอธิบาย มีอุทาหรณ์อ้างเหตุผลที่เหมาะแก่ภูมิปัญญาของผู้ฟังมาแสดงจนเข้าใจตลอด สิ้นความสงสัย.

สถาน ๖ สมณพราหมณ์อนุเคราะห์กุลบุตร "ด้วยบอกทางสวรรค์ให้," บทนี้ได้แก่การแสดงธรรมสั่งสอนให้ทราบในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล มีสติตักเตือนตนให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท น้อมใจให้เข้าอยู่ในสัมมาปฏิบัติ ไม่ล่วงข้อบัญญัติทั้งในทางศาสนาและฝ่ายบ้านเมือง เพียรปลดเปลื้องความชั่วประพฤติความดี มีความอุตสาหะในการหาเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ประกอบแต่สิ่งอันเป็นกุศล เช่นหมั่นสดับพระธรรมเทศนา และรักษาศีลบำเพ็ญทานเป็นเนืองนิตย์ ประคองจิตต์ให้ตั้งอยู่ในความสงบเสงี่ยมอันเป็นบันไดก้าวขึ้นสู่หนทางปัญญา รอบรู้สิ่งที่เป็นของจริง คือรู้ว่าสิ่งทั้งปวงล้วนมีความเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ในที่สุดของการประพฤติธรรมทั้งหลาย ก็รวมลงในความไม่ประมาทอย่างเดียวเท่านั้น.

รัตนานภาคต สุริเยศประภาพราย
เคหาสนบุตรชาย สิริรัตน์สำหรับสงวน
บรรจถรณ์สมรพรรณ ภริยรัตน์ภิรมย์ชวน
กลางที่ประชุมมวล คณะปราชญ์เป็นรัตนา.

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

(แก้ว ๔ ดวงนี้ จะมาจากที่ใดข้าพเจ้าไม่ทราบ เคยได้ยินแต่เมื่อยังเยาว์ เห็นว่าเหมาะแก่เรื่องจึงนำลงไว้.)

ต่อจากนี้ไป ขอความสวัสดีจงประสพแด่ท่านทุกโอกาส.

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
น. ท. พระพิมลเสนี ร. น. ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕/๔/๗๘